

ΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΣΥΛΛΟΓΙΚΗΣ ΔΡΑΣΗΣ ΚΑΙ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΕΣ
ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΟΠΟΙΗΣΗΣ: ΤΟ ΣΥΜΒΑΝ ΤΩΝ
«ΑΓΑΝΑΚΤΙΣΜΕΝΩΝ» ΤΗΣ ΠΛΑΤΕΙΑΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ.

‘Κατάθεση διπλωματικής εργασίας στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, στα πλαίσια ολοκλήρωσης του Π.Μ.Σ Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας στη κατεύθυνση Πολιτικής Κοινωνιολογίας’

Όνομα μεταπτυχιακού φοιτητή: Κωνσταντίνος Ρούσσος

Επιβλέπων καθηγητής: Δημήτρης Χριστόπουλος

Π.Μ.Σ Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας

Κατεύθυνση Πολιτικής Κοινωνιολογίας

Ακαδημαϊκό Έτος 2013-2014

Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας

Πίνακας περιεχομένων.

Περίληψη.....	i
1. Εισαγωγή.....	1
1.1 Γενικό πλαίσιο.....	1
1.2 Αντικείμενο και στόχοι.....	4
1.3 Μεθοδολογικές προσεγγίσεις και μοντέλα ανάλυσης.....	9
1.4 Διάρθρωση της εργασίας.....	14
2. Η αποπολιτικοποίηση του δημόσιου βίου: ροδοπέταλα στο δρόμο προς μια ακραία νεοφλελεύθερη πολιτική.....	16
2.1 Ο μύθος του «ελληνικού θαύματος».	16
2.2 Μεταδημοκρατικές διαστροφές.....	21
2.3 Η ανάδυση του πολιτικού.....	26
2.4 Οργανώνοντας κοινωνικές αντιστάσεις	28
3. Το συμβάν των «Αγανακτισμένων».....	35
3.1 «Κίνημα, μόδα, λαϊκιστικό ξέσπασμα», τι ήταν τελικά οι «Αγανακτισμένοι»;.....	36
3.1.1 Το βολικό «καταφύγιο» του λαϊκισμού.	37
3.1.2 Η συμβολή της μελέτης των συλλογικών δράσεων.....	41
3.2 Οι «Αγανακτισμένοι» ως Μετασχηματιστικό Συμβάν.....	45
3.3 Προς μια καλύτερη κατανόηση της συλλογικής δράσης των «Αγανακτισμένων».....	49
3.3.1 Τα διεκδικητικά ρεπερτόρια των «Αγανακτισμένων»	50
3.3.2 «Ευκαιρίες» - «Απειλές» και συλλογική δράση.....	59
3.3.3 Κατασκευάζοντας νοήματα.....	63
4. Όψεις των υποκειμένων.....	69
4.1 Μιλώντας για ταυτότητες.....	70
4.2 Διαδικασίες υποκειμενοποίησης.....	76
4.2.1 Η κατασκευή της ταυτότητας ως μετασχηματισμός.....	76
4.2.2 Σύγκλιση και ενίσχυση ταυτοτήτων.....	81
4.3 Πολιτική υποκειμενοποίηση και ριζοσπαστικοποίηση.....	84
5. Παρέμβαση: το άλλοθι της ακροδεξιάς.....	92
6. Αντί επιλόγου.....	99
6.1 Αναδιατάξεις στην κεντρική πολιτική σκηνή.....	100
6.2 Το «Αγανακτισμένο» υποκείμενο.....	103

6.3 Το συμβάν των «Αγανακτισμένων» και οι τοπικές αντιστάσεις.	105
6.4 Προς μια νέα φόρμα πολιτικής διαμαρτυρίας.	107
6.5 Η ελπίδα της δημοκρατικής συμμετοχής.	108
Παράρτημα.	111
Ενδεικτικός οδηγός ερωτήσεων για τη διαδικασία της συνέντευξης.	117
Βιβλιογραφία.	119

Περίληψη.

Στο ξέσπασμα της κρίσης οι κυρίαρχες ελίτ αναγνώρισαν το χρέος ως μια ευκαιρία συνολικής αναδιάταξης της πολιτικής, κοινωνικής και οικονομικής ζωής της χώρας. Η μεταπολιτική συναίνεση στις υφεσιακές νεοφιλελεύθερες πολιτικές προέβαλε, από φορείς του κυρίαρχου λόγου, ως μονόδρομος, ενώ για τον εκτοπισμό των διαφωνιών επιχειρήθηκε η αποπολιτικοποίηση της δημόσιας σφαίρας. Παρόλα αυτά, οι χρόνιες παθολογίες του «ελληνικού καπιταλισμού» που είχαν καταστεί ορατές και σε μεγάλο βαθμό μη αποδεκτές από μερίδα της κοινωνίας, ακόμα και πριν την κρίση, σε συνδυασμό με την σφοδρότητα των μέτρων επιθετικής λιτότητας ήρθαν για να δοκιμάσουν τις αντοχές της ελληνικής κοινωνίας. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο δομικής αποσταθεροποίησης του ελληνικού μεταπολιτευτικού οικοδομήματος, στις 25 Μαΐου του 2011, ένα ετερόκλητο πλήθος κόσμου καταλαμβάνει την πλατεία Συντάγματος και τους δρόμους περιμετρικά αυτής. Για 65 ημέρες, η πλατεία Συντάγματος μετατράπηκε σε πεδίο οργάνωσης μιας καινοφανούς μορφής συλλογικής πολιτικής δράσης. Τα ρεπερτόρια δράσης, οι συλλογικές αναπαραστάσεις και οι νοηματικές πλαισιώσεις που διαμορφώθηκαν υπό την επίδραση του συμβάντος των «Αγανακτισμένων», επηρέασαν σημαντικά την καθημερινή παραγωγή κοινωνικών σχέσεων, ενώ αποτέλεσαν το υπόστρωμα για την εμφάνιση διαδικασιών πολιτικής υποκειμενοποίησης των δρώντων. Στον απόηχο του συμβάντος, δύναται να παρατηρηθούν μεταστροφές τόσο στην κεντρική πολιτική σκηνή, όσο και στις διαδρομές που ακολούθησαν οι κοινωνικές αντιστάσεις. Σε αυτό το σημείο, η παρούσα μελέτη έρχεται αντιμέτωπη με ερωτήματα, των οποίων οι απαντήσεις απαιτούν έναν σχολαστικό προσδιορισμό του περιβάλλοντος εμφάνισης των «Αγανακτισμένων», καθώς και της συλλογικής δράσης που αναπτύχθηκε στην πλατεία Συντάγματος, από τον Μάιο μέχρι τον Ιούλιο του 2011.

1. Εισαγωγή

1.1 Γενικό πλαίσιο.

Την τελευταία πενταετία ο δημόσιος λόγος, τόσο στον ευρωπαϊκό, όσο κυρίως στον ελληνικό χώρο, κυριαρχείται από αναλύσεις για τη χρηματοπιστωτική κρίση και τα κοινωνικοπολιτικά της παράγωγα. Ένας κοινός πολιτικός νους, ο οποίος θα τύχαινε να ερευνήσει στιγμές της ελληνικής κρίσης θα διαπίστωνε ότι οι επιλογές διαχείρισής της διαμόρφωσαν, σχεδόν σε απόλυτο βαθμό, την παραγωγή της ακολουθούμενης πολιτικής. Μια πιο επισταμένη ματιά στα γεγονότα, θα οδηγούσε τον ερευνητή του παραδείγματός μας να πιάσει το νήμα της ελληνικής κρίσης, όταν αυτό αρχίζει να ξετυλίγεται ταχύτερα, τους πρώτους μήνες του 2010. Ως εκ τούτου, θα σημείωνε ότι η ελληνική κυβέρνηση, τον Μάρτιο του ίδιου έτους, κατέθεσε αίτημα δανεισμού στις χώρες-μέλη της Ε.Ε και στο Δ.Ν.Τ και από εκεί θα οδηγούνταν στο Καστελόριζο το ανοιξιάτικο πρωινό της 23^{ης} Απριλίου του 2010· τη μέρα που ο τότε πρωθυπουργός της χώρας, Γιώργος Παπανδρέου, επεσήμανε, στο διάγγελμά του, την ανάγκη να ανταποκριθούν όλοι οι Έλληνες και οι Ελληνίδες στις απαιτήσεις μιας «νέας Οδύσσειας»,¹ η οποία θα ξεκινούσε με την είσοδο της ελληνικής οικονομίας στον ευρωπαϊκό μηχανισμό στήριξης. Συνεχίζοντας, ο μέσος πολιτικός νους, πιθανόν, δεν θα παρέλειπε τις αντιδράσεις της ελληνικής κοινωνίας, ωστόσο, αν οι πηγές του προέρχονταν από τα ελληνικά Μ.Μ.Ε, θα κατέληγε στο συμπέρασμα ότι όσοι αντιδρούν στις πολιτικές σκληρής λιτότητας δεν έχουν αντιληφθεί τα πραγματικά αίτια της κρίσης και την ευθύνη που οι ίδιοι φέρουν, ώστε η ελληνική οικονομία να ανακάμψει στα πλαίσια που ορίζει η Ε.Ε και επιβάλλει το διεθνές χρηματοπιστωτικό σύστημα.

¹ Βλ. Γιώργος Παπανδρέου, "Διάγγελμα Στο Καστελόριζο", YouTube http://www.youtube.com/watch?v=e6XxWgy1r_I.

Σε μια απόπειρα αποφυγής παρόμοιων υπεραπλουστευτικών ερμηνειών, η παρούσα εργασία θα επιχειρήσει να εντοπίσει πτυχές μιας διευρυμένης κοινωνικοπολιτικής μεταβολής, η οποία τείνει να ριζώσει εκλαμβάνοντας την ίδια την κρίση, ως ευκαιρία.² Καταυτόν τον τρόπο, προκειμένου να καμφθούν και να απομονωθούν συνεπαγόμενες κοινωνικές αντιδράσεις, ο κυρίαρχος λόγος των πολιτικών και οικονομικών ελίτ επεδίωξε από την πρώτη στιγμή να αποπολιτικοποιήσει τις ουσιωδώς πολιτικές επιλογές διαχείρισης της κρίσης. Έτσι, η αφήγηση που έχει υιοθετηθεί και συνεχίζεται μέχρι σήμερα, ακολουθώντας τα πρότυπα ενός επιθετικού νεοφιλελευθερισμού, θέλει την οικονομική σφαίρα να λειτουργεί και να ρυθμίζεται με ουδέτερους κανόνες, οι οποίοι, πολλές φορές, φτάνουν να επιφέρουν σκληρότατες πολιτικές πρακτικές. Εκτός αυτού, η ρητορική της ευθύνης του χρέους επεκτάθηκε ώστε να αποτελέσει την επιθυμητή «νέα συλλογική συνείδηση»,³ η οποία, από εκείνη τη στιγμή, θα έπρεπε να βαρύνει όλους τους Έλληνες ανεξαιρέτως. Με αυτόν τον τρόπο, εισήχθη μια επίπλαστη ηθική διάσταση, σύμφωνα με την οποία οι κάτοικοι της Ελλάδας «όφειλαν» να υποστούν αδιαμαρτύρητα μια άγρια και συνολική αναδιοργάνωση της ζωής τους.

Στρέφοντας το βλέμμα στο πρόσφατο παρελθόν, είναι εύκολο να αναγνωριστούν στοιχεία του κυρίαρχου λόγου, υπεύθυνα για τη σπορά προσδοκιών κοινωνικής καταξίωσης μέσα από το ατέρμονο κυνήγι της ιδιωτικής ευμάρειας. Το γεγονός αυτό, συνέτεινε στην αποπολιτικοποίηση της δημόσιας σφαίρας και της οικονομίας, ενώ, ταυτόχρονα, επεξέτεινε την απενεργοποίηση δημοκρατικών και ριζοσπαστικών αντανακλαστικών μεγάλης μερίδας του πληθυσμού. Η κρίση, λοιπόν, θα μπορούσε να

² Βλ. ενδεικτικά Πηνελόπη Γκάλιου, "Στουρνάρας: Το Μνημόνιο Είναι Το Μόνο Σοβαρό Κείμενο Στη Χώρα" (2013). <http://www.skai.gr/news/politics/article/243701/stournaras-to-mnimonio-einai-to-mono-sovaro-keimeno-sti-xora/> (accessed 06/11/2013). και "Θ. Πάγκαλος: Το Μνημονιο Είναι Ευτυχια Για Τον Τοπο", YouTube GR <http://www.youtube.com/watch?v=DID-1eg8W-o>.

³ Βλ. Παπανδρέου.

εκληφθεί ως η μεγάλη ευκαιρία της κατεστημένης εξουσίας, προκειμένου να διασπείρει έναν καθολικό έλεγχο επί της ζωής και να ορίσει τους κανόνες συμπερίληψης των ανθρώπων στο εσωτερικό του πολιτικού και του κοινωνικού χώρου. Επί τούτων, σε όσους θα συνέχιζαν να υπεραμύνονται ενός λόγου περί ηθικής διάστασης του χρέους, η παρούσα εργασία θα αντέτεινε ότι η ρητορική της ηθικής, στη συγκυρία της κρίσης, επιστρατεύτηκε ως ένα ακόμα μέσο επιβολής της κυρίαρχης πολιτικής, τη στιγμή που θα ήταν δυνατόν για ένα μέρος της ελληνικής κοινωνίας να αμφισβητήσει τα κυρίαρχα ηθικά πρότυπα συμπεριφοράς· ήτοι, να αντιληφθεί τους κοινωνικούς λόγους για τους οποίους θα μπορούσε να απορρίψει τη τάξη (order) που την οδήγησε σε αυτό το σημείο.⁴ Καταυτόν τον τρόπο, το χρέος, στην ουσία όμως η ίδια η πολιτικοκοινωνική τάξη (order) που το εξέθρεψε και που ανέλαβε να το αντιμετωπίσει, κινδύνευε να μετατραπεί σε πεδίο διαμάχης.

Παρόλα αυτά, η δική μας ανάγνωση αντιλαμβάνεται την ηθική αυτή διάσταση περισσότερο ως θεμελιακό άξονα της ταυτότητας και της κοινωνικής οργάνωσης.⁵ Υπό αυτό το πρίσμα, όταν οποιαδήποτε αρχή ή τάξη προσπαθεί να επιβληθεί αψηφώντας αξίες και ιδέες που υφαίνουν το βασικό σχεσιακό ιστό της κοινωνίας, αποκλείοντας στην ουσία μεγάλα στρώματα του πληθυσμού από έναν αξιοπρεπή κοινωνικό και πολιτικό βίο, εμφανίζονται προϋποθέσεις επανυποκειμενοποίησης και ανάδυσης ανταγωνιστικών προτύπων κοινωνικής και πολιτικής οργάνωσης. Έτσι, μια ιδιότυπη ακολουθία συλλογικών κινητοποιήσεων και κινηματικών στιγμών, από τη φοιτητική άνοιξη του 2006 και το Δεκέμβρη του 2008, ως τις πρώτες απεργίες του 2010, μετά την ένταξη στο μηχανισμό

⁴ Theodor W. Adorno and Thomas Schröder, *Problems of Moral Philosophy* (Cambridge, UK: Polity, 2001).

⁵ Βλ. ενδεικτικά Κώστας Δουζίνας, *Αντίσταση Και Φιλοσοφία Στη Κρίση. Πολιτική, Ηθική Και Στάση Σύνταγμα* (Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2011). και Judith Butler, *Λογοδοτώντας Για Τον Εαυτό*, trans., Μιχάλης Λαλιώτης (Αθήνα: Εκδόσεις ΕΚΚΡΕΜΕΣ, 2009).

στήριξης, και την αντίσταση των κατοίκων της Κερατέας, διαμορφώνει κοινωνικές αναπαραστάσεις, οι οποίες φαίνεται να δοκιμάζουν τις αντοχές της ηγεμονεύουσας τοπογραφίας. Βέβαια, δεν θα μπορούσε να παραγνωριστεί το γεγονός ότι τα παραπάνω επεισόδια κοινωνικής δημόσιας πολιτικής παρουσιάζουν μια αποσπασματικότητα στο ιστορικό και χωρικό συνεχές, αλλά και στα διεκδικητικά τους πλαίσια. Έτσι, οι συλλογικές τους αναπαραστάσεις διασκεδάζονται και μπορούν να εκτονωθούν ευκολότερα από την κατεστημένη εξουσία.

1.2 Αντικείμενο και στόχοι.

Σε αυτό το καίριο σημείο όμως, εμφανίζεται το συμβάν των «Αγανακτισμένων». Την άνοιξη του 2011, σχεδόν παράλληλα με τα πρωτοφανή, για το πολιτικό τους περιεχόμενο και για τα δεδομένα της περιοχής, αντικαθεστωτικά κινήματα της λεγόμενης «αραβικής άνοιξης» και καθώς η κρίση είχε ήδη επεκταθεί σε άλλες χώρες της Ευρώπης, στην Ελλάδα ένα ετερόκλητο πλήθος κόσμου ακολουθώντας, εν μέρει, τα βήματα και την πρόσκληση/πρόκληση των Ισπανών «Los Indignados»,⁶ γεμίζει τις κεντρικές πλατείες όλων των μεγάλων πόλεων της χώρας. Ωστόσο, σε σχέση με τις υπόλοιπες πλατείες της επικράτειας, η πλατεία Συντάγματος φαίνεται να αποτελεί το κομβικό σημείο, ως ο χώρος και ο χρόνος στον οποίο συμπυκνώθηκε η λαϊκή διεκδίκηση.

Ένας δημόσιος χώρος, στην καρδιά της μητρόπολης, απέναντι από το κοινοβούλιο, γίνεται ο καθημερινός τόπος συναντήσεων, συζητήσεων και δράσεων πολυάριθμων υποκειμένων από διαφορετικές κοινωνικές ομάδες. Ο αριθμός των ανθρώπων που προσέρχονται αυξάνεται καθημερινά, ενώ, ταυτόχρονα, τα ρεπερτόρια δράσης που παράγονται αρχίζουν να χωρικοποιούνται (spatialization), προσελκύοντας, αναλόγως, τα

⁶ Βλ. ενδεικτικά Paolo Gerbaudo, "Los Indignados: The Emerging Politics of Outrage" <http://www.redpepper.org.uk/los-indignados/> (accessed 9/8/2012 2012).

άτομα που αναγνωρίζουν τον εαυτό τους μέσα στη δραματουργία τους. Ως ακολούθως, στη πλατεία διαμορφώνονται δύο κυρίαρχες τάσεις: ο διαχωρισμός υποδηλώνεται, εκ πρώτης όψεως, με τους τοπικούς προσδιορισμούς «πάνω» και «κάτω» πλατεία, παρόλα αυτά μια πιο εμβριθής διάκριση γίνεται στη βάση πολιτικών προτεραιοτήτων και κοινωνικών κριτηρίων. Χωρίς να παραγνωρίζουμε ότι και οι «δύο πλατείες» ήταν υπαρκτά μέρη του όλου συμβάντος, η εργασία προτίθεται να αποδώσει κάποιες σημαντικές διαφοροποιήσεις στις εκφάνσεις της δραματουργίας τους.

Οι σημαντικές πολιτικές διαφορές που εντοπίζονται στο χώρο είναι ανάλογες της ετερομορφίας του πολιτικού-κοινωνικού σώματος, γεγονός, ωστόσο, που μαρτυρά την ιδιαίτερη προσβασιμότητα του συγκεκριμένου τρόπου διαμαρτυρίας, ακόμα και για τα υποκείμενα που έτυχε να συμμετέχουν για πρώτη φορά σε μια δημόσια διεκδίκηση. Η συνάρθρωση ετερόκλητων λόγων, τα νέα ρεπερτόρια δράσης και οι καινοφανείς οργανωτικές δομές που υιοθετήθηκαν συνέβαλαν στη κλιμάκωση της κινητοποίησης. Με έναν πρωτόγνωρο τρόπο, οι πλατείες των «Αγανακτισμένων» ανέπτυξαν μια αξιοσημείωτη δυναμική, η οποία θα μπορούσε να υποστηριχτεί ότι διατάραξε την ομαλότητα της καθημερινής παραγωγής πολιτικών και κοινωνικών σχέσεων, ενώ παρήγαγε στοιχεία και προσδοκίες που, ακόμα και μετά την καταστολή των κινητοποιήσεων, αποκαθήλωσαν στιγμές του κυρίαρχου νοήματος και επανέφεραν τον ενδεχομενικό χαρακτήρα του κοινωνικού.

Έτσι, οι «Αγανακτισμένοι» και η μορφή που έλαβε το διεκδικητικό ρεπερτόριο που ανέπτυξαν στα γεγονότα της πλατείας Συντάγματος, θα ήταν εφικτό να ειπωθούν ως ένα σημείο καμπής για τη διάχυση και την πύκνωση της κοινωνικής δημόσιας διαμαρτυρίας. Με αυτά τα δεδομένα, μπορεί να υποστηρίξει κανείς ότι το συμβάν της πλατείας

Συντάγματος παρήγαγε νέες μορφές συλλογικής δράσης, συνάρθρωσε ριζοσπαστικές ρηματικές πρακτικές απονομιμοποίησης της κυρίαρχης τάξης, ενώ συνέβαλε στην επανενεργοποίηση και τον εμπλουτισμό κοινωνικών πρακτικών της πολιτικής και πολιτισμικής δημιουργικότητας διεκδικητικών επεισοδίων του παρελθόντος,⁷ τα ίχνη των οποίων είχαν χαθεί μέσα στην ηγεμονία του νοήματος της κυρίαρχης εξουσίας.⁸

Η πλατεία των «Αγανακτισμένων» εκκενώθηκε βίαια στα τέλη του Ιουλίου 2011, τα υποκείμενα, ωστόσο, οι εμπειρίες, τα ρεπερτόρια δράσης και οι διεκδικήσεις που αναπτύχθηκαν, λειτούργησαν ως κρίσιμης σημασίας παράγοντες για τη διαμόρφωση του πολιτικού κλίματος το επόμενο διάστημα. Καταυτόν τον τρόπο, η πτώση της κυβέρνησης Παπανδρέου, ο σχηματισμός μιας τρικομματικής κυβέρνησης συνεργασίας με διορισμένο πρωθυπουργό, η προκήρυξη πρόωρων εκλογών και το πρωτοφανές εκλογικό αποτέλεσμα που προέκυψε από αυτές θα ήταν εξαιρετικά παρακινδυνευμένο να εμφανιστούν αποκλειστικά ως τα «απόνερα» μιας δομικής κρίσης, χωρίς να λαμβάνονται υπόψη τα κοινωνικά δρώμενα. Εξάλλου, η απόπειρα αναστοχασμού, στο πρώτο μέρος αυτής της εισαγωγής, μιας συγκεκριμένης οπτικής της ηθικής μπορεί να χρησιμεύσει ώστε να γεφυρωθεί το χάσμα που πολλές φορές δημιουργεί μια αυστηρή ανάλυση, η οποία αποδίδει την ανάδυση οποιουδήποτε κοινωνικοπολιτικού φαινομένου στη δυσλειτουργία δομών και συστημάτων. Έτσι, η παραπάνω περιπλάνηση στα μονοπάτια της ηθικής προσδοκά να επαναφέρει στο προσκήνιο της πολιτικής ανάλυσης, το ρόλο που διαδραματίζουν τα δρώντα υποκείμενα σε στιγμές και συμβάντα κατά τα οποία

⁷Βλ. ενδεικτικά Doug McAdam and William H. Jr. Sewell., "It's About Time: Temporality in the Study of Social Movements and Revolutions " in *Silence and Voice in the Study of Contentious Politics*(Cambridge University Press, 2001). Σελ 101-102

⁸ Ernesto Laclau, *Για Την Επανάσταση Της Εποχής Μας : Κοινωνική Εξάρθρωση, Ηγεμονία Και Ριζοσπαστική Δημοκρατία*, Νήσος (Αθήνα: 1997).και Gary A. Olson and Lynn Worsham, "Hegemony and the Future of Democracy: Ernesto Laclau's Political Philosophy," in *Race, Rhetoric, and the Postcolonial*(Albany: State University of New York Press, 1999).

αναπτύσσεται μια συλλογική δράση που αμφισβητεί την κυρίαρχη κοινωνικοπολιτική τάξη (order)· εισάγει, δηλαδή, μια διάσταση που λαμβάνει υπόψη της, εκτός των δομικών, πολιτισμικούς και πολιτιστικούς παράγοντες, φορείς των οποίων είναι οι ίδιοι οι κοινωνικοί δρώντες.

Μέχρι και σήμερα, «οι Αγανακτισμένοι» αποτελούν σημείο αναφοράς και σύγκρουσης στις αναλύσεις μελετητών, κοινωνικών επιστημόνων, πολιτικών, δημοσιογράφων, αλλά και του καθημερινού λόγου πολλών ανθρώπων. Τα κίνητρα από τα οποία εκκινεί ο καθένας και τα συμπεράσματα στα οποία καταλήγει μπορεί να είναι αντικρουόμενα, το ενδιαφέρον, παρόλα αυτά, γύρω από το νέο που κομίζουν οι πλατείες καταλαμβάνει όλο και περισσότερο χώρο στη διεθνή και στην εγχώρια βιβλιογραφία, καθώς η φόρμα της κατάληψης ανοιχτών δημόσιων χώρων σε κεντρικά σημεία μητροπόλεων συνεχίζει να επεκτείνεται.⁹ Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με την κρίση του παγκοσμιοποιημένου καπιταλισμού εγείρει πληθώρα ερωτημάτων γύρω από τη δομή, τις προοπτικές και τα υποκείμενα που πλαισιώνουν τέτοιου είδους εγχειρήματα. Έτσι, τα βασικά ερευνητικά ερωτήματα, γύρω από τα οποία καλείται να οργανώσει τα επιχειρήματα της η μελέτη αυτή, συνοψίζονται ως εξής:

- i. Τι ήταν τελικά οι «Αγανακτισμένοι» και τι συνεισέφεραν στο πολιτικό και κοινωνικό πεδίο της χώρας;

⁹ Βλ. ενδεικτικά "Istanbul Protests" <http://crowdvoice.org/istanbul-protests?gclid=CNy7zdzinrsCFczC3godMgwAXg> (accessed 7/12 2013). Μια σχετικά πλήρης ανασκόπηση άρθρων και οπτικοακουστικού υλικού από τα πρόσφατα γεγονότα στην Τουρκία, με την εμφάνιση του «occupy Gezi» και Thomas Seymat, "Bulgarian Students Join Anti-Government Protests, Occupy University Buildings," (2013). <http://www.euronews.com/2013/10/28/in-bulgaria-students-join-anti-government-protests-occupy-university-buildings/> (accessed 07/12/2013). Για τις αντικυβερνητικές διαδηλώσεις, με καταλήψεις δημοσίων κτιρίων και χώρων, στη Βουλγαρία

ii. α) Είναι εφικτό να συνδέσουμε το συμβάν των Αγανακτισμένων *per se* με τη διαμόρφωση των πολιτικών ταυτοτήτων των δρώντων υποκειμένων που συμμετείχαν σε αυτό;

β) Αν ναι, πώς εννοιολογούμε την ριζοσπαστικοποίηση αυτών μέσα στη δραματουργία του συμβάντος;

Η απάντηση σε αυτά τα υποερωτήματα που συγκροτούν ένα ενιαίο ερώτημα, θα αναζητηθεί στο χώρο της πλατείας διερευνώντας τις ευρύτερες διαδικασίες υποκειμενοποίησης.

Η υπόθεση εργασίας, πάνω στην οποία θα κινηθεί η παρούσα μελέτη, υποστηρίζει πως τα υποκείμενα που συμμετείχαν στις δράσεις της πλατείας διαμόρφωσαν πολιτικές ταυτότητες - είτε είχαν ήδη μια διαμορφωμένη είτε όχι - οι οποίες φαίνεται να έχουν κομβικό σημείο αναφοράς την οργάνωση/εφεύρεση του πολιτικού βίου στον κατειλημμένο δημόσιο χώρο της πλατείας Συντάγματος. Ένα νέο που κομίζει το συμβάν των «Αγανακτισμένων» έγκειται στη συνάρθρωση ετερόκλητων/λανθανουσών πολιτικών ταυτοτήτων, ακόμα και αδιαμόρφωτων, οι οποίες συνακόλουθα παρήγαγαν πρωτοφανείς, για τα ελληνικά δεδομένα, διεκδικητικές ρηματικές πρακτικές (καινοφανείς οργανωτικές δομές, νέα ρεπερτόρια δράσης κοκ) και επηρέασαν σημαντικά τη διαμόρφωση της πολιτικής πραγματικότητας της χώρας. Η ριζοσπαστικοποίηση, στην οποία αναφέρεται η παρούσα εργασία, αναδεικνύεται μέσα από τις μαχητικές διεκδικήσεις και τις συλλογικές αναπαραστάσεις που αναπτύχθηκαν στα πλαίσια του συμβάντος των «Αγανακτισμένων». Μέσα από αυτές τις διαδικασίες δημιουργήθηκαν οι απαραίτητοι δίαυλοι για την ανάδυση της διάστασης του πολιτικού στη βάση ενός ανταγωνισμού, ο οποίος διέρρηξε το κοινωνικό πεδίο και εγκαθίδρυσε τη διάκριση εμείς/αυτοί. Στο πλαίσιο αυτό, η συνήθης επωδός

πολιτικών και κοινωνικών αναλύσεων αμφίβολων σκοπιμοτήτων, η οποία συμπυκνώνεται στη φράση «οι πλατείες εξέθρεψαν την βία και τον φασισμό», πρόκειται να ελεγχθεί ως θεωρητικά μετέωρη και εμπειρικά αβάσιμη. Έτσι, η εργασία αυτή, καλείται, μεταξύ άλλων, να δώσει μια πειστική απάντηση που θα αποτρέπει την, επιχειρούμενη από φορείς του κυρίαρχου λόγου, συλλήβδην συσχέτιση του πεδίου της δημόσιας πολιτικής δράσης και των μορφών κοινωνικής σύγκρουσης, όπως η περίπτωση των πλατειών, με το φασισμό και τη βία.

Επί τούτων, η παρούσα εργασία προσδοκά να αναδείξει στιγμές και σημεία του συμβάντος των «Αγανακτισμένων», για τα οποία θεωρεί ότι έπαιξαν κεντρικό ρόλο στη διαμόρφωση της εγχώριας πολιτικής πραγματικότητας, τόσο σε κεντρικό πολιτικό επίπεδο όσο και σε επίπεδο οργάνωσης και έκφρασης της λαϊκής διαμαρτυρίας. Χωρίς να παραγνωρίζεται το γεγονός ότι τα ζητήματα αυτά έχουν απασχολήσει το δημόσιο και τον ακαδημαϊκό διάλογο, μπορεί κανείς να αναγνωρίσει σε μερικές προσπάθειες μια σειρά παραλήψεων, αποσπασματικών και αυθαίρετων ερμηνειών. Τα παραπάνω φαινόμενα, είναι δυνατόν να αποδοθούν αφενός στο βραχύ χρονικό διάστημα που έχει μεσολαβήσει από το συμβάν και αφετέρου στην ένταση και στην πόλωση που έχει δημιουργήσει η συγκυρία, η οποία με τη σειρά της επηρεάζει τον τρόπο με τον οποίο τίθενται τα ερωτήματα προκειμένου να εξαχθούν *ad hoc* συμπεράσματα. Το μεθοδολογικό πλαίσιο που προτείνει και ακολουθεί η μελέτη αυτή καλείται να αποφύγει, κατά το δυνατόν, παρόμοιους κινδύνους.

1.3 Μεθοδολογικές προσεγγίσεις και μοντέλα ανάλυσης.

Οι πολιτικές διεργασίες που λαμβάνουν χώρα σε στιγμές κινηματικών ή άλλων συλλογικών δράσεων είναι σε θέση να παράγουν γνώση, καθώς η πρακτική τους

αλληλεπιδρά με τις κατακτήσεις των κοινωνικών επιστημών. Η ανά χειράς μελέτη λαμβάνει υπόψη της, μεθοδολογικές προσεγγίσεις και αναλυτικά μοντέλα τα οποία έχουν προταθεί από κοινωνικούς επιστήμονες που έχουν ασχοληθεί διεξοδικά με την έρευνα της συλλογικής δράσης και της κοινωνιολογίας των κοινωνικών κινημάτων. Έτσι, διαχρονικά, η περιπλάνηση στα μονοπάτια της συλλογικής δράσης περνά μέσα από πρώιμες ψυχολογικοποιημένες αναλύσεις, όπως η ερμηνεία της «Ψυχολογίας του όχλου» του Le Bon , οι οποίες, όμως, φαίνεται να υποκινούνται κυρίως από τον φόβο των ελίτ για τις «επικίνδυνες τάξεις».¹⁰ Εν συνεχεία, μπορεί κανείς να ανατρέξει στις μαρξίζουσες αναλύσεις που δίνουν έμφαση στις ιστορικές συνθήκες, στη διαμόρφωση ταξικής ταυτότητας και στον καθοριστικό «σε τελευταία ανάλυση» ρόλο της οικονομίας στη διαμόρφωση των υπολοίπων παραγόντων,¹¹ ενώ χρήσιμα συμπεράσματα προσφέρει και η ανάγνωση των στρουκτουραλιστικών προσεγγίσεων, οι οποίες αποδίδουν την εμφάνιση και τα αποτελέσματα κοινωνικών φαινομένων σε λειτουργίες των δομών χωρίς, όμως, να δίνουν μεγάλη βαρύτητα στα υποκείμενα.¹²

Το ενδιαφέρον για τη διερεύνηση της συλλογικής και κινηματικής δράσης δεν έπαψε να υφίσταται ούτε κατά τις πρώτες ταραγμένες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα, ενώ από τα μέσα του ίδιου αιώνα και μετά παρατηρείται μια άνθιση της σχετικής βιβλιογραφίας.¹³ Φτάνοντας στο σήμερα, η ανάλυση της συλλογικής/κινηματικής δράσης έχει απασχολήσει

¹⁰ Για περισσότερα βλ. Gustave Le Bon, *The Crowd : A Study of the Popular Mind* (Mineola, NY: Dover Publications, 2001).

¹¹ Βλ. ενδεικτικά Louis Althusser, *For Marx* (London: Lane, 1969). Σελ.89-116

¹² Βλ. ενδεικτικά Claude Levi-Straus, *Το Ωμό Και Το Μαγειρεμένο* (Αθήνα: Αρσενίδης, 2001).

¹³ Βλ. ενδεικτικά Charles Tilly, *From Mobilization to Revolution* (Reading, Mass.: Addison-Wesley, 1978). Alain Touraine, Alan Duff, and Richard Sennett, *The Voice and the Eye : An Analysis of Social Movements* (Cambridge [Cambridgeshire] ; New York: Paris : Cambridge University Press ; Editions de la Maison des Sciences de l'Homme, 1981). και Frances Fox Piven and Richard A. Cloward, *Poor People's Movements : Why They Succeed, How They Fail*, 1st ed. (New York: Pantheon Books, 1977).

επιστήμονες και ερευνητές διαφορετικών κλάδων, τροφοδοτώντας καταυτόν τον τρόπο τόσο έναν διάλογο στο εσωτερικό των επιστημονικών κλάδων που καταπιάνονται με αυτή, όσο και την μεταξύ τους αλληλεπίδραση. Έτσι, η «εργαλειοθήκη» της ανάλυσης της συλλογικής δράσης έχει να παρουσιάσει «σχολές» που πολλές φορές εντοπίζουν σε διαφορετικά σημεία τους κεντρικούς άξονες μιας ενδελεχούς προσέγγισης: τα πλαίσια της «συλλογικής συμπεριφοράς», οι «δομές πολιτικών ευκαιριών», το «μοντέλο της ορθολογικής επιλογής», η «έννοια της σχετικής ματαίωσης», το «μοντέλο Kriesi», η «θεωρία κινητοποίησης πόρων» και άλλες.¹⁴ Η διεπιστημονικότητα του πεδίου οδήγησε, τις τελευταίες δεκαετίες, και στην ανάδυση του σχετικά νέου κλάδου της συγκρουσιακής πολιτικής (*contentious politics*),¹⁵ ο οποίος φιλοδοξεί να συγκεντρώσει ερμηνευτικές προσεγγίσεις και αναλυτικά πλαίσια που έχουν προταθεί ως καταλληλότερα για μια διεξοδική μελέτη.

Οι παραπάνω προσεγγίσεις, μερικές φορές αλληλοσυμπληρούμενες και άλλες πάλι αντικρουόμενες, σε συνδυασμό με την προσφορά της ριζοσπαστικής πολιτικής φιλοσοφίας, σύγχρονης και παλαιότερης, παρέχουν χρήσιμα μεθοδολογικά και εννοιολογικά «σκαλοπάτια» για όποιον ενδιαφέρεται να εξετάσει επισταμένως την εμφάνιση, την οργάνωση και τα αποτελέσματα της συλλογικής δράσης. Από τη σκοπιά του ερευνητικού σχεδιασμού, ωστόσο, οποιαδήποτε μελέτη οφείλει να είναι ιδιαίτερα προσεκτική αποφεύγοντας την *a priori* υιοθέτηση ενός και μόνο μοντέλου, αλλά λαμβάνοντας οργανωτικές και τεχνικές αποφάσεις, οι οποίες θα πρέπει να συμβαδίζουν αφενός μεν με

¹⁴ Για μια συνοπτική ανάλυση βλ. Érik Neveu, *Κοινωνιολογία Των Κοινωνικών Κινήματων Και Ιστορίες Κινήματων Από Το Μεσαίωνα μέχρι Σήμερα*, Κοινωνικές Επιστήμες=Social Sciences (Αθήνα: Σαββάλας, 2010). Σελ 56-159

¹⁵ Για μια πληρέστερη κατανόηση βλ. ενδεικτικά Charles Tilly and Sidney G. Tarrow, *Contentious Politics* (Boulder, Colo.: Paradigm Publishers, 2007).

το τι είναι τεχνικά εφικτό, αφετέρου δε με το θεωρητικά άρτιο αποτέλεσμα.¹⁶ Καταυτόν τον τρόπο, ήδη από τις αρχικές διατυπώσεις, θα πρέπει να έχουν καταστεί σαφείς οι λόγοι της έρευνας και να έχουν τεθεί με ακρίβεια τα ερευνητικά ερωτήματα γύρω από τα οποία καλείται να οργανώσει την επιχειρηματολογία της. Έχοντας κατά νου τα παραπάνω, η παρούσα εργασία προσπαθεί να προσαρμόσει στοιχεία ορισμένων εκ των προσεγγίσεων που προαναφέρθηκαν, να καλύψει σε βάθος βιβλιογραφικές πηγές, καθώς και να περιηγηθεί στα κείμενα των αποφάσεων και στα πρακτικά των συνελεύσεων της πλατείας που βρίσκονται αναρτημένα στο διαδίκτυο.

Το σημαντικότερο, όμως, κομμάτι του ερευνητικού σχεδιασμού αφορά τις συνεντεύξεις με υποκείμενα που συμμετείχαν στο συμβάν των «Αγανακτισμένων» και είναι σε θέση να παρέχουν χρήσιμο εμπειρικό υλικό, το οποίο θεωρείται αναγκαίο για μια όσο το δυνατόν επαρκέστερη απάντηση των ερευνητικών ερωτημάτων μας. Ωστόσο, στα πλαίσια μιας έρευνας περιορισμένης κλίμακας, δεδομένων των στόχων που θέτει και των πόρων(κόστος, χρόνος, εργασία) που διαθέτει (objective and resources), θα ήταν αδύνατον και χωρίς πραγματική χρησιμότητα να επιτευχθεί μια πλήρης κάλυψη του πληθυσμού-στόχου (target population). Καταυτόν τον τρόπο, τα υποκείμενα που λαμβάνουν μέρος στις συνεντεύξεις αποτελούν μόνο ένα δείγμα του πληθυσμού. Ο περιορισμένος αριθμός του δείγματος αφενός μεν δίνει το βάρος στην ποιοτική ανάλυση της παρεχόμενης πληροφορίας, μέσω ελέγχων και λόγω της φροντίδας στην ανάλυση και στη μορφοποίηση, αφετέρου δε, οι λιγότερες υποθέσεις δίνουν τη δυνατότητα να συγκεντρωθεί και να

¹⁶ Για μια ολοκληρωμένη εισαγωγή στη κοινωνική έρευνα βλ. C. A. Sir Moser and G. Kalton, *Survey Methods in Social Investigation*, Second edition. ed. (London: Heinemann Educational Books, 1977).

διαχειριστεί πιο επεξεργάσιμη πληροφορία, η οποία και επιτρέπει να επιχειρηθούν ορισμένες γενικεύσεις.¹⁷

Το δείγμα έχει επιλεχθεί με κριτήρια που καλύπτουν κυρίως το ποσοστό συμμετοχής και τις πολιτικές διαφοροποιήσεις, όπως αυτές προέκυψαν στο χώρο της πλατείας Συντάγματος, λαμβάνοντας, όμως, υπόψη ηλικιακές, έμφυλες και άλλες κοινωνικές διαβαθμίσεις. Ακόμα, έχει υπάρξει η σχετική μέριμνα ώστε τα υποκείμενα που λαμβάνουν μέρος στις συνεντεύξεις αφενός μεν να προέρχονται από διάφορες πολιτικές τάσεις και κοινωνικές ομάδες, αφετέρου δε να έχουν μια διευρυμένη αντίληψη των γεγονότων, συμβάλλοντας καταυτόν τον τρόπο στην αντιπροσωπευτικότητα των αποτελεσμάτων. Οι συνεντεύξεις που πραγματοποιήθηκαν έχουν τη μορφή συζητήσεων, συνδυάζουν ερωτήσεις αντιλήψεων και ορισμένες μέτρησης στάσεων που χρησιμοποιούν τη μέθοδο Lickert,¹⁸ χωρίς βέβαια να παραβλέπουν τις αναγκαίες συνθήκες για ένα ικανοποιητικό αποτέλεσμα. Ο ερωτώμενος έχει πλήρη επίγνωση των απαιτήσεων που υπάρχουν και ο ρόλος του καθίσταται σαφής τόσο από την αρχική ενημέρωση όσο και κατά τη διάρκεια της συνέντευξης. Ακόμα, οι ερωτήσεις εξασφαλίζουν την πρόσβαση του ερωτώμενου στη πληροφορία και είναι προσεχτικά διατυπωμένες. Τέλος, η διαδικασία της συνέντευξης, ως

¹⁷ Ibid. Σελ.41-45

¹⁸ Είναι μια από τις κλίμακες που χρησιμεύει για τη μέτρηση στάσεων στις κοινωνικές έρευνες, συσχετίζοντας τους ερωτώμενους με κάποια συγκεκριμένα στάση(από ακραία αντιπάθεια ως ακραία συμπάθεια). Συνοπτικά, στη κλίμακα Lickert ο ερωτώμενος έχει να επιλέξει ανάμεσα σε διαφορετικές κατηγορίες απαντήσεων, καθεμία από τις οποίες προσδιορίζει και διαφορετική ένταση συμφωνίας ή διαφωνίας. Οι κατηγορίες συνήθως είναι 5(μπορεί και 3 ή 7) και καταγράφονται ενδεικτικά ως εξής : «συμφωνώ απόλυτα», «συμφωνώ», «ούτε συμφωνώ, ούτε διαφωνώ», «διαφωνώ», «διαφωνώ απόλυτα». Οι κατηγορίες των απαντήσεων βαθμολογούνται και η στάση του ερωτώμενου υπολογίζεται από το άθροισμα των βαθμών των κατηγοριών που υπέδειξε σε κάθε ερώτηση. Για περισσότερα σε σχέση με τις μεθόδους και τεχνικές μέτρησης στάσεων βλ. Ibid.Σελ 350-377

κοινωνική διαδικασία, δίνει βάση στη διάδραση μεταξύ των συνομιλητών, ώστε να παρέχεται στον ερωτώμενο το απαραίτητο κίνητρο για την ολοκλήρωση της.¹⁹

1.4 Διάρθρωση της εργασίας.

Η συλλογική δράση και οι κινηματικές διαδικασίες, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, έχουν εννοιολογηθεί και εξεταστεί με μια πληθώρα προσεγγίσεων και διαδικασιών που άλλοτε εξετάζουν - και δομούνται πάνω σε - συναφείς ερευνητικούς παράγοντες και άλλοτε όχι. Ως εκ τούτου, στο Κεφάλαιο 2, επιχειρείται η διαμόρφωση ενός συνεκτικού εννοιολογικού πλαισίου, βάσει του οποίου είναι δυνατόν να συναρθρωθούν οι απαραίτητες διαστάσεις και οι αναγκαίοι παράγοντες που θα οδηγήσουν σε μια αρτιότερη κατανόηση του θέματος. Η καταγραφή των εννοιών με τις οποίες καταπιάνεται η παρούσα εργασία επιχειρείται να αποδοθεί μέσα από μια συνοπτική ενατένηση γεγονότων που προηγήθηκαν του συμβάντος των «Αγανακτισμένων», αλλά και υπό το πρίσμα ευρύτερων πολιτικών διαδικασιών. Στη συνέχεια, το Κεφάλαιο 3, καλείται να αποτυπώσει τα όσα συνέβησαν στον χώρο της πλατείας, προσπαθώντας με αυτόν τον τρόπο να αποδώσει και να ορίσει παράγοντες που συνέβαλαν στη διαμόρφωση της συλλογικής δράσης που αναπτύχθηκε την χρονική στιγμή που εξετάζουμε. Στηριγμένο στα προηγούμενα κεφάλαια, στο Κεφάλαιο 4 θα ερευνήσει τις διαδικασίες υποκειμενοποίησης και την παραγωγή ταυτοτήτων στο πλαίσιο μιας εγγενούς ριζοσπαστικοποίησης. Στο κεφάλαιο 5, θα μας απασχολήσει η προσπάθεια σύνδεσης των κοινωνικών αντιστάσεων με την ενδυνάμωση της ακροδεξιάς. Τέλος, το Κεφάλαιο 6 προσδοκά να αναδείξει τα συμπεράσματα και τις αδυναμίες της ανάλυσης ώστε να ελεγχθεί το τι δίνει η θεωρία στο συμβάν της πλατείας

¹⁹ Για μια από τις πρώτες και πιο ενδελεχείς μεθοδολογικές προσεγγίσεις των συνεντεύξεων στα πλαίσια των κοινωνικών ερευνών βλ. Robert Louis Kahn, Cannell, and Charles F. Cannell, *The Dynamics of Interviewing. Theory, Technique, and Cases* (New York: John Wiley & Sons ; London : Chapman & Hall, 1957).

και τι δίνει το ίδιο το συμβάν στη θεωρία και στην έρευνα της συλλογικής και κινηματικής δράσης.

2. Η αποπολιτικοποίηση του δημόσιου βίου: ροδοπέταλα στο δρόμο προς μια ακραία νεοφιλελεύθερη πολιτική.

Στρέφοντας για λίγο το βλέμμα στο παρελθόν, κατά τα πρώτα χρόνια της Μεταπολίτευσης τα αποκλεισμένα για χρόνια κομμάτια της κοινωνίας, αλλά και ευρύτερες λαϊκές μάζες, έδειξαν έντονο ενδιαφέρον για πολιτική δράση και συμμετοχή. Έτσι, λοιπόν, οι προνοιακές πολιτικές της πρώτης θητείας του ΠΑΣΟΚ συνδυάστηκαν με την επανοικειοποίηση της δημόσιας σφαίρας από τις μέχρι πρότινος μη προνομιούχες ομάδες του πληθυσμού. Το γεγονός αυτό οδήγησε στην διάχυση λόγων και πρακτικών που κατάφεραν αφενός να αμβλύνουν τις κοινωνικές ανισότητες και αφετέρου να διασπείρουν δημοκρατικά ήθη. Ωστόσο, από τα μέσα της δεκαετίας του 80' παρατηρείται μια σταδιακή πολιτική αδρανοποίηση του λαϊκού παράγοντα, η οποία θα μπορούσε να συνδεθεί αφενός με την εξέλιξη των δύο μαζικών κομμάτων εξουσίας και αφετέρου με τη σύγκλιση των πολιτικών που εφάρμοσαν.²⁰

2.1 Ο μύθος του «ελληνικού θαύματος».

Στις αρχές τις δεκαετίας του 1990, λίγα χρόνια μετά την ένταξη της Ελλάδας στην ευρωπαϊκή οικονομική κοινότητα (ΕΟΚ), τα συνθήματα του «εκσυγχρονισμού» και της απελευθέρωσης της οικονομίας αρχίζουν να κυριαρχούν στον πολιτικό λόγο των δύο μεγάλων κομμάτων εξουσίας και σταδιακά ενσωματώνονται στα κυβερνητικά τους προγράμματα. Η χάραξη περιοριστικής εισοδηματικής πολιτικής σε συνδυασμό με την επιβολή υψηλών επιτοκίων δανεισμού και με μια σφιχτή νομισματική πολιτική κρίθηκαν ως τα απαραίτητα βήματα για την κάλυψη των κριτηρίων της συνθήκης του Μάαστριχτ. Η

²⁰ Για περισσότερα βλ. ενδεικτικά Η. Νικολακόπουλος Χ. Λυριντζής, Δ. Σωτηρόπουλος, "Εισαγωγή: Η Ποιότητα Και Η Λειτουργία Της Τρίτης Ελληνικής Δημοκρατίας.," in *Κοινωνία Και Πολιτική. Όψεις Της Γ Ελληνικής Δημοκρατίας 1974-1994*, ed. Η. Νικολακόπουλος Χ. Λυριντζής, Δ. Σωτηρόπουλος (Αθήνα: Εκδόσεις Θεμέλιο, 1996).

συνεπαγόμενη από τα παραπάνω απελευθέρωση των αγορών και του τραπεζικού συστήματος, η μείωση των παροχών ενός ήδη ισχνού κράτους πρόνοιας και η ρήξη με μεγάλα εργατικά συνδικάτα αποτέλεσαν μερικές μόνο από τις κυβερνητικές πρωτοβουλίες που σηματοδότησαν την είσοδο της χώρας σε μια εποχή κατά την οποία οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές έγιναν ηγεμονικές σε παγκόσμια κλίμακα.

Συνεπώς, παρότι το δημόσιο χρέος ξεπερνούσε σταθερά το 100% του ΑΕΠ, από τα μέσα τις δεκαετίας του 90' και μέχρι το 2007, αρχής γενομένης από το 1994 με την απελευθέρωση του χρηματοπιστωτικού συστήματος, παρατηρείται ένας μέσος σταθερός ρυθμός ανάπτυξης της τάξεως του 3,5% με 4,5%.²¹ Ατενίζοντας τη νέα χιλιετία, οι προσδοκίες από τους ρυθμούς ανάπτυξης που ξεπερνούσαν κατά πολύ τους αντίστοιχους ευρωπαϊκούς και βορειοαμερικάνικους, όπως ήταν φυσιολογικό, είχαν αρχίσει να εκπληρώνονται και ο ελληνικός καπιταλισμός περνούσε τις καλύτερες στιγμές του. Με την ένταξη της χώρας στην ΟΝΕ, το 2001, η ελληνική οικονομία απέκτησε πρόσβαση στις διεθνείς αγορές χρήματος και κεφαλαίων. Μεγάλα ιδιωτικά κεφάλαια είχαν ήδη αρχίσει να δραστηριοποιούνται στον κατασκευαστικό τομέα, επιθυμώντας να δημιουργήσουν το νέο μεταβιομηχανικό προφίλ των μεγάλων αστικών κέντρων της χώρας.²² Το τραπεζικό σύστημα αξιοποίησε την εισροή ξένων κεφαλαίων και τους ευνοϊκούς ρυθμούς ανάπτυξης ώστε να επενδύσει στην αγορά των στεγαστικών και καταναλωτικών δανείων μέσα από μεγάλες διαφημιστικές εκστρατείες τραπεζικών προϊόντων για όλους τους τύπους καταναλωτών. Ταυτόχρονα, αλυσίδες καταστημάτων και πολυεθνικές εταιρίες επέκτειναν όλο και περισσότερο τις δραστηριότητές τους στην επικράτεια, ενώ ο χώρος των Μ.Μ.Ε και κυρίως οι τηλεοπτικές συχνότητες προσέλκυσαν έντονο επιχειρηματικό ενδιαφέρον,

²¹ Βλ. Πίνακα 1 στο παράρτημα.

²² Βλ. ενδεικτικά Lila Leontidou, "Urban Social Movements in 'Weak' Civil Societies: The Right to the City and Cosmopolitan Activism in Southern Europe," *Urban Studies* 47, no. 6 (2010).

ανοίγοντας το δρόμο για την εδραίωση μεγάλων ιδιωτικών δημοσιογραφικών ομίλων, οι οποίοι με ταχύτατους ρυθμούς κάλυψαν όλο το φάσμα της ενημέρωσης.

Ωστόσο, ακόμα και στα χρόνια της «απρόσκοπτης» ανάπτυξης, η οικοδόμηση ενός επιτυχημένου ευρωπαϊκού προφίλ, βασισμένη στη ρητορική του «εκσυγχρονισμού» και της «μεταρρύθμισης» και με κινητήριο μοχλό την αναπτυσσόμενη ελληνική οικονομία, δεν κατάφερε να ξεπεράσει χρόνιες παθολογίες του ελληνικού πολιτικού συστήματος και της κρατικής διοίκησης, προλειαίνοντας, με αυτόν τον τρόπο, το έδαφος της επικείμενης οικονομικής κατάρρευσης. Από τα μέσα τις δεκαετίας του 90' και μετά, ο επαναπροσδιορισμός της σχέσης δημόσιου-ιδιωτικού, η ρύθμιση δηλαδή των ορίων κράτους-αγοράς, συνέτεινε στη συγκεντροποίηση του κεφαλαίου και στην εξάπλωση μεγάλων πολυκλαδικών ομίλων (κατασκευές, ΜΜΕ, τράπεζες, τηλεπικοινωνίες κ.ο.κ).²³ Ως εκ τούτου, η συγκέντρωση του ιδιωτικού κεφαλαίου σε συνδυασμό με την υιοθέτηση πολιτικών συρρίκνωσης του δημόσιου τομέα - οι οποίες προωθούσαν τις αποκρατικοποιήσεις και τις ιδιωτικοποιήσεις, στόχευαν στη μείωση των δημοσίων επενδύσεων και στην ενίσχυση της παροχής κινήτρων για Συμπράξεις Δημόσιου -Ιδιωτικού τομέα, ενώ, ταυτόχρονα, χαλάρωναν την κρατική εποπτεία σε τομείς της αγοράς - και έδωσαν την ευκαιρία στους «ισχυρούς» του ιδιωτικού τομέα να ασκήσουν και εν συνεχεία να εδραιώσουν την επιρροή τους στην κρατική εξουσία.²⁴

Μέσα σε αυτό το περιβάλλον, βρήκαν χώρο και ξεκίνησαν να αναπτύσσονται δομές ευέλικτης και επισφαλούς εργασίας. Πληθώρα νέων εργαζομένων παρακινούνταν να συμμετέχουν σε προγράμματα κατάρτισης, τα λεγόμενα προγράμματα «stage» που στην

²³ Για περισσότερα βλ. ενδεικτικά Γιάννης Τόλιος, *Συγκέντρωση Κεφαλαίου: Πολυκλαδικοί Όμιλοι Στην Ελληνική Οικονομία* (Αθήνα: Κ. Γ. Παπούλιας Ο.Ε., 2000).

²⁴ Για μια περιεκτική ανάλυση βλ. Βάλια Αρανίτου, Ευθύμης Παπαβλασόπουλος, and Μιχάλης Σπουρδαλάκης, "Από Την Πολυεπίπεδη Διακυβέρνηση Στο ... Μνημονιο: Το «Χρονικο» Μιας Προαναγγελθείσας Κρίσης," *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 134-135 Α' - Β', (2011).

Ελλάδα εγκαινίασε η πρώτη κυβέρνηση Σημίτη, τόσο στο δημόσιο όσο και στον ιδιωτικό τομέα εν είδει εργασίας με πολύ χαμηλούς μισθούς και μειωμένη ασφάλιση, ενώ το εργασιακό μοτίβο της επισφάλειας προώθησαν και οι εταιρίες ενοικίασης εργαζομένων.²⁵ Τα ποσοστά της ανεργίας εμφανίζονταν μειωμένα την ώρα που χιλιάδες εργαζόμενοι βίωναν έναν καθεστώς μερικής, φθηνής και ανασφάλιστης απασχόλησης. Σαν επιστέγασμα των παραπάνω, η μετατροπή της δραχμής σε ευρώ και η εναρμόνιση των τιμών στις χώρες της ευρωζώνης θα ήταν αδύνατον να μη δημιουργήσει νέα δεδομένα σε μια περιφερειακή οικονομία όπως αυτή της Ελλάδας. Καταυτόν τον τρόπο, παρότι αρχικά παρουσιάστηκε μια μέση αύξηση στους μισθούς, η δυσανάλογη αύξηση των τιμών σε όλα τα επίπεδα της αγοράς, ακόμα και σε είδη πρώτης ανάγκης, δεν έλαβε υπόψη της τις κοινωνικές και μισθολογικές διαφορές, γεγονός που σταδιακά μετρίασε τον ενθουσιασμό για το νέο νόμισμα, αλλά κυρίως επηρέασε τα οικονομικά μεγέθη της ελληνικής οικονομίας.

Το κλίμα σιγουριάς και ευφορίας που καλλιεργούνταν στα πλαίσια της επιτυχίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης και η εξασφάλιση ρευστότητας μέσω ευρωπαϊκών κονδυλίων κατάφεραν να αποκρύψουν για μεγάλο διάστημα την πραγματική κατάσταση της ελληνικής οικονομίας. Από την άλλη μεριά, η εναλλαγή των ίδιων κομμάτων στην εξουσία, η πολιτική τους σύγκλιση και η συναίνεση στην εφαρμογή παρόμοιων προγραμμάτων, η συνδιαλλαγή της πολιτικής με την οικονομική ελίτ που πολλές φορές έφτανε σε επίπεδα διαφθοράς και η απαξίωση του συνδικαλιστικού κινήματος είναι μερικοί από τους παράγοντες που συνέβαλλαν στον εξοβελισμό του ενδιαφέροντος για την πολιτική από τη δημόσια σφαίρα. Έτσι, οι κοινωνικές ανισότητες και ο πολιτικός ανταγωνισμός αποθούνταν όσο ευρύτερα στρώματα του ελληνικού πληθυσμού αποκτούσαν πρόσβαση σε υπηρεσίες και αγαθά που λίγα χρόνια πριν φάνταζαν πολυτέλεια. Το καταναλωτικό πάθος και το

²⁵ Βλ. Πίνακα 2 στο παράρτημα.

κυνήγι της ιδιωτικής ευημερίας πλαισίωνε τον προσωπικό μύθο του Έλληνα της νέας χλιετίας: η πίστη στην ατομικότητα ήταν αυτή που θα μπορούσε να παρέχει όλες τις ευκαιρίες ώστε ο καθένας, αν ήταν «άξιος», να καταφέρει να ανελιχτεί και να δρέψει τις ιδιωτικές απολαύσεις που επιθυμούσε.

Το 2004 η «επιστροφή» των Ολυμπιακών Αγώνων στην Ελλάδα αποτέλεσε κορυφαία στιγμή εθνικής επιτυχίας, καθώς μια τόσο μικρή χώρα κατάφερε να αντεπεξέλθει και να καλύψει τα έξοδα και τις απαιτήσεις της ακριβότερης διοργάνωσης που είχε γίνει ποτέ. Παρόλα αυτά, πριν ακόμα προλάβουν να κοπάσουν τα κολακευτικά σχόλια για την επιτυχημένη διεξαγωγή των αγώνων, άρχισαν να εμφανίζονται τα πρώτα σημάδια οικονομικής αστάθειας, τα οποία εντάθηκαν και λόγω του υπέρογκου κόστους των αγώνων.²⁶ Στα τέλη του ίδιου έτους ο υπουργός οικονομικών της κυβέρνησης της Νέας Δημοκρατίας, Γιώργος Αλογοσκούφης, παρουσιάζοντας τη δημοσιονομική απογραφή κατηγόρησε την προηγούμενη κυβέρνηση για παραποίηση στοιχείων που είχαν να κάνουν με το ελληνικό χρέος. Έτσι, με τη νέα απογραφή, τόσο το χρέος, όσο και το δημοσιονομικό έλλειμμα της χώρας αυξήθηκαν, ενώ η οικονομία της τέθηκε σε επιτήρηση για τα επόμενα τρία χρόνια. Τα πρώτα αποτελέσματα άρχισαν να φαίνονται στη πραγματική αγορά αρκετά σύντομα, την ίδια ώρα που έντονες διαφορές στο εσωτερικό της κοινωνίας γινόντουσαν ολοένα και πιο ορατές. Η ελληνική κοινωνία βρισκονταν σε σύγχυση και η ποιότητα της Γ'

²⁶ Ο αναπληρωτής υπουργός οικονομικών, Γιάννης Σταϊκούρας, τον Νοέμβριο του 2012 μετά από σχετική ερώτηση του ΣΥΡΙΖΑ στη Βουλή παρουσίασε στοιχεία από το γενικό λογιστήριο του κράτους που υπολογίζει το κόστος περίπου στα 8,5 δις ευρώ. Ωστόσο τα στοιχεία από διεθνείς οίκους και άλλες μελέτες ποικίλουν, έτσι οι υπολογισμοί συνήθως κυμαίνονται από 9 ως 11 δις ευρώ. Για περισσότερα βλ. ενδεικτικά "S&P: Hosting Olympics May Hurt City's Rating," no. 3089 (2005). <http://www.themoscowtimes.com/business/article/sp-hosting-olympics-may-hurt-citys-rating/225887.html> (accessed 08/11/13). και "After the Party: What Happens When the Olympics Leave Town," (2008). <http://www.independent.co.uk/sport/olympics/after-the-party-what-happens-when-the-olympics-leave-town-901629.html> (accessed 08/11/13).

Ελληνικής Δημοκρατίας, σχεδόν τρεις δεκαετίες από την Μεταπολίτευση, είχε αρχίσει από καιρό να εκπίπτει.

2.2 Μεταδημοκρατικές διαστροφές.

Αφήνοντας προς στιγμήν, αυτά καθεαυτά, τα τεκταινόμενα της Τρίτης Ελληνικής Δημοκρατίας προκειμένου να υιοθετήσουμε μια ευρύτερη, προς το οντολογικότερον, οπτική θέασης των πραγμάτων, καθίσταται δυνατή η σκιαγράφηση κυρίαρχων πολιτικών και πολιτειακών μεταλλάξεων που λαμβάνουν χώρα και σε άλλες «υπαρκτές δημοκρατίες της δύσης». Η παραπάνω αναφορά έχει ως στόχο να καταδείξει την εν εξελίξει ηγεμόνευση της δημόσιας πολιτικής ζωής από μια σχεδόν ενοποιημένη οικονομικοπολιτική συμμαχία, η οποία καταλαμβάνει και διαμορφώνει το πεδίο του κοινωνικού (field of the social). Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η πολιτική ζωή μετατρέπεται σε μια μονότονη αναπαραγωγή συμφερόντων της κρατικής και της οικονομικής ελίτ. Η πρακτική που περιγράφεται προσπαθεί να εδραιώσει μια δημοκρατία μετά και πάνω από το *δήμο*. Η αποδημοκρατικοποίηση και η αποπολιτικοποίηση της δημόσιας σφαίρας συντείνει προς μια κατάσταση αδιαφορίας, στην οποία η λαϊκή βούληση αψηφάται και η καθεαυτή ύπαρξη των ανθρώπων εκπίπτει. Σε αυτή τη κίνηση, πολιτικοί φιλόσοφοι και διανοητές, αναγνωρίζουν τη διάβρωση της δημοκρατίας και την εξάπλωση μιας μετάλλαξης της, την οποία αποδίδουν με τον όρο μεταδημοκρατία (post-democracy).

Υπό το πρίσμα αυτό, η διαμόρφωση και η λειτουργία του κρατικού μηχανισμού και των άλλων θεσμών του κοινωνικού (social) τείνουν να κατανοηθούν ως μια στενά ελεγχόμενη διαδικασία που αποκλείει τα περιθώρια οποιασδήποτε δημοκρατικής δράσης των υποκειμένων. Ως αποτέλεσμα της παραπάνω συνθήκης, προβάλλει η ανάδυση μιας κατεστημένης ελίτ, η οποία εμφανίζεται να είναι η μόνη ικανή και υπεύθυνη για την

επίλυση των προβλημάτων της κοινότητας, ενώ, ταυτόχρονα, οι «απλοί» άνθρωποι καθυποτάσσονται στην ενασχόληση με ζητήματα που άπτονται της ιδιωτικής τους σφαίρας, καθώς κρίνονται ανίκανοι να ασχοληθούν με τις δημόσιες υποθέσεις. Στο πρότυπο αυτό, οι εκλογές συνεχίζουν να υπάρχουν και να παρέχουν στους πολίτες μια αίσθηση ενεργούς συμμετοχής, η οποία κορυφώνεται στο θέαμα που παρέχει το προεκλογικό παιχνίδι.

Ένας κύκλος εξουσίας γύρω από αυθαίρετα κυβερνητικά νομοθετήματα, πολιτικά βολέματα, μίζες, υπέρογκες χρηματοδοτήσεις και έλεγχο των ΜΜΕ από συγκεκριμένους επιχειρηματίες με επιρροή σε κυβερνητικά κλιμάκια και κρατικά πόστα, θα μπορούσε να περιγράψει την πραγματικότητα μιας, τυχαία επιλεγμένης, σύγχρονης δυτικής δημοκρατίας. Η δημόσια πολιτική ζωή μετατρέπεται έτσι, σε ένα στενά ελεγχόμενο θέαμα: κομματικά κλιμάκια και ειδικοί επικοινωνιολόγοι επιλέγουν και κατασκευάζουν ένα μικρό σύνολο θεμάτων που πρόκειται να βρεθεί στο επίκεντρο της αντιπαράθεσης, ενώ η πλειοψηφία των πολιτών ανταποκρίνεται παθητικά στα μηνύματα που εκπέμπουν τα φώτα των τηλεοπτικών δεκτών, τη στιγμή που η πολιτική διαμορφώνεται, κατ' ουσίαν, εν κρυπτώ και παραβύστω. Έτσι, λοιπόν, εντός απρόσβλητων χώρων, εκλεγμένοι και μη κρατικοί λειτουργοί διαπραγματεύονται και συναλλάσσονται με εκπροσώπους των κυρίαρχων στρωμάτων, όλοι τους επιφορτισμένοι με το έργο της εξασφάλισης και ανάδειξης των συμφερόντων της κυρίαρχης πολιτικοοικονομικής ελίτ.²⁷

Η αποπολιτικοποίηση ολόκληρων πεδίων - της πολιτικής, του πολιτισμού και της οικονομίας - που διαμορφώνουν τον βίο της κοινωνίας παρουσιάζεται ως απότοκος συνθήκη του μεταδημοκρατικού φαντασιακού, το οποίο προκειμένου να καταλάβει το κοινωνικό στηρίζεται στην επιβολή της μεταπολιτικής της συναίνεσης. Η κυρίαρχη τάξη

²⁷ Colin Crouch, *Μεταδημοκρατία* (Αθήνα: Εκρεμμές, 2006). Σελ 58

(order) επιδιώκει την «αποικιοποίηση» της δημόσιας σφαίρας μέσω της διασποράς ενός συναινετικού λόγου για την εκτόπιση των ανταγωνισμών. Τα άτομα αφήνονται να αναπτύξουν την προσδοκία ενός ευτυχισμένου ιδιωτικού βίου, ο οποίος «συνδιαλέγεται» με την καταναλωτική τους *jouissance* και τη διαφήμιση.²⁸ Έτσι, η μεταδημοκρατική λογική μεταθέτει την αρνητικότητα της έλλειψης στην ιδιωτική σφαίρα και στο πεδίο της αγοράς, ενώ, ταυτόχρονα, για την αντιμετώπιση ευρύτερων κοινωνικών ζητημάτων προκρίνει το *consensus* (συναίνεση) ως τη μόνη πρακτική εξεύρεσης λύσεων, μέσω της ανταλλαγής αντικειμενικών επιχειρημάτων από ειδικούς τεχνοκράτες και επιστήμονες. Η συναίνεση αναδύεται σαν μια ιστορική αναγκαιότητα για την μακροημέρευση της εγχώριας και της παγκόσμιας σταθερότητας, την οποία μόνο «ξεπερασμένα ιδεολογήματα» προηγούμενων αιώνων δεν είναι σε θέση να κατανοήσουν.²⁹

Η «αποικιοποίηση» της δημόσιας σφαίρας από τις δυνάμεις του κοινωνικού (forces of the social) - ενός κοινωνικοοικονομικού-τεχνολογικού-ψυχολογικού-πολιτισμικού συμπλέγματος δυνάμεων που επιβάλλεται από το κυρίαρχο - οδηγεί σε αυτό που έχει οριστεί ως η «υποχώρηση του πολιτικού».³⁰ Υπό αυτό το πρίσμα, το πολιτικό (the political) επισκιάζεται από - και δίνει τη θέση του σε - τεχνοτροπίες οργάνωσης και διαχείρισης της ανθρώπινης ζωής και των ζητημάτων της δημόσιας σφαίρας, των οποίων η πολιτική διάσταση τείνει να εκλείπει. Ως ακολούθως, οδηγεί σε δυσλειτουργίες που η επίλυσή τους έρχεται μέσα από λογικούς υπολογισμούς. Η πολιτική (politics), λοιπόν, ασκείται με όρους κοινωνικού management, προσιδιάζοντας αφενός στη βιοπολιτική συνθήκη που επιβάλουν οι κυβερνητικές τεχνοτροπίες, όπως την περιγράφει ο Φουκώ, και αφετέρου στον ορισμό

²⁸ Για περισσότερα βλ. Γιάννης Σταυρακάκης, *Η Λακανική Αριστερά : Ψυχανάλυση, Θεωρία, Πολιτική Κοινωνικές Επιστήμες = Social Sciences* (Αθήνα: Σαββάλας, 2012). Σελ.296-331

²⁹ Για περισσότερα βλ. ενδεικτικά Jacques Ranciere, *Το Μίσος Για Την Δημοκρατία. Πολιτική, Δημοκρατία, Χειραφέτηση* (Αθήνα: Πεδίο, 2010).

³⁰ Για περισσότερα βλ. ενδεικτικά Philippe Lacoue-Labarthe, Jean-Luc Nancy, and Simon Sparks, *Retreating the Political*, Warwick Studies in European Philosophy (London: Routledge, 1997). Σελ. 112

της *police* όπως τον σκιαγραφεί ο Ρανσιέρ.³¹ Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η έννοια του «νέου ολοκληρωτισμού», την οποία εισηγούνται οι Νανσύ και Λακού Λαμπάρτ, δεν εξαιρεί την πιθανότητα ανάδυσής του εντός των φιλελεύθερων δημοκρατιών. Η έννοια αυτή, έρχεται να συνοψίσει, χρησιμοποιώντας έναν όρο με σαφώς φορτισμένες συνδηλώσεις, την διάσταση στην οποία έχει περιέλθει η σύγχρονη διακυβέρνηση στηριζόμενη στους εξής πυλώνες: στην κυριάρχηση του μοντέλου του «*animal laborans*» επί του ανθρώπινου βίου· στην κατάληψη της δημόσιας σφαίρας από τις δυνάμεις του κοινωνικού, για τις οποίες η ανθρώπινη ζωή στα πλαίσια της κοινότητας ρυθμίζεται και διανέμεται βάσει των αναγκών επιβίωσης, εξαλείφοντας με αυτόν τον τρόπο κάθε δημόσιο ή πολιτικό φραγμό· με την προσπάθεια αναπαράστασης του κυρίαρχου νοήματος της κοινωνίας ως αποτελέσματος προκοινωνικών και άρα «έμφυτων» (*immanent*), στην ουσία της κοινωνιάς, αιτιών, γεγονόσ που συμβάλει στην απώθηση οποιασδήποτε άλλης εναλλακτικής κοινωνικής θέσμησης.³²

Καθώς, όμως, η ανοιχτότητα αποτελεί απαραίτητη δομική συνθήκη της ίδιας της ουσίας του κοινωνικού, πράγμα το οποίο σημαίνει ότι είναι αδύνατον να εξαλειφτούν καθολοκληρίαν οι στιγμές αποκαθήλωσης του κυρίαρχου νοήματος, η κατεστημένη τάξη υιοθετεί μια ακόμα μεταπολιτική «τεχνοτροπία» για τον εξοβελισμό των ανταγωνισμών, η οποία έχει αποκρυσταλλωθεί από το Λακλάου και τη Μούφ στη «λογική της διαφοράς».³³ Σύμφωνα, λοιπόν, με τη «λογική της διαφοράς» η ηγεμονεύουσα δομή εξωθεί τους ανταγωνισμούς σε μη πολιτικές μορφές έκφρασης και τους υποβιβάζει τοποθετώντας τους

³¹ Για περισσότερα σχετικά με τις δύο έννοιες βλ. Michel Foucault et al., *Security, Territory, Population : Lectures at the Collège De France, 1977-1978*, Michel Foucault : *Lectures at the Collège De France* (Houndmills: Palgrave Macmillan, 2007). Σελ. 87-114 και Jacques Rancière, Davide Panagia, and Rachel Bowlby, "Ten Theses on Politics," *Theory & Event* 5, no. 3 (2001).

³² Oliver Marchart, *Post-Foundational Political Thought : Political Difference in Nancy, Lefort, Badiou and Laclau*, *Taking on the Political* (Edinburgh, Scotland) (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2007). Σελ. 65-67 και Cornelius Castoriadis and David Ames Curtis, *Philosophy, Politics, Autonomy*, Odéon (New York: Oxford University Press, 1991). σελ. 153

³³ Για περισσότερα βλ. ενδεικτικά Ernesto Laclau and Chantal Mouffe, *Hegemony and Socialist Strategy : Towards a Radical Democratic Politics*, 2nd ed. (London ; New York: Verso, 2001).

στο περιθώριο του κοινωνικού χώρου. Καταυτόν τον τρόπο, η κατεστημένη αρχή επιχειρεί να απομονώνει αιτήματα και να τους προσδίδει μια αυστηρά περιγεγραμμένη διάσταση, η οποία δύναται να ικανοποιηθεί χωριστά από άλλα αιτήματα και πάντα στα πλαίσια που ορίζει η ηγεμονεύουσα τάξη (order).³⁴

Σε αυτό το σημείο, λοιπόν, ένας φανατικός θιασώτης του μεταπολιτικού αφηγήματος θα μπορούσε να ξεπεράσει τις όποιες συνδηλώσεις περί ολοκληρωτισμού, προβάλλοντάς τις ως αναγκαίο κακό για την, απαλλαγμένη από ανταγωνισμούς, διατήρηση της κοινωνικής ευταξίας και τη σταθερότητα του παγκοσμιοποιημένου χρηματοπιστωτικού συστήματος. Ωστόσο, προχωρώντας ένα βήμα παρακάτω, είμαστε σε θέση να αντιτάξουμε περιπτώσεις στις οποίες ο κυρίαρχος λόγος δημιουργεί διαφορικές σχέσεις υποκειμένων, μέσα από τη χάραξη αποπολιτικοποιημένων και ψευδεπίγραφων (ηθικοκοινωνικών-ηθικοπολιτικών, εθνικών, φυλετικών, θρησκευτικών κ.α) διακυβευμάτων στο εσωτερικό του κοινωνικού χώρου.³⁵ Επομένως, καθώς οι πολιτικοί φραγμοί έχουν απεμποληθεί από τη δημόσια σφαίρα, ο εκάστοτε «άλλος» μετατρέπεται σε εχθρό και αναπαρίσταται ως η αιτία των κοινωνικών δυσαρμονιών.³⁶ Στην «εξωπολιτική» προσέγγιση σημαντικών κοινωνικών ζητημάτων όπως την περιγράφουμε παραπάνω, της οποίας θα υπεραμυνόταν ο φανταστικός μας συνομιλητής, μπορεί κανείς να αναζητήσει τις ρίζες των βίαιων ξεσπασμάτων μίσους, της ανόδου του ρατσισμού, της ξενοφοβίας και εν τέλει της ανάδειξης των ακροδεξιών κομμάτων στην κεντρική πολιτική σκηνή των ανεπτυγμένων δημοκρατιών της δύσης.

³⁴ Ernesto Laclau, "Λαϊκισμός: Τι Σημασία Έχει Τ'όνομα," *ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΘΕΜΑΤΑ* 110, (2010). Σελ 72

³⁵ David Howarth, *Η Έννοια Του Λόγου*, Θεωρία-Ιδέες [Κοινωνιολογία] (Αθήνα: ΠΟΛΥΤΡΟΠΟΝ, 2008). Σελ 153

³⁶ Chantal Mouffe, *Το Δημοκρατικό Παράδοξο*, trans., Αλέξανδρος Κιουπκιολής (Αθήνα: Πόλις, 2004). Σελ. 200-202

2.3 Η ανάδυση του πολιτικού.

Η ηγεμονεύουσα δομή των σύγχρονων νεοφιλελεύθερων δημοκρατιών θωρακίζεται πίσω από ένα διαρκώς διευρυνόμενο οπλοστάσιο που της παρέχει τα απαραίτητα νομικά, οικονομικά, πολιτισμικά και τεχνολογικά εφόδια έτσι ώστε να καταστήσει την κυριαρχία της απρόσβλητη, ενόσω προσπαθεί να εξοβελίσει τους ανταγωνισμούς από τον κοινωνικό χώρο, παρουσιάζοντάς τους, μάλιστα, ως αναχρονιστικά και επικίνδυνα ιδεολογικά κατασκευάσματα. Ωστόσο, μια τέτοια ανάγνωση, παρότι εμφανίζεται βολική για τη στοχοποίηση κάθε αντίστασης ως βίαιης διατάραξης της έννομης τάξης και της κοινωνικής ευταξίας, αποκρύπτει όσα δε θέλει να δει και να πει. Αντίθετα, λοιπόν, από τις μεταπολιτικές εμμονές της εξουσιαστικής αφήγησης, η παρούσα εργασία θα υποστηρίξει ότι οι ανταγωνισμοί αποτελούν ανεξάλειπτη συνθήκη του κοινωνικού.

Σε αυτό το σημείο, εμφανίζεται με ιδιαίτερα γόνιμες προεκτάσεις η διάκριση που υπονοήσαμε και παραπάνω, μεταξύ της πολιτικής (*la politique* ή *politics*) και του πολιτικού (*le politique* ή *the political*). Μέσω αυτής της διάκρισης, καθίσταται δυνατή η σκιαγράφηση της διαφοράς ανάμεσα στην πολιτική, με την μορφή υποσυστήματος ή τρόπου δράσης, και στο πολιτικό, σαν τη διάσταση που θεμελιώνει και μορφοποιεί την κοινωνία. Το πολιτικό, λοιπόν, μπορεί να ειπωθεί ως η στιγμή της θέσμησης του κοινωνικού· ως μια αρχή που διέπει την μορφή της κοινωνίας, αυτό που ο Κλοντ Λεφόρ ονομάζει «συμβολική διάταξη» (*symbolic dispositive*) μιας δεδομένης κοινωνίας.³⁷ Αντίθετα με τις παραδεδεγμένες αξίες της φιλελεύθερης δημοκρατίας και τις κατεστημένες πολιτικές της συναίνεσης, το πολιτικό εμφανίζεται, μόνο, σε στιγμές έντασης, ρήξης, διαχωρισμού και ανταγωνισμού δύο ή περισσότερων πλευρών.

³⁷ Βλ. ενδεικτικά Claude Lefort, *Democracy and Political Theory* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1988). και Marchart.Σελ.85-108

Ο ασίγαστος ανταγωνισμός, όπως τον είχε επισημάνει ο Μακιαβέλι, που βρίσκεται στο επίκεντρο κάθε πολιτειακής οργάνωσης αναδύεται με την αμφισβήτηση της κυρίαρχης εξουσίας.³⁸ Τα άτομα δρώντας στο διάκενο μεταξύ ταυτοτήτων ανακατανέμουν το ιδιωτικό και το δημόσιο, διεκδικώντας με πολεμικό τρόπο το μερίδιο που τους αναλογεί στο λόγο, στην πράξη και στην ύπαρξη. Στην αυγή της νεωτερικότητας, η δημοκρατική επανάσταση (democratic revolution) - μια φράση που εισήγαγε ο Τοκβίλ και έκτοτε εξέλαβε ριζοσπαστικότερες προεκτάσεις - διατάραξε την συμβολική διάταξη του *ancien regime* και σηματοδότησε, σύμφωνα με τον Λεφόρ, μια νέα μορφή πολιτικής θέσμησης της κοινωνίας μετά την καρατόμηση του Λουδοβίκου του 16^{ου}, η οποία βασίζεται στο κενό, σε συμβολικό επίπεδο, που δημιουργείτε στον χώρο της εξουσίας. Η παραπάνω θέση, βέβαια, δεν σημαίνει ότι η εξουσία εξαφανίζεται. Αντιθέτως, η εξουσία «αποσωματοποιείται» από το «διπλό σώμα» του μονάρχη και αναγνωρίζεται ως μια ενέργεια που δεν είναι πλέον υπερβατικά νομιμοποιημένη και άρα εξωκοινωνική και άφθαρτη.

Η κίνηση που μόλις περιγράψαμε, σηματοδοτεί και σημασιοδοτεί τη διαίρεση στο εσωτερικό (και στο εξωτερικό) του κοινωνικού.³⁹ Έτσι, ερχόμαστε μπροστά σε διαιρέσεις που πηγάζουν από διαφορετικά ταξικά συμφέροντα, από σχέσεις εκμετάλλευσης και από σχέσεις καταπίεσης και συμπερίληψης της ανθρώπινης ζωής σε έναν βιοπολιτικό έλεγχο. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, ο ανταγωνισμός και η ένταση προβάλλουν ως απαραίτητες προϋποθέσεις για τη θέσμηση του κοινωνικού χώρου. Νέες προσπάθειες ρηματικής σταθεροποίησης επιχειρούν να σπάσουν το κυρίαρχο «επικοινωνιακό συμβόλαιο» που υπαγορεύεται από την μεταδημοκρατική λογική του καταναλωτικού πάθους και την

³⁸ Ο Lefort το ονομάζει «Machiavellian Moment», για περισσότερα βλ. Claude Lefort, *Machiavelli: History, Politics, Discourse* στο David Carroll, *The States of "Theory" : History, Art, and Critical Discourse*, Irvine Studies in the Humanities (New York: Columbia University Press, 1990).

³⁹ Σύμφωνα με τον Λεφόρ, ως προς το εξωτερικό επιτελείται η διαδικασία αυτοαναπαράστασης της κοινωνίας. Για περισσότερα βλ. Claude Lefort, *Democracy and Political Theory* (Cambridge: Polity in association with Basil Blackwell, 1988). Σελ. 17, 225-228

μεταπολιτική συναίνεση, ενώ, ταυτόχρονα, επιδιώκουν να δομήσουν ένα νέο λόγο περί κοινότητας που αντιστέκεται στην προσπάθεια αποπολιτικοποίησης της δημόσιας σφαίρας και των κοινωνικών ζητημάτων. Η ανάδυση του πολιτικού επαναφέρει την ενδεχομενικότητα της συμβολικής διάταξης της κοινωνίας και οδηγεί στην αποσυνάρθρωση στοιχείων του κυρίαρχου νοήματος, καθώς παγιωμένες σημασίες αμφισβητούνται μέσα από την επανενεργοποίηση ξεχασμένων κοινωνικών πρακτικών, οι οποίες βρίσκονταν σε μια κατάσταση ιζηματοποίησης.⁴⁰

2.4 Οργανώνοντας κοινωνικές αντιστάσεις

Θα μπορούσε κανείς δικαίως να διερωτηθεί: τι νομιμοποιεί αυτή την προσφυγή στην πολιτική φιλοσοφία, αν δεν μπορεί να υπάρξει στενή συνάφεια μεταξύ της φιλοσοφικής ενατένησης και της πραγματικότητας; Οπωσδήποτε, λοιπόν, πριν προχωρήσουμε με την εφαρμογή του πλαισίου στη βασική υπόθεση εργασίας, είναι σημαντικό να δείξουμε τον τρόπο με τον οποίο οι παραπάνω εννοιολογήσεις είναι σε θέση να προσανατολίσουν την σκέψη μας πάνω σε συγκεκριμένα συμβάντα της πραγματικότητας. Πιάνοντας ξανά το νήμα που μας συνδέει με την ελληνική περίπτωση, βρίσκόμαστε στα μέσα της πρώτης δεκαετίας του 2000. Την άνοιξη του 2006, ενώ η κυβέρνηση προσπαθούσε να πείσει για τα πρώτα σημάδια ανάκαμψης της οικονομίας με τη διαφαινόμενη έξοδο από την επιτήρηση μέσα στο 2007, η αναθεώρηση του άρθρου 16 του συντάγματος ξεσηκώνει την αντίδραση του πανεπιστημιακού κόσμου. Ένα μαζικό φοιτητικό κίνημα καταλαμβάνει τη συντριπτική πλειοψηφία των πανεπιστημιακών σχολών για δύο μήνες και το μεγαλύτερο κομμάτι της νεολαίας συμμετέχει στις φοιτητικές κινητοποιήσεις. Η κυβέρνηση απαντά με μια εντεινόμενη καταστολή, η οποία, σε πολλές περιπτώσεις, γίνεται πρωτοσέλιδο στο διεθνή

⁴⁰ Βλ. ενδεικτικά: Marchart. Σελ. 138-142

τύπο, δοκιμάζοντας ,ύστερα από πολύ καιρό, τις δημοκρατικές αντιστάσεις της ελληνικής κοινωνίας.

Οι προσδοκίες που γέννησε ο καταναλωτικός βίος σε μεγάλο μέρος του πληθυσμού, σταδιακά διαψεύδονταν. Η φούσκα, της προσβάσιμης από όλους, ιδιωτικής ευημερίας άρχισε να ξεφουσκώνει, ενώ η αποδημοκρατικοποίηση της σύγχρονης νεοφιλελεύθερης δημοκρατίας αποκαλυπτόταν. Βαθμηδόν, ο αποκλεισμός στρωμάτων της κοινωνίας από βασικά αγαθά και υπηρεσίες, οι περιφράξεις του δημόσιου χώρου, η απαξίωση δικαιωμάτων, η καχυποψία προς το πολιτικό σύστημα και ένα αίσθημα αδικίας που γεννιόταν από τη γιγάντωση ενός κομματικού πελατειακού συστήματος, ολοένα και αυξάνονταν. Η εξέγερση του Δεκέμβρη του 2008 ήρθε για να καταδείξει ,με τον καλύτερο τρόπο, την ένταση ανάμεσα σε μια δομημένη πολιτικοοικονομική ελίτ, η οποία διατηρεί τα προνόμια της και εναλλάσσεται εκ των έσω στην εξουσία, και σε αποκλεισμένα, από τον πολιτικό χώρο και τη δημόσια σφαίρα, κοινωνικά στρώματα και συμφέροντα.

Ο Δεκέμβρης, λοιπόν, «δεν ήταν απάντηση, ήταν ερώτηση»,⁴¹ μια συνολική αμφισβήτηση του υπάρχοντος από ένα ανομοιογενές πλήθος ανθρώπων. Τα συμβάντα της εξέγερσης φανέρωσαν την ανάδυση ενός ιδιότυπου ιστορικού δρώντος, μιας μορφής αυτού που, ενδεχομένως, θα μπορούσε να ονομάσει κανείς βιοπολιτικό κοινωνικό σώμα ή πλήθος· με άλλα λόγια, το υποκείμενο της βιοεξουσίας: το πειθαρχημένο σώμα, χάριν της «κοινωνικής ευταξίας», προϊόν των διαδικασιών ιδρυματοποίησης της βιολογικής ζωής και της θεσμοποίησης των μηχανισμών ελέγχου.⁴² Οι βιοπολιτικές τεχνοτροπίες του καπιταλισμού έρχονται αντιμέτωπες με το δημιούργημα τους, καθώς αυτό βιώνει μια βίαιη

⁴¹Σύνθημα σε τοίχο μετά τον Δεκέμβρη βλ. φωτογραφία 1 στο παράρτημα.

⁴²Για περισσότερα βλ. ενδεικτικά Michel Foucault, *Ιστορία Της Σεξουαλικότητας : Η Βούληση Για Γνώση* (Αθήνα: Πλέθρον, 2011). Σελ.157-175

ματαίωση των επιθυμιών και των αναγκών που του έχουν οι ίδιες εγγράψει. Καταυτόν τον τρόπο, είναι η ίδια η ζωή που ανάγεται σε ύψιστο πολιτικό διακύβευμα και ένα είδος «*homo sacer*» εκδικείται την εξουσία που εδραιώθηκε πάνω στον αποκλεισμού του από την πολιτική ζωή.⁴³

Η αδυναμία της κατεστημένης τάξης (order) να αναγνωρίσει τα μηνύματα του Δεκέμβρη, έγκειται ,ακριβώς, στη στασιαστική άρνησή της από τους «δεκεμβριστές». Το βιοπολιτικό πλήθος, το τόσο ανομοιογενές, διαφώνησε, εντούτοις, ομόφωνα, έστω και προσωρινά, με τη δύναμη της εξουσίας να ρυθμίζει τη δημόσια σφαίρα και να επιβάλει τους κανόνες επιβίωσης. Έτσι, τα υποκείμενα της δραματουργίας του Δεκέμβρη αμφισβήτησαν με ριζοσπαστικό τρόπο την τάξη (order) και την απάθεια της μεταδημοκρατίας. Μετατράπηκαν σε δρώντα υποκείμενα που ορίζουν αυτενεργά τη ζωή τους, σε «αυτόνομους παράγοντες δημοκρατίας». Έστησαν κέντρα αγώνα σε κατειλημμένα δημόσια κτήρια, δημιούργησαν συνελεύσεις εργαζομένων, ανέργων και φοιτητών, οργάνωσαν θεατρικά και καλλιτεχνικά δρώμενα και επανακοινωνικοποίησαν το δημόσιο χώρο (δρόμους, πάρκα, πλατείες). Διαμόρφωσαν τη δική τους πληροφόρηση, έλαβαν αποφάσεις τις οποίες υλοποίησαν, δικτυώθηκαν σε διεθνές επίπεδο και εφάρμοσαν οριζόντιες δομές οργάνωσης. Με λίγα λόγια, συγκρούστηκαν σε όλα τα επίπεδα με τη μεταπολιτική λογική της συναίνεσης και μετήλθαν ρηματικών αρθρώσεων ανυπακοής.

Το φθινόπωρο του 2008, τα σενάρια για πιθανό πέραςμα της κρίσης από τις ΗΠΑ στην Ευρώπη άρχισαν να φθάνουν και στην Ελλάδα. Οι βουλευτικές εκλογές του 2009 διεξήχθησαν σε κλίμα εντεινόμενης αστάθειας και οι κόντρες των κομμάτων εστιάζονταν στην αξιοπιστία και στην σταθερότητα της ελληνικής οικονομίας. Έξι μήνες μετά τις

⁴³ Για μια διεξοδική ενασχόληση με το θέμα βλ. Giorgio Agamben, *Homo Sacer : Κυρίαρχη Εξουσία Και Γυμνή Ζωή*, ed. Γιάννης Σταυρακάκης, Πολιτισμική Θεωρία - Κριτική (Αθήνα: Εκδόσεις SCRIPTA, 2005).

εκλογές, τον Απρίλιο του 2010, ο πρωθυπουργός της χώρας, Γ. Α. Παπανδρέου, ανακοίνωσε από το Καστελόριζο την ένταξη της ελληνικής οικονομίας στον ευρωπαϊκό μηχανισμό στήριξης, λόγω της μη βιωσιμότητας του δημοσίου χρέους. Τα αντανακλαστικά ενός μεγάλου μέρους της ελληνικής κοινωνίας ενεργοποιήθηκαν άμεσα και οι, αρχικώς ,περιορισμένης έντασης διαμαρτυρίες οργανώσεων του ευρύτερου χώρου της αριστεράς, μετατράπηκαν σε πολυπληθείς κινητοποιήσεις. Ωστόσο, το κύμα αντίδρασης ανακόπηκε βίαια λίγες μέρες μετά.

Στις 5 Μαΐου 2010, κατά τη διάρκεια των κινητοποιήσεων της γενικής απεργίας, τρεις εργαζόμενοι εγκλωβίζονται και πεθαίνουν από ασφυξία, ύστερα από φωτιά που προκλήθηκε από βόμβες μολότοφ σε υποκατάστημα της τράπεζας Marfin. Η βιαιότητα του συμβάντος, αλλά κυρίως ο στιγματισμός του πλήθους που διαμαρτυρόταν από τον κυρίαρχο λόγο ως εν δυνάμει υπαίτιου για το γεγονός, αποκόπτουν τη δυναμική της αντίδρασης που φαινόταν να αναπτύσσεται. Σε αυτό το χρονικό σημείο, θα μπορούσε κανείς να αποδώσει την αρχή της κυρίαρχης ρητορικής στην εποχή της κρίσης, η οποία επένδυσε στη στοχοποίηση κάθε κοινωνικής αντίδρασης, διαμόρφωσε ένα κλίμα εκφοβισμού, κυρίως με την απειλή της πτώχευσης και με την ανάδειξη του μεταναστευτικού σε μείζον πρόβλημα, ενώ η τόνωση του εθνικού φρονήματος συνοδευόταν, όλο και πιο συχνά, από την επίκληση του δόγματος «νόμος και τάξη».

Κάπου εκεί όμως, στις 10 Δεκεμβρίου του ίδιου έτους, οι κάτοικοι της Κερατέας διατάραξαν την κανονικότητα της κρίσης. Η κυβέρνηση αποφάσισε να προχωρήσει την κατασκευή ενός από τους τρεις ΧΥΤΑ της Αττικής στην Κερατέα, παρόλο που η ετυμηγορία του ΣτΕ ,μετά την προσβολή της διαδικασίας από το δήμο και από επιτροπές κατοίκων, εκκρεμούσε. Οι κάτοικοι και ο δήμος κινητοποιήθηκαν άμεσα ζητώντας την αποχώρηση

της αστυνομίας και το μπλοκάρισμα των εργασιών μέχρι να βγει η απόφαση του ΣτΕ. Παράλληλα, στήθηκαν τα πρώτα μπλόκα διαμαρτυρίας και για τους επόμενους μήνες η Κερατέα έλαβε, για την ίδια την εξουσία, τον χαρακτήρα πολιτικής σύγκρουσης. Ως εκ τούτου, η αφήγηση των εκπροσώπων της πολιτικής εξουσίας και των κυρίαρχων ΜΜΕ στιγμάτισε τους κατοίκους ενός μικρού περιφερειακού δήμου ως εχθρούς του γενικού συμφέροντος και τη νοοτροπία τους ως κατάλοιπο των συμπεριφορών που οδήγησαν την χώρα στη κρίση.⁴⁴ Έτσι, το δικαίωμα των κατοίκων μιας τοπικής κοινότητας στην ακεραιότητα της ζωής τους, με ότι αυτή περιλαμβάνει (φυσικό περιβάλλον, ασφάλεια, κοινωνική επαφή κ.ο.κ) και της συμμετοχής στη λήψη αποφάσεων σχετικά με αυτό, διέρρηξε την συναινετική λογική της μεταδημοκρατίας και ανέδειξε το λόγο των απλών ανθρώπων.

Οι ανάγκες του μητροπολιτικού πολιτικού χώρου (space) δημιουργούν ένα πεδίο πολιτικού ανταγωνισμού, το οποίο ανάγεται σε αγώνα για τη γη και την ελευθερία του τόπου που απειλείται. Οι κοινωνικοπολιτικές διαφωνίες νοηματοδοτούνται χωρικά (spatially), καταυτόν τον τρόπο οι διαφορετικές αντιλήψεις για τον χώρο τείνουν να εκφράζουν τις ανταγωνιστικές κοινωνικοπολιτικές δυνάμεις.⁴⁵ Από τις πρώτες μέρες ,οι κάτοικοι της Κερατέας, διαμόρφωσαν μια ανοιχτή συνέλευση, η οποία ήταν επιφορτισμένη με τη λήψη όλων των αποφάσεων γύρω από τον αγώνα τους. Οργανώθηκε ένα δίκτυο επικοινωνίας και πληροφόρησης, προκειμένου ο λόγος τους να φτάσει στη δημόσια σφαίρα χωρίς τις διαστρεβλώσεις των κυρίαρχων μέσων. Διοργανώθηκαν ενημερωτικές

⁴⁴Βλ. ενδεικτικά Πάσχος Μανδραβέλης, "Το Όρυγμα Στη Νομιμότητα," (2011).
http://news.kathimerini.gr/4dcgi/_w_articles_columns_2_15/04/2011_438991 (accessed 18/06/2013).

⁴⁵Henri Lefebvre and Donald Nicholson-Smith, *The Production of Space* (Oxford: Blackwell, 1991).

ημερίδες και πραγματοποιήθηκαν καλλιτεχνικά δρώμενα που συγκέντρωναν αλληλέγγυο κόσμο από όλη την Αττική.⁴⁶

Η αντίσταση στην απόφαση της κατεστημένης εξουσίας, μέσα από συλλογικές δράσεις και δομές αυτοοργάνωσης, οδήγησε στην ανάδυση του τοπικού *δήμου* σε πολιτικό δρώμενο. Η κουλτούρα της ενεργής συμμετοχής στη λήψη αποφάσεων στις καθημερινές συνελεύσεις, η διαμόρφωση λόγου, οι δομές αλληλεγγύης και η σωματοποίηση της αντίστασης(συγκρούσεις με την αστυνομία ακόμα και ηλικιωμένων ανθρώπων) αποτελούν ρηματικές αρθρώσεις άρνησης της κατεστημένης τάξης, οι οποίες διαμορφώνουν την ταυτότητα των υποκειμένων. Ο πολίτης της Κερατέας μετατράπηκε σε αυτενεργό δημοκρατικό υποκείμενο και η κοινότητα της Κερατέας σε νησίδα δημοκρατίας, που κατάφερε να μετουσιώσει την άρνηση της σε πολιτική πράξη αντίστασης στις αυθαίρετες αποφάσεις τις άρχουσας πολιτικής τάξης.

Ο χρόνος και ο χώρος, αναδιπλούμενοι ο ένας μέσα στον άλλο, δημιουργούν, πολλές φορές, την αίσθηση μιας ακολουθίας γεγονότων. Ωστόσο, κάτι τέτοιο δε σημαίνει, απαραίτητα, ότι τα γεγονότα αυτά είναι αιτιακά συνδεδεμένα, αλλά ότι στοιχεία που απορρέουν από συμβάντα (events) ή στιγμές (moments) του παρελθόντος βρίσκουν διέξοδο στο μέλλον μέσω του παρόντος.⁴⁷ Τόσο οι φοιτητικές κινητοποιήσεις όσο ο Δεκέμβρης του 2008 και τα γεγονότα της Κερατέας μπορούν να αποτελέσουν μέρος μιας ιδιότυπης, όπως την περιγράφουμε παραπάνω, ακολουθίας συμβάντων, τα στοιχεία της οποίας διαχύθηκαν στον κοινωνικό χώρο και σε συνδυασμό με άλλους παράγοντες

⁴⁶ Για περισσότερα βλ. Συλλογικό, *Η Κερατέα, Η Κοινωνία Των Σκουπιδιών Και Σημειώσεις Για Τη Σημερινή Μας Κατάσταση* (Αθήνα: άλλη δημοκρατία, 2011).

⁴⁷ Υιοθετώντας μια μετά-Χαϊντεγκεριανή προσέγγιση, η χρήση του όρου στιγμή (moment) επιθυμεί να καταδείξει τις περιστάσεις, κατά τις οποίες ο ενδεχομενικός χαρακτήρας της ίδιας της ύπαρξης θεμελίου του κοινωνικού, αναδύεται, επανενεργοποιείται ή θεσμίζεται από πολιτικορηματικές πρακτικές. Βλ. ενδεικτικά: Martin Heidegger, Parvis Emad, and Kenneth Maly, *Contributions to Philosophy (from Enowing)*, Studies in Continental Thought (Bloomington: Indiana University Press, 1999). Σελ. 21-30 και Marchart. Σελ.21

διαμόρφωσαν το υπόστρωμα εμφάνισης των Αγανακτισμένων. Στο επόμενο κεφάλαιο θα σκιαγραφήσουμε τους βασικούς άξονες κατανόησης του συμβάντος των Αγανακτισμένων, προσπαθώντας να περιγράψουμε την παραγωγή του βίου στον χώρο της πλατείας, τις πιθανές οπτικές ανάλυσης του συμβάντος υπό το πρίσμα της πολιτικής κοινωνιολογίας και της συγκρουσιακής πολιτικής, καθώς και να εξετάσουμε την εφαρμογή πάνω στη βασική υπόθεση εργασίας, των όσων αναπτύχτηκαν σε αυτό το κεφάλαιο.

3. Το συμβάν των «Αγανακτισμένων».

Η ελληνική πραγματικότητα, αν και αντιφατική, έχει να επιδείξει αγώνες και πάγια αιτήματα για δημοκρατία ελευθερία και η ισότητα. Ως εκ τούτου, παρά τη συμφωνία της ελληνικής κυβέρνησης με την «Τρόικα» (Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα και Ευρωπαϊκή Ένωση) στην εφαρμογή ενός προγράμματος επιθετικής λιτότητας, το οποίο εκτός από τη βασική παράμετρο της οικονομικής αναδιάρθρωσης είχε ως στόχο να επενδύσει στο φόβο των ανθρώπων ώστε να καταστήσει σαφές ότι δεν υπήρχε εναλλακτική λύση, η ελληνική κοινωνία αντέδρασε άμεσα στα σκληρά οικονομικά μέτρα που της επιβλήθηκαν. Οι καθημερινές πορείες που ακολούθησαν το διάγγελμα του Έλληνα πρωθυπουργού στις 23 Απριλίου του 2010, έδωσαν την θέση τους σε πιο οργανωμένες τοπικές ή κλαδικές κινητοποιήσεις και εν τέλει σε μια σειρά από γενικές απεργίες.

Το ενδιαφέρον της ευρωπαϊκής και διεθνούς κοινής γνώμης είχε στραφεί στις διεργασίες που λάμβαναν χώρα στο εσωτερικό της ελληνικής επικράτειας, ενώ το μοντέλο της υφεσιακής πολιτικής εξαπλωνόταν και σε άλλες χώρες του ευρωπαϊκού νότου. Σχεδόν παράλληλα με την εξάπλωση της κρίσης στον ευρωπαϊκό χώρο, από τα μέσα του 2010 ως τους πρώτους μήνες του 2011, ξέσπασαν οι εξεγέρσεις της «Αραβικής Άνοιξης», οι οποίες αμφισβήτησαν με δυναμικό τρόπο τα καθεστώτα χωρών όπως η Τυνησία, η Αίγυπτος και η Υεμένη. Καθώς, όμως, η αποσταθεροποίηση της οικονομίας προχωρούσε στο εσωτερικό της Ε.Ε, στις 15 Μαΐου του 2011, Ισπανοί διαδηλωτές διαμαρτυρόμενοι για την πολιτική και οικονομική πραγματικότητα της χώρας τους, κατέλαβαν τις κεντρικές πλατείες της Μαδρίτης, της Βαρκελώνης, της Γρενάδας και άλλων μεγάλων αστικών κέντρων. Οι Ισπανοί «Los Indignados» παρέμειναν στις πλατείες πραγματοποιώντας καθημερινές διαδηλώσεις. Με τα συνθήματά τους καταλόγιζαν ευθύνες σε πολιτικούς και τραπεζίτες, ενώ παράλληλα

προσπαθούσαν να περάσουν μηνύματα για τη διάχυση των κινητοποιήσεων και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Λίγες μέρες μετά, στα ελληνικά μέσα κοινωνικής δικτύωσης, εμφανίστηκαν καλέσματα για την κατάληψη κεντρικών σημείων και πλατειών στις μεγαλύτερες πόλεις της Ελλάδας. Στις 25 Μαΐου του 2011, η πλατεία Συντάγματος στη Αθήνα, ο χώρος γύρω από τον Λευκό Πύργο στη Θεσσαλονίκη και κομβικά σημεία συνάντησης σε άλλες πόλεις γέμισαν από ένα ετερόκλητο πλήθος ανθρώπων. Έτσι, λοιπόν, οι «Αγανακτισμένοι» καταλαμβάνουν τους κεντρικούς δημόσιους χώρους των μητροπολιτικών κέντρων της χώρας, διαμαρτυρόμενοι για την ασφυκτική οικονομική πολιτική που είχε αρχίσει να εφαρμόζεται, αλλά, εξίσου, και για τις ευρύτερες παθογένειες που εξέθρεψε το ελληνικό πολιτικό σύστημα.

3.1 «Κίνημα, μόδα, λαϊκιστικό ξέσπασμα», τι ήταν τελικά οι

«Αγανακτισμένοι»;

Κατά τη διάρκεια των κινητοποιήσεων που εκδηλώθηκαν στα πλαίσια των «Αγανακτισμένων» και μέχρι σήμερα, μπορεί να παρατηρήσει κανείς ένα ευρύ φάσμα ερμηνειών και ορισμών που τους έχουν αποδοθεί από διανοητές, κοινωνικούς επιστήμονες, πολιτικούς, αλλά και από τους ίδιους του συμμετέχοντες. Η προσπάθεια κατανόησης και ορισμού του συμβάντος των «Αγανακτισμένων» από τη μια μαρτυρά το ενδιαφέρον που παρατηρείται γύρω από το νέο που ενδέχεται να κομίζουν τέτοιου είδους συλλογικές κινητοποιήσεις, ενώ από την άλλη, όσον αφορά κυρίως τους διαμορφωτές και τους φορείς του κυρίαρχου λόγου, είναι δυνατόν να εκληφθεί ως απόπειρα στιγματισμού της δημόσιας διαμαρτυρίας και κινητοποίησης.

Σε κάθε περίπτωση, όμως, η υιοθέτηση οποιουδήποτε ορισμού προϋποθέτει την ύπαρξη ενός αναλυτικού πλαισίου και μιας διαδικασίας διερεύνησης τόσο των

παραγόντων που διαμορφώνουν την εκάστοτε συλλογική δράση, όσο και των χαρακτηριστικών που διαμορφώνονται από την ίδια. Συνεπώς, η παρούσα εργασία αναγνωρίζει στο συμβάν των «Αγανακτισμένων» σημάδια μιας δημόσιας συλλογικής διαδικασίας αλληλεπίδρασης μεταξύ κοινωνικών δρώντων και κρατικών μηχανισμών, στα πλαίσια της οποίας υιοθετήθηκαν μη θεσμοποιημένες μορφές διεκδίκησης αιτημάτων που η υλοποίησή τους επέφερε σύγκρουση συμφερόντων ανάμεσα στους διεκδικητές και στους στόχους-αποδέκτες (κυβέρνηση-Τρόικα).⁴⁸ Η υιοθέτηση αυτού του πλαισίου, το οποίο αντλεί από τη συνεισφορά του κλάδου της «Συγκρουσιακής Πολιτικής» (Contentious Politics), μας δίνει τη δυνατότητα να επιλέξουμε χρήσιμα αναλυτικά εργαλεία σε μια προσπάθεια ορισμού της συλλογικής δράσης που έλαβε χώρα στη πλατεία Συντάγματος το καλοκαίρι του 2011.

3.1.1 Το βολικό «καταφύγιο» του λαϊκισμού.

Πριν, όμως, φτάσουμε στην απόδοση της δικής μας ερμηνείας, θα ήταν χρήσιμο από πολλές πλευρές να επιχειρηθεί μια περιήγηση στις μέχρι τώρα σημαντικότερες, τουλάχιστον όσον αφορά την εμφάνισή τους στον δημόσιο λόγο, προσπάθειες ορισμού των «Αγανακτισμένων». Ξεκινώντας κανείς μια τέτοια προσπάθεια, έρχεται, σύντομα, αντιμέτωπος με μια σειρά από δημοσιεύσεις και μελέτες θεωρητικών του «εκσυγχρονισμού», οι οποίες, αν και με παραλλαγές, επεξεργάζονται και τοποθετούν στο επίκεντρο μια ανάλυση περί λαϊκισμού που τυγχάνει, επίσης, μεγάλης αποδοχής από άλλους δημοσιολογούντες, κυρίως πολιτικούς και δημοσιογράφους. Βέβαια, τα τελευταία χρόνια, το θέμα του λαϊκισμού έχει απασχολήσει πληθώρα αναλύσεων και στη διεθνή

⁴⁸ Για περισσότερα βλ. Sidney Tarrow, "Silence and Voice in the Study of Contentious Politics: Introduction," in *Cambridge Studies in Contentious Politics*, ed. Ronald Aminzade (Cambridge: Cambridge University Press, 2001). Σελ 7 και Σεραφείμ Ι. Σεφεριάδης, "Πρόλογος Στην Ελληνική Έκδοση.," in *Κοινωνικά Κινήματα : Μια Εισαγωγή*, ed. Mario Diani Donatella della Porta (Αθήνα: Κριτική, 2010).

βιβλιογραφία. Επομένως, έχουν προκύψει διαφορετικές τυπολογίες για αυτό που μπορεί κάθε φορά να ορίζεται ως λαϊκισμός.⁴⁹ Παρόλα αυτά, χωρίς να παραγνωρίζονται οι εκάστοτε βασικές διαφοροποιήσεις ως προς το πρόσημο και το περιεχόμενο του ορισμού, μπορεί κανείς να σταχυολογήσει τους δύο κεντρικούς άξονες γύρω από τους οποίους αρθρώνεται, συνήθως, μια ανάλυση περί λαϊκισμού: την επίκληση στο σημαίνον «λαός» και την αντίσταση στην κυρίαρχη τάξη (order) και ιδεολογία των ελίτ.⁵⁰ Από τα παραπάνω αξονικά χαρακτηρίστηκα γίνεται αντιληπτό το εύρος πάνω στο οποίο μπορεί να κυμανθεί μια οποιαδήποτε αφήγηση του λαϊκισμού. Ωστόσο, η παρούσα εργασία δεν επιθυμεί να ασχοληθεί εν γένει με τις σημασίες του όρου, αλλά να σκιαγραφήσει συγκεκριμένες προεκτάσεις που του αποδόθηκαν από την χρήση του στο συγκεκριμένο ενός αντιλαϊκιστικού λόγου υπό συνεχή διαμόρφωση, στην Ελλάδα της κρίσης. Επί τούτων, οι αντιδράσεις της ελληνικής κοινωνίας και οι συλλογικές κινητοποιήσεις στα χρόνια της κρίσης ανάγονται σε προνομιακό πεδίο ανάπτυξης του εγχώριου αντιλαϊκιστικού λόγου.

Σταδιακά, λοιπόν, από το Δεκέμβρη του 2008 μέχρι την Κερατέα και τις πρώτες κινητοποιήσεις μετά την ένταξη στο μηχανισμό στήριξης, η ρητορική περί λαϊκισμού αποκτούσε όλο και πιο ευρεία απήχηση στο δημόσιο διάλογο. Έτσι, η έλευση των «Αγανακτισμένων» ερμηνεύτηκε ως το αποκορύφωμα του λαϊκισμού, ο οποίος, μάλιστα, θα παρουσιαζόταν από τότε και στο εξής ως κοινωνιολογικό δεδομένο με μακρά ιστορική παρουσία.⁵¹ Σύντομα, η παραπάνω αφήγηση ενσωματώθηκε από τον κυρίαρχο λόγο για να

⁴⁹ Για μια σύντομη ανασκόπηση βλ. Francisco Panizza, *Populism and the Mirror of Democracy*, Phronesis (London, England) (London: Verso, 2005). Σελ. 1-31

⁵⁰ Βλ. ενδεικτικά Margaret Canovan, "Εμπιστοσύνη Στο Λαό! Ο Λαϊκισμός Και Οι Δύο Όψεις Της Δημοκρατίας*", *Σύγχρονα Θέματα* 110 Ιούλιος-Σεπτέμβριος, (2010). σελ 59 και Ernesto Laclau, *Politics and Ideology in Marxist Theory : Capitalism, Fascism, Populism* (London: NLB, 1977). σελ. 164-165

⁵¹ Βλ ενδεικτικά Ανδρέας Λοβέρδος, "Θέσεις Για Τη Νέα Ελληνική Ανόρθωση," (Αθήνα: 2012). σελ. 3-14 και Ανδρέας Πανταζόπουλος, *Ο Αριστερός Εθνικολαϊκισμός 2008-2013: Από Την "Εξέγερση" Του Δεκέμβρη, Τους "Αγανακτισμένους" Και Τις Εκλογές Του 2012 Μέχρι Το Νέο Κυπριακό Ζήτημα* (Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, 2013).σελ 29-34,67-68

αποτελέσει τη συνήθη επωδό στις αναλύσεις δημοσιογράφων και πολιτικών - κυρίως των δύο κομμάτων που εναλλάσσονταν μέχρι πρότινος στην εξουσία (Ν.Δ και ΠΑΣΟΚ) - για τις κοινωνικές αντιδράσεις που προκαλεί η εφαρμοζόμενη πολιτική.

Συνεχίζοντας, πλέον, στην αφήγηση του λαϊκισμού που έχει επιλέξει να υιοθετήσει ο κυρίαρχος λόγος στην Ελλάδα, οι κινητοποιήσεις και οι διαμαρτυρίες ενός μέρους της κοινωνίας εμφανίζονται να καθοδηγούνται από πάθη και αξίες του παρελθόντος. Ακολούθως, λοιπόν, στο κοινωνικό φαντασιακό ενσταλάσσονται τα στοιχεία μιας κουλτούρας βίας και ανομίας των μη προνομιούχων (*underdog culture*), τα οποία πολλές φορές ανάγονται σε απότοκα του φαινομένου των «δύο Ελλάδων» ή του πολιτικού δυισμού ανάμεσα στις αξίες της *Δύσης* και στην παραδοσιακρατία της κληρονομιάς της *Ανατολής*.⁵² Ως αποτέλεσμα, αναδύεται μια «μιζεραμπιλιστική» επανανοηματοδότηση και επίκληση του λαού στο όνομα των ταπεινωμένων, μέσω της οποίας η κοινωνική διαμαρτυρία λαμβάνει τα χαρακτηριστικά λαϊκιστικού ξεσπάσματος. Είναι, ακριβώς, σε αυτό το μοτίβο που βλασταίνουν ερμηνείες, οι οποίες αποδίδουν τους Αγανακτισμένους με όρους όπως: «συνύπαρξη του ακροαριστερού και ακροδεξιού λαϊκισμού», «μιζεραμπιλιστική εθνικολαϊκιστική κινητοποίηση» ή μείγμα μιας απολίτικης «αντικοινοβουλευτικής» και «αντικοινωνικής» κουλτούρας.⁵³

Στο σημείο αυτό, όμως, θα μπορούσε κανείς να αναρωτηθεί καλόπιστα, αν πράγματι ο λαϊκισμός είναι δυνατόν να λάβει τον χαρακτήρα ενός ουδέτερου κοινωνιολογικού

⁵² Για περισσότερα βλ. ενδεικτικά Νικηφόρος Διαμαντούρος, *Πολιτισμικός Δυισμός Και Πολιτική Αλλαγή Στην Ελλάδα Της Μεταπολίτευσης* (Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2000). Νίκος Μαραντζίδης, "Η Επαναστατική Βία, Η Αριστερά Και Η Δημοκρατία," (2013). <http://www.kathimerini.gr/733742/opinion/epikairothta/arxeio-monimes-sthles/h-epanastatikh-via-h-aristera-kai-h-dhmokratia> (accessed 20/11/2013). και Λοβέρδος. Σελ. 3

⁵³ Βλ. ενδεικτικά : Γιάννης Βούλγαρης, "Γιατί Είναι Επικίνδυνη Η Χρυσή Αυγή," (2012). <http://www.metarithmisi.gr/el/readText.asp?textID=12088&sw=1366> (accessed 15/10/2013); Νίκος Μαραντζίδης, "Ο Αντικοινοβουλευτισμός Της Πλατείας," (2011). <http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=408212> (accessed 20/11/2013). Στάθης Καλύβας, "Η Εξουσία Των Άδειων Αντίσκηνων," (2011). <http://www.kathimerini.gr/726336/opinion/epikairothta/arxeio-monimes-sthles/h-e3oysia-twn-adeiwn-antiskhnwn> (accessed 20/11/2013). και Πανταζόπουλος.

δεδομένου που είναι σε θέση να ερμηνεύσει τη συλλογική δράση, όταν μάλιστα η εννοιολόγηση του πρώτου διατρέχεται από μια κανονιστική και ηθικολογική αντίληψη της τελευταίας· ήτοι, πάντα, όσοι αντιδρούν στις επιβαλλόμενες πολιτικές και μεταρρυθμίσεις επενδύονται με τον μανδύα μιας μηδενιστικής προσκόλλησης στο παρελθόν, καθώς δεν είναι σε θέση να κατανοήσουν τις νέες αξίες της μεταπαραδοσιακής ή υπερνεωτερικής πραγματικότητας.⁵⁴ Αναπόδραστα, λοιπόν, στο «βολικό όνομα» του λαϊκισμού θα συμπαρασύρονται όσοι παρεκκλίνουν του νεοφιλελεύθερου ιδεώδους, ενώ οι πολίτες που αντιδρούν, οι συλλογικότητες και οι συλλογικές κινητοποιήσεις θα αποτελούν πηγές ανευθυνότητας, αντικοινωνικής βίας, εξαχρείωσης και γενικώς κάθε κακοδαιμονίας.⁵⁵ Δεν απέχει, λοιπόν, πολύ από το να οδηγηθούμε αντιμέτωποι με μια λογική που, κατά τον Ρανσιέρ, συμβαδίζει με το μετεαδημοκρατικό ιδεώδες: ο λαός θα μπορούσε να αψηφάτε και η διακυβέρνηση να απελευθερωθεί από την πολιτική, φτάνοντας, ακριβώς, στο σημείο που φανερώνεται και η επιθυμία των ελίτ να κυβερνάν δίχως λαό.⁵⁶

Επιπλέον και σε ένα δεύτερο επίπεδο, όλες οι μελέτες που καταπιάνονται με το συμβάν των «Αγανακτισμένων» από την σκοπιά του λαϊκισμού, είτε δεν έχουν ενδιαφερθεί να μελετήσουν επαρκώς κάποια από τα κοινώς αποδεκτά πλαίσια ανάλυσης των συλλογικών δράσεων (πολιτικές ευκαιρίες και απειλές, διαδικασίες πλαisiώσης, οργανωτικές δομές, ρεπερτόρια κοκ) είτε, παρότι προαναγγέλλουν τέτοιου είδους προθέσεις, καταφεύγουν σε παρωχημένες και αποσπασματικές αναφορές, προκειμένου να υποστηρίξουν το επιχείρημά τους.⁵⁷ Στην πρώτη περίπτωση μπορεί να ενταχθεί το μεγαλύτερο μέρος της αρθρογραφίας στα έντυπα και ηλεκτρονικά Μ.Μ.Ε, ενώ στο δεύτερο

⁵⁴ Βλ. ενδεικτικά Anthony Giddens, *Beyond Left and Right : The Future of Radical Politics* (Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1994). Σελ 130-131 και Πανταζόπουλος. Σελ 31-33

⁵⁵ Γιάννης Σταυρακάκης Νικόλας Σεβαστάκης *Λαϊκισμός, Αντιλαϊκισμός Και Κρίση* (Αθήνα: Νεφέλη, 2012). Σελ. 65-66

⁵⁶ Ranciere. Σελ 113

⁵⁷ Βλ. ενδεικτικά Πανταζόπουλος. Σελ 28

χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η μελέτη του Ανδρέα Πανταζόπουλου για τον «αριστερό εθνικολαϊκισμό» της περιόδου 2008-2013.⁵⁸ Στη μελέτη αυτή, ο συγγραφέας μέσα από τη περιοδολόγηση του λαϊκιστικού φαινομένου στην Ελλάδα και από μια επιλεκτική ανάλυση περιορισμένου αριθμού κειμένων ή δράσεων των «Αγανακτισμένων» καταλήγει σε κανονιστικού τύπου, όπως αναλύθηκαν παραπάνω, συμπεράσματα.⁵⁹ Έτσι, οι περισσότερες προσπάθειες σύνδεσης των «Αγανακτισμένων» με κάποιον «λαϊκισμό», τείνουν να υιοθετούν ένα ρυθμιστικό αντιληπτικό πλαίσιο, το οποίο, όμως, ουδόλως προσφέρεται για την κατανόηση και την μελέτη των συλλογικών δράσεων. Σύμφωνα με αυτή την αντίληψη, οι συλλογικές δράσεις πάντα θα προέρχονται από το περιθώριο του κοινωνικού χώρου με στόχο να πλήξουν την κοινωνική ευταξία.

3.1.2 Η συμβολή της μελέτης των συλλογικών δράσεων.

Εδώ και δεκαετίες, η εμφάνιση και οι εκβάσεις της συλλογικής δράσης έχουν αποτελέσει αντικείμενο μελέτης και διαλόγου πολλών ερευνητών από διαφορετικούς κλάδους των κοινωνικών επιστημών. Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι οι εννοιολογήσεις των συλλογικών δράσεων παρουσιάζουν συνήθως, από αναλυτική σκοπιά, μια συνεκτικότητα ως προς το τι επιθυμούν να ορίσουν, οι εμπειρικές προεκτάσεις που μπορεί να λάβει ο διάλογος γύρω από το θέμα, πολλές φορές, οδηγεί σε μια ελαστική χρήση των όρων που έχουν προταθεί. Καταυτόν τον τρόπο, μορφές συλλογικής δράσης ερμηνεύονται με ευκολία ως «κοινωνικά κινήματα», κυρίως από τους δρώντες και από συμπαθούντες διανοητές ή δημοσιογράφους. Η πολυσημία που προκύπτει από τις πολλαπλές καταγραφές του όρου, αφενός μεν δύναται να επισκιάσει την ερευνητική διαδικασία γύρω από την μελέτη

⁵⁸ Ο πλήρης τίτλος που αναφέρεται και στις παραπομπές είναι: « **Ο αριστερός εθνικολαϊκισμός 2008-2013:** Από την "εξέγερση" του Δεκέμβρη, τους "Αγανακτισμένους" και τις εκλογές του 2012 μέχρι το νέο κυπριακό ζήτημα»

⁵⁹ Για αποσπάσματα βλ. Πανταζόπουλος, Σελ. 41-43, 51-57

διαφορετικών φαινομένων, αφετέρου δε, ακριβώς επειδή συσκοτίζονται νέες πτυχές, μπορεί να αλλοιώσει την ίδια την ουσία των φαινομένων αυτών.⁶⁰

Σε σχέση, λοιπόν, με τις ποικίλες εκδοχές της συλλογικής δράσης, παρατηρείται μια εντυπωσιακή προσκόλληση στον όρο «κοινωνικό κίνημα». Η ίδια ελαστικότητα στη χρήση του όρου παρουσιάζεται και στην περίπτωση που μελετά η παρούσα εργασία, ως εκ τούτου οι αναφορές στο συμβάν των «Αγανακτισμένων» μορφοποιούνται συνήθως ως εξής: «το κίνημα των Αγανακτισμένων» και «το κίνημα των πλατειών». Αναγνωρίζοντας, εξ αρχής, σε αυτές τις αναφορές την προσπάθεια «νομιμοποίησης» - μέσα από έναν παραλληλισμό με την ιστορία και τις σημαντικές κατακτήσεις κοινωνικών κινημάτων ανά τον κόσμο - της συλλογικής δράσης που αναπτύχθηκε στις «πλατείες» της χώρας, η ανά χειρας μελέτη δεν προτίθεται, επ' ουδενί, να εισφέρει μια εναλλακτική εννοιολόγηση με στόχο να αποδομήσει τα εν λόγω γεγονότα. Αντιθέτως, επιθυμεί να συνεισφέρει χρήσιμες οπτικές θέασης, μέσω της ανάλυσης συγκεκριμένων μηχανισμών και διαδικασιών που παρατηρήθηκαν στην κοινωνική διαμαρτυρία των «Αγανακτισμένων», στο διάλογο που συνεχίζει να αναπτύσσεται γύρω από την έρευνα της συλλογικής δράσης.

Ξεκινώντας μια τέτοια προσπάθεια, οφείλει να γίνει σαφές ότι, καθώς η παρούσα εργασία δεν αντιλαμβάνεται την εννοιολόγηση μιας συλλογικής δράσης με όρους κοινωνικού κινήματος ως αυτοσκοπό, δεν την αντιμετωπίζει, συνεπώς, και σαν κριτήριο επιτυχίας ή αποτυχίας της εν λόγω δράσης. Χωρίς να απορρίπτουμε, εν γένει, ελαστικότερους ορισμούς των κοινωνικών κινημάτων που περιλαμβάνουν κάθε μορφή συντονισμένης συλλογικής δράσης για την επίτευξη ενός κοινού σκοπού,⁶¹ τείνουμε να

⁶⁰ Για μια συνοπτική ανάλυση βλ. Σεραφεΐμ Ι. Σεφεριάδης, "Συγκρουσιακή Πολιτική, Συλλογική Δράση, Κοινωνικά Κινήματα: Μια Αποτύπωση," *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης* 27, (2006).

⁶¹ Βλ. ενδεικτικά Neveu. Σελ. 56

υιοθετήσουμε έναν, μάλλον, πιο αυστηρό και στενό ορισμό τους. Επομένως, το κοινωνικό κίνημα, για την παρούσα μελέτη, προσδιορίζεται καλύτερα στη βάση τριών χαρακτηριστικών: πρώτον, θα πρέπει να υφίσταται μια παρατεταμένη δημόσια και καλά οργανωμένη «εκστρατεία» συλλογικών διεκδικήσεων, η οποία θα στοχεύει τις κατεστημένες αρχές· δεύτερον, να παρατηρείται ένας συνδυασμός συλλογικών δράσεων και τελετουργικών (rituals) πρακτικών - δημιουργία οργανώσεων ειδικού σκοπού, δημόσιες συγκεντρώσεις(διαδηλώσεις, απεργίες, συνθήματα κοκ) - που θα διαμορφώνουν το διεκδικητικό «ρεπερτόριο» του κινήματος· τρίτον, να προκύπτουν δημόσιες παραστάσεις «Αξιοσύνης, Ενότητας, Πολυάριθμου και Δέσμευσης των δρώντων (επιδείξεις ΑΕΠΔ).⁶²

Σε μια προσπάθεια αντιστοίχισης των χαρακτηριστικών των «Αγανακτισμένων» με τα χαρακτηριστικά που επεξεργάζεται ο παραπάνω κλασικός ορισμός του κοινωνικού κινήματος, ανακύπτουν ορισμένα ζητήματα που θα ήταν χρήσιμο να αποσαφηνιστούν. Στη δημόσια διαμαρτυρία των «Αγανακτισμένων», μπορεί να παρατηρήσει κανείς αρκετά στοιχεία που προσιδιάζουν στον ορισμό που παραθέσαμε, όπως η δημόσια συλλογική διεκδίκηση απέναντι στις αποφάσεις της πολιτικής ελίτ, η υιοθέτηση συλλογικών πρακτικών που διαμόρφωσαν ρεπερτόρια δράσης και η ανάδυση ορισμένων εκφάνσεων της δραματοουργίας τους που παραπέμπουν στο πλαίσιο των επιδείξεων ΑΕΠΔ. Πάραυτα, μια πιο αναλυτική ματιά είναι σε θέση να εντοπίσει παράγοντες που ενδέχεται να δημιουργήσουν συγχύσεις σε μια προσπάθεια πλήρους αντιστοίχισης του υπό εξέταση φαινομένου με τον στενό ορισμό που προτιμήθηκε.

⁶² Για περισσότερα βλ. Charles Tilly, *Κοινωνικά Κινήματα 1768-2004*, Κοινωνικές Επιστήμες (Αθήνα: Σαββάλας, 2007). Σελ. 20-21. Βλ. επίσης για παρόμοιες αναλύσεις Sidney G. Tarrow, *Power in Movement : Social Movements and Contentious Politics*, Rev. & updated 3rd ed., Cambridge Studies in Comparative Politics (New York: Cambridge University Press, 2011). Σελ.. 9-10 και David A. Snow, Sarah Anne Soule, and Hanspeter Kriesi, *The Blackwell Companion to Social Movements*, Pbk ed., Blackwell Companions to Sociology (Malden, MA ; Oxford: Blackwell, 2007). Σελ. 3-11.

Τοιουτοτρόπως, παρά το γεγονός ότι η «εκστρατεία» των «Αγανακτισμένων» έθετε απέναντί της το δομημένο μεταπολιτευτικό πολιτικό σύστημα της χώρας και κυρίως τις κατεστημένες πολιτικές και οικονομικές ελίτ, οι σημαντικότερες διεκδικήσεις της, δηλαδή η μη αναγνώριση του χρέους, η καταψήφιση των μέτρων που περιλαμβάνονταν στο Μεσοπρόθεσμο σχέδιο και η θέση για την Άμεση Δημοκρατία, δεν μετεξελίχθηκαν σε συγκεκριμένα και επεξεργασμένα αιτήματα, τα οποία σε ένα δευτερογενές, πλέον, επίπεδο θα απολάμβαναν ευρύτερης αποδοχής από τους συμμετέχοντες. Επιπλέον, αν εξαιρέσουμε τις δημόσιες συγκεντρώσεις και διαδηλώσεις, η εμφάνιση ενός συνεκτικού ρεπερτορίου δράσης και η εκπομπή του λόγου προς τα Μ.Μ.Ε αναπτύχθηκαν ανισομερώς, κυρίως από τους δρώντες της λεγόμενης «κάτω πλατείας», ενώ δεν είμαστε σε θέση να διαπιστώσουμε δημιουργία οργανώσεων ειδικού σκοπού. Στα παραπάνω, έρχεται να προστεθεί και η σχετικά περιορισμένη χρονική διάρκεια του όλου εγχειρήματος, καθώς για πολλούς μελετητές της συλλογικής δράσης η παρατεταμένη χρονική συνέχεια αποτελεί εκ των ων ουκ άνευ της κινηματικής υπόστασης.

Ο αυστηρός ορισμός ενός πολιτικού γεγονότος προϋποθέτει ένα θεωρητικό πλέγμα, το οποίο θα νοηματοδοτεί αυτό που επιδιώκεται κάθε φορά να οριστεί, στη βάση κοινώς ή ευρύτατα αποδεκτών αποτελεσμάτων. Σε αυτό το σημείο, όμως, πρέπει να τονιστεί, εκ νέου, ότι η απόδοση μιας συλλογικής δράσης με την ονομασία «κοινωνικό κίνημα» δεν της προσδίδει κάποια συγκεκριμένη αξία/κύρος ή ότι οι διεκδικήσεις της, τα δρώντα υποκείμενα και η επιρροή της δεν αποκτούν άλλη σπουδαιότητα. Παρόλα αυτά, όπως φάνηκε από τα παραπάνω, ακόμα και η υιοθέτηση ενός στενού ορισμού δεν μας εμποδίζει από το να αναγνωρίσουμε στο συμβάν των «Αγανακτισμένων» κινηματικά χαρακτηριστικά. Το γεγονός αυτό, θα μπορούσε να αφήσει ανοιχτά τα περιθώρια σκέψης της εν λόγω

κινητοποίησης με όρους ενός νέου τύπου, βραχυπρόθεσμου, κινήματος. Μια τέτοια οπτική δύναται να εμπλουτιστεί στη βάση μιας ευρύτερης συγκριτικής ανάλυσης, η οποία θα εξέταζε την διεθνική διάδοση αυτού του τύπου διαμαρτυρίας («occurey», «los indignados», αραβική άνοιξη) και ενδεχομένως θα ερχόταν αντιμέτωπη με προκλήσεις που θα έθεταν υπό διαπραγμάτευση πιθανές, νέες, προεκτάσεις του ορισμού των σύγχρονων κοινωνικών κινημάτων. Αφήνοντας κατά μέρους, για μια πιο εξειδικευμένη μελέτη, τις παραπάνω σκέψεις, στην υποενότητα που ακολουθεί θα προσπαθήσουμε να σκιαγραφήσουμε όψεις της συλλογικής δράσης των «Αγανακτισμένων», η δυναμική των οποίων αναδεικνύεται σε αλληλεπίδραση με την μοναδική χρονικότητα (unique temporality) του ίδιου του συμβάντος.

3.2 Οι «Αγανακτισμένοι» ως Μετασχηματιστικό Συμβάν.

Μέρος της σημαντικής συνεισφοράς του Charles Tilly στη μελέτη των κοινωνικών κινημάτων έγκειται στο ότι η προσέγγιση που υιοθετεί συνδέει τον ιστορικό χρόνο με την ανάλυση της συλλογικής δράσης, έτσι ώστε οι διαδρομές που ακολουθεί η τελευταία δύναται να ανιχνευτούν σε στιγμές κατά τις οποίες αποσταθεροποιούνται οι κυρίαρχες σχέσεις εξουσίας ως αποτέλεσμα μακροχρόνιων διαδικασιών μεταβολής των κοινωνιών (π.χ εκβιομηχάνιση, αλλαγή καθεστώτος, μεταβολή παραγωγικών σχέσεων κ.ο.κ).⁶³ Ακολούθως, επεξεργαζόμενος ένα παρόμοιο πλαίσιο κατανόησης της σημασίας του χρόνου, ο Sydney Tarrow, προτείνει την έννοια του συγκρουσιακού κύκλου (cycle of contention) για να περιγράψει ένα συνεχές εντεινόμενης κοινωνικής αναταραχής, στα πλαίσια του οποίου η συλλογική δράση και η αλληλεπίδραση μεταξύ διεκδικητών και αρχών διαχέονται στον κοινωνικό χώρο και χρόνο, δημιουργώντας ευρύτερα

⁶³ Για περισσότερα βλ. ενδεικτικά Charles Tilly, Louise A. Tilly, and Richard H. Tilly, *The Rebellious Century : 1830-1930* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1975). σελ. 253-257

συγκρουσιακά επεισόδια ενός κινήματος ή μιας επανάστασης.⁶⁴ Από τα παραπάνω μπορεί κανείς να οδηγηθεί στο συμπέρασμα ότι η μελέτη γύρω από τις εκφάνσεις της συλλογικής δράσης τείνει, κατά το μάλλον, προς μια μέσο-μακροπρόθεσμη αντίληψη της χρονικότητας των συλλογικών κινητοποιήσεων.

Μολονότι, η συμβολή των παραπάνω προσεγγίσεων παρουσιάζεται ιδιαίτερα γόνιμη στην έρευνα της συλλογικής δράσης, καθώς οι εφαρμογές τους προσφέρουν χρήσιμα εργαλεία για την κατανόηση των δυναμικών που αναπτύσσουν οι κινηματικές διαδικασίες, δεν θα πρέπει να παραγνωρίζονται οι σημαίνουσες προεκτάσεις που ενδέχεται να πηγάζουν και από ενικά συμβάντα. Υποστηρίζοντας αυτή τη θέση, οι McAdam και Sewell ισχυρίζονται ότι «[...]σύντομες, χωρικά προσδιορισμένες και σχετικά χαοτικές ακολουθίες δράσης είναι σε θέση να παράγουν στέρεες, εκτεταμένες χωρικά και βαθιά δομικές επιδράσεις».⁶⁵ Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, στιγμές μεγάλης αντιπαράθεσης και εντεινόμενης συλλογικής δράσης που εμφανίζονται σε περιόδους κατά τις οποίες επιχειρούνται ριζικές αλλαγές σε τομείς που επηρεάζουν άμεσα την ζωή της κοινότητας, τείνουν να μετουσιώνονται σε συμβάντα που δύναται να τροφοδοτούν δυναμικές μετασχηματισμού της υφιστάμενης δομής. Ως ακολούθως, η ανά χείρας μελέτη, παρά το γεγονός ότι δεν επιθυμεί να προτείνει έναν απόλυτο ορισμό της συλλογικής δράσης των «Αγανακτισμένων», αναγνωρίζει στοιχεία συνάφειας της τελευταίας με την προτεινόμενη προσέγγιση του «Μετασχηματιστικού Συμβάντος» (Transformative Event), την χρησιμότητα των οποίων θα επιχειρήσει να αναδείξει, ευθύς, παρακάτω.

⁶⁴ Για περισσότερα βλ. Tarrow. Σελ. 199-201

⁶⁵ McAdam and Sewell. Σελ 102. Για μια παρόμοια προσέγγιση βλ. ενδεικτικά Aldon Morris, "Reflections on Social Movement Theory: Criticisms and Proposals," *Contemporary Sociology* 29, (2000).

Σύμφωνα με τους εισηγητές της έννοιας, ένα «Μετασχηματιστικό Συμβάν» λαμβάνει χώρα, συνήθως, στα πλαίσια ευρύτερων συγκρουσιακών (contentious) διεργασιών στο εσωτερικό των κοινωνιών· ήτοι, εμφανίζεται, σε στιγμές κατά τις οποίες η συλλογική δράση φτάνει σε ένα ακραίο σημείο καμπής με αποτέλεσμα να επηρεάζει, σαφώς, τις εκβάσεις μιας ακολουθίας κοινωνικών κινητοποιήσεων. Στην περίπτωση της Ελλάδας, βαθμηδόν από τα τέλη του 2008, όπως είδαμε και σε προηγούμενο κεφάλαιο, παρατηρείται μια διάδοση της κοινωνικής διαμαρτυρίας. Υπό αυτό το πρίσμα, αναπτύσσονται μορφές συλλογικής δράσης που θέτουν στο στόχαστρο πολιτικές και οικονομικές ελίτ, ενώ οι διεκδικήσεις τους, τις περισσότερες φορές, παρουσιάζουν παρόμοια ποιοτικά χαρακτηριστικά. Τούτων δοθέντων, είτε εδράζεται σε επεξεργασμένες πολιτικές θέσεις είτε αποτελεί αυθόρμητη αντίδραση, η βάση της διαμαρτυρίας και των διεκδικήσεων ανιχνεύεται σε μια διογκούμενη διαδικασία συλλογικής απονομιμοποίησης του πολιτικού και οικονομικού συστήματος.

Σε αυτό το σημείο, παρά το γεγονός ότι δεν είναι δυνατόν να κάνουμε λόγω για την ανάδυση ενός ενιαίου κοινωνικού κινήματος, οι «Αγανακτισμένοι» αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι ενός ιδιότυπου συνεχούς συγκρουσιακών επεισοδίων συλλογικής δράσης, με παρόμοιες αναφορές στο υπό διαμόρφωση κοινωνικοπολιτικό περιβάλλον της ελληνικής κρίσης. Καταυτόν τον τρόπο, οι κινητοποιήσεις των «Αγανακτισμένων» φαίνεται να συμπυκνώνουν με έναν πρωτόγνωρο τρόπο την αντίδραση και τις διεκδικήσεις μεγάλου μέρους της ελληνικής κοινωνίας, γεγονός που, σύμφωνα με την προσέγγιση που αναπτύσσουμε, τους επέτρεψε να παραβιάσουν την ρουτίνα της κυρίαρχης διαδικασίας παραγωγής πολιτικών και κοινωνικών σχέσεων. Μέσα σε 65 ημέρες κινητοποιήσεων, ένα

νέο πεδίο πολιτικής δράσης διαχέεται και καταλαμβάνει το δημόσιο χώρο υπό τη μορφή μητροπολιτικών κατασκηνώσεων.

Στην πλατεία Συντάγματος, τα δρώντα υποκείμενα διαμόρφωσαν έναν τόπο αντίστασης και δημιουργικής διεκδίκησης, μέσα από μια διαδικασία επανανοηματοδότησης και οργάνωσης του βίου στον κατειλημμένο δημόσιο χώρο. Ένα πλήθος απλών ανθρώπων, συναποτελούμενο από ετερόκλητα υποκείμενα, δόμησε ένα χώρο οπού, τηρουμένων των αναλογιών, η λαϊκή βούληση φάνηκε να συγκρούεται με τις κατεστημένες πολιτικές, οι οποίες, τη δεδομένη στιγμή, απειλούσαν το βιοτικό και θεσμικό εκτόπισμα της κοινότητας. Με άλλα λόγια, το συμβάν των «Αγανακτισμένων» ανέπτυξε ένα ιδιαίτερα προσβάσιμο και καινοφανές ρεπερτόριο δράσης, το οποίο, ωστόσο, κατάφερε να οικειοποιηθεί την εμπειρία και το ήδη υπάρχον σχεσιακό (relational) πλαίσιο αλληλεπίδρασης δικτύων και ακτιβιστών, απεκδυόμενο, συν τοις άλλοις, των κομματικών πλαισιώσεων που πολλές φορές τα συνοδεύουν.

Τα παραπάνω, σε συνδυασμό με την απαξίωση του μεταπολιτευτικού πολιτικού οικοδομήματος και με μια αίσθηση αβεβαιότητας για το μέλλον που, προϊούσας της κρίσης, αυξανόταν συνεχώς, έφεραν την ενεργοποίηση ευρύτερων στρωμάτων της ελληνικής κοινωνίας, τα οποία μέχρι τότε χαρακτηρίζονταν από πολλούς απαθή ή και απολίτικα. Η κλιμάκωση των κινητοποιήσεων και της διάχυσης της συλλογικής δράσης δημιούργησαν νέες προσδοκίες και διαμόρφωσαν σημαντικά τα δρώντα υποκείμενα. Η καταστολή που οδήγησε στην τελική εκκένωση της πλατείας, στις 30 Ιουλίου του 2011, μπορεί να έκλεισε τον κύκλο της φυσικής παρουσίας των δρώντων υποκειμένων στον χώρο, ωστόσο, κατά το αμέσως επόμενο διάστημα, οι συλλογικές αναπαραστάσεις «της πλατείας» πυροδότησαν κοινωνικές διεργασίες που φάνηκε να διαρρηγνύουν και να

ξεπερνούν τις παγιωμένες ακολουθίες παραγωγής πολιτικής· στη κίνηση αυτή, αναγνωρίζουμε τη μετασχηματιστική δυναμική του συμβάντος των «Αγανακτισμένων». Ως άμεση συνέπεια της παραπάνω δυναμικής είναι δυνατόν να παρουσιαστεί η διάχυση, στον κοινωνικό χώρο, συλλογικών πρακτικών από τα κάτω, χωρίς βέβαια να παραγνωρίζονται και οι επιδράσεις στην κεντρική πολιτική σκηνή.

3.3 Προς μια καλύτερη κατανόηση της συλλογικής δράσης των «Αγανακτισμένων».

Σύμφωνα με τις θεωρητικές προεκτάσεις των όσων έχουν υποστηριχθεί μέχρι στιγμής, γίνεται κατανοητό ότι η παρούσα εργασία αντιλαμβάνεται τις συλλογικές και κινηματικές δράσεις ως πυκνές πολιτικές διαδικασίες, των οποίων η αναγωγή σε ψυχολογικοποιημένες και φοβικές ερμηνείες (ψυχολογία του όχλου, μιζεραμπιλισμός κ.ο.κ) δεν δύναται να κατανοήσει τη δομική αλληλεπίδραση των φαινομένων αυτών με κοινωνικούς, πολιτικούς και οικονομικούς παράγοντες που εδράζονται στο θεσμικό και σχεσιακό ιστό των κοινωνιών. Επομένως, η κατανόηση των εκφάνσεων της συλλογικής δράσης επιτυγχάνεται καλύτερα υπό το φώς συγκεκριμένων διεργασιών που συμβάλουν σε όλα τα στάδια της εμφάνισής της. Φτάνουμε να υποστηρίξουμε, λοιπόν, ότι η συλλογική δράση αναδύεται στο συγκεκριμένο πολιτικών ευκαιριών ή/και απειλών, υιοθετεί διεκδικητικά ρεπερτόρια, συναλλάσσεται με υποστηρικτικά δίκτυα, ενώ, τέλος, κατασκευάζει νοήματα τα οποία εκβάλουν σε νοηματικές πλαισιώσεις και συλλογικές αναπαραστάσεις.

Μια εστιασμένη, στη βάση των επιμέρους αξόνων που προαναφέρθηκαν, ανάλυση της συλλογικής δράσης που αναπτύχθηκε στη πλατεία Συντάγματος, αποτελεί σημαντική προϋπόθεση για την κατανόηση των ιδιαιτεροτήτων και του καινοφανούς

χαρακτήρα της κινητοποίησης των «Αγανακτισμένων». Εκτός των άλλων, μας παρέχει μια σημαντική ευκαιρία παρουσίασης, καταγραφής και σύγκρισης των σημαινόντων χαρακτηριστικών και διαφοροποιήσεων που παρατηρήθηκαν ανάμεσα στις δύο κυρίαρχες τάσεις της πλατείας («πάνω» και «κάτω»). Στη βάση αυτής της προσέγγισης διανοίγονται προοπτικές που συμβάλουν στην τεκμηρίωση των απαντήσεων στα δύο κύρια ερευνητικά μας ερωτήματα. Έτσι, λοιπόν, η μορφή που λαμβάνουν οι συλλογικές διεκδικήσεις αναδυόμενες μέσα στο πολιτικό περιβάλλον της κρίσης, σε συνδυασμό με τα διαμοιραζόμενα πλαίσια νοηματοδότησης συγκροτούν ένα χρήσιμο υπόστρωμα για την μελέτη των διαδικασιών υποκειμενοποίησης.

3.3.1 Τα διεκδικητικά ρεπερτόρια των «Αγανακτισμένων».

Στη μακρά ιστορία των συλλογικών κινητοποιήσεων οι μορφές της δράσης που επιλέγουν κάθε φορά οι δρώντες, ώστε να επηρεάσουν την κοινή γνώμη και να ασκήσουν πίεση σε όσους λαμβάνουν αποφάσεις, έχουν περάσει από διάφορα στάδια εξέλιξης. Οι παράγοντες που συντελούν στη μετεξέλιξη της συλλογικής δράσης αλληλεπιδρούν έντονα με το υφιστάμενο χωροχρονικό πλαίσιο. Έτσι, το πολιτικό περιβάλλον, στο οποίο εμφανίζονται κινηματικά ή άλλα συμβάντα συλλογικών διεκδικήσεων, επηρεάζει άμεσα την μορφή και τα χαρακτηριστικά της δράσης που αυτά αναπτύσσουν. Επιπλέον, η συσσωρευμένη εμπειρία, από την ιστορική διαδρομή αυτών των φαινομένων, συντελεί στην σταδιακή αλλαγή των διάφορων εκφάνσεων της δράσης, ενώ, ταυτόχρονα, οι αλληλεπιδράσεις μεταξύ των ακτιβιστών και των στόχων των διεκδικήσεων συμβάλουν στη δημιουργία εναλλακτικών μοντέλων δράσης.⁶⁶

⁶⁶ Tilly. Σελ 43-45.

Υπό την επίδραση αυτών των διεργασιών, μπορεί κανείς να παρατηρήσει την εξέλιξη των διεκδικητικών ρεπερτορίων από μια παραδοσιακή-κοινοτική μορφή (θρησκευτικές συγκρούσεις, καταστροφή μηχανών, δήμευση σιτηρών και κατάληψη αγρών) σε μια νεωτερική-πανεθνική μορφή (απεργίες, μποϊκοτάζ, δημόσιες συγκεντρώσεις, καταλήψεις δημόσιων χώρων και κτιρίων, συλλογή υπογραφών).⁶⁷ Όπως είδαμε και στην παραπάνω ενότητα, οι μακροχρόνιες διαδικασίες μεταβολής των κοινωνιών ασκούν σημαντική επιρροή στις διαδρομές της συλλογικής δράσης, ως εκ τούτου η ανάδυση του εθνικού κράτους και η εδραίωση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής επέδρασαν καταλυτικά στην μετεξέλιξη των ρεπερτορίων δράσης. Η διεύρυνση του νεωτερικού ρεπερτορίου δράσης, σε μια προσπάθεια να συμβαδίσει με τις νέες ανάγκες που διαμορφώνονταν από τις αλλαγές στο πολιτικό περιβάλλον, του προσέδωσαν πανεθνικό/γενικό χαρακτήρα, καθώς τα αιτήματα και τα συμφέροντα που, πλέον, εκπροσωπούσε αφορούσαν και επηρέαζαν τη ζωή μεγαλύτερων πληθυσμών. Ακόμα, δεδομένου του ότι δεν υπήρχαν οι περιορισμοί που στο παρελθόν έθεταν οι διάφοροι τοπικοί άρχοντες, επινοήθηκαν νέες αυτόνομες μορφές δράσης, οι οποίες, συν τοις άλλοις, ήταν εύκολο να αναπαραχθούν σε διαφορετικές συγκυρίες και περιοχές προσδίδοντας στο νεωτερικό ρεπερτόριο μια παραδειγματική υπόσταση. Ταυτόχρονα, η φυσική βία του παλαιού ρεπερτορίου, σταδιακά, έπαψε να αποτελεί διαδεδομένη πρακτική, δίνοντας τη θέση της σε πιο πολιτικοποιημένες μορφές δράσης που είχαν ως στόχο τον πολιτικό επηρεασμό.⁶⁸

Ανεξάρτητα από το γεγονός ότι οι μορφές που λαμβάνει η κινηματική και συλλογική δράση μέχρι και σήμερα εντάσσονται στο νεωτερικό ρεπερτόριο, δεν θα μπορούσε παρά να επισημάνει κανείς, σε αυτές, μεταβολές που συνδέονται με τις σύγχρονες

⁶⁷ Βλ. ενδεικτικά Charles Tilly, "Speaking Your Mind without Elections, Surveys, or Social Movements," *The Public Opinion Quarterly* 47, no. 4 (1983). Σελ. 464-465

⁶⁸ Για τη πρωτότυπη αντιστοίχιση μεταξύ νέου και παλιού ρεπερτορίου βλ. Ibid. Σελ. 463-469

μακροκοινωνικές εξελίξεις. Ως ακολούθως, το σύγχρονο ρεπερτόριο έχει προσαρμοστεί στις νέες συνθήκες που επιβάλλει ο παγκοσμιοποιημένος καπιταλισμός, έχοντας ως βασικούς πυλώνες πολυεθνικές εταιρείες - στη θέση εθνικών βιομηχανιών - και υπερεθνικούς οργανισμούς με αυξημένες εξουσίες - στη θέση των κυρίαρχων εθνικών κρατών. Στο ίδιο πλαίσιο, θα μπορούσε να ενταχθεί και η εξάπλωση της τεχνολογίας στις επικοινωνίες και στα νέα Μ.Μ.Ε, παράγοντες που διαμορφώνουν νέα δεδομένα στην μεταφορά της πληροφορίας και στην ικανότητα επικοινωνίας και οργάνωσης μεταξύ ακτιβιστών από όλο τον κόσμο, ενώ ανοίγουν νέους ορίζοντες εκμετάλλευσης των πολλαπλών δυνατοτήτων που προσφέρει το διαδίκτυο (π.χ. διαδικτυακές εκστρατείες, ηλεκτρονικές επιθέσεις σε ισότοπους εταιρειών, κυβερνητικών ή διεθνών οργανισμών που αποτελούν στόχους διεκδικήσεων, ηλεκτρονική συνηγορία για την άσκηση επιρροής στη διαδικασία λήψης των αποφάσεων κ.ο.κ.).⁶⁹

Η παραπάνω, σύντομη, αναφορά στη μετεξέλιξη των διεκδικητικών ρεπερτορίων προσφέρει τις απαραίτητες βάσεις για μια καλύτερη κατανόηση των μορφών που έλαβε η συλλογική δράση των «Αγανακτισμένων». Στις 25 Μαΐου του 2011, ένα ετερογενές σύνολο ανδρών και γυναικών όλων των ηλικιών - άνεργοι/ες, εργαζόμενοι/ες, με ετερόκλητες αντιλήψεις, από διαφορετικά κοινωνικά στρώματα και μετανάστες - χωρίς ενιαίο συντονισμό, ανταποκρινόμενο σε διαδικτυακά καλέσματα, προχώρησε στην κατάληψη της πλατείας Συντάγματος και των δρόμων πέριξ αυτής, απέναντι από το κοινοβούλιο.⁷⁰ Κατά τις πρώτες ημέρες, διαδιδόμενο από στόμα σε στόμα και μέσα από την εξάπλωση των καλεσμάτων στους χώρους κοινωνικής δικτύωσης, το συμβάν της πλατείας Συντάγματος

⁶⁹ Για περισσότερα βλ. ενδεικτικά Manuel Castells, *Networks of Outrage and Hope : Social Movements in the Internet Age* (Cambridge: Polity, 2012).

⁷⁰ Βλ. ενδεικτικά Ποιοι Ήταν Οι Αγανακτισμένοι; Η Πολιτική Γεωγραφία Της Πλατείας Συντάγματος, ed. Βασιλική Γεωργιάδου et al., <http://www.3comma14.gr/pi/?survey=13795> (accessed 18/03/2013).

άρχισε να προσελκύει ένα διαρκώς αυξανόμενο πλήθος ανθρώπων.⁷¹ Οι συγκεντρώσεις των «Αγανακτισμένων» απηχούσαν ένα διευρυνόμενο κλίμα δυσαρέσκειας, το οποίο διαμορφωνόταν στη βάση των επιπτώσεων της κρίσης, ως αποτέλεσμα της απαξίωσης του πολιτικού συστήματος, των επιθετικών πολιτικών λιτότητας, της εξαθλίωσης των εργαζομένων, της βίαιης πτώσης του βιοτικού επιπέδου και της διαφαινόμενης αποδόμησης του θεσμικού εκτοπίσματος της δημοκρατίας.

«Γενικά, έβλεπα την κατάσταση στη δουλεία μου. Αν ήξερες και λίγο πως δουλεύουν οι τράπεζες, φαινόταν που το πήγαιναν. Είχα απογοητευτεί από την απάθειά μας και μια μέρα είδα στο facebook ένα κάλεσμα για την τάδε μέρα, την τάδε ώρα, στη πλατεία Συντάγματος. Σκέφτηκα, καλά τι γίνεται, ξύπνησαν και οι Έλληνες! Βρήκα κάτι φίλους και τους έπεισα να πάμε να δούμε τι συμβαίνει».

Περικλής, Λογιστής.

«Μετά τις εκλογές του 2009 κατάλαβα ότι είμαστε εντελώς χαμένοι, ότι το παιχνίδι είναι στημένο αν συνεχίσουμε να στηρίζουμε αυτά τα συστημικά, όλα τα κοινοβουλευτικά, κόμματα. Μετά από τη βία που είδα στη Κερατέα, το 2011, ένιωσα ότι θέλω να συμμετέχω πιο ενεργά πλέον και οι «Αγανακτισμένοι» ήταν η ευκαιρία.»

Κάλλη, Άνεργη.

Σταδιακά, όσο περνούσαν οι μέρες και παρά το γεγονός ότι η ποικιλομορφία του πλήθους αύξανε μαζί με τον αριθμό των συγκεντρωμένων, η διαμαρτυρία εμπλουτιζόταν με χαρακτηριστικά, τα οποία καθώς αποκτούσαν μόνιμη παρουσία στο χώρο άρχισαν να δίνουν νόημα στη πολιτική πράξη των δρώντων υποκειμένων. Η παρατηρούμενη ανομοιομορφία δεν εμπόδισε, όπως πιθανόν σε άλλες περιπτώσεις, την πραγματοποίηση της διαμαρτυρίας των «Αγανακτισμένων», ωστόσο επέδρασε διαρθρωτικά στο χώρο της

⁷¹ Τι πρώτες μέρες, τα διαδικτυακά καλέσματα έφτασαν να διαδίδονται σε πάνω από 1000 άτομα την ώρα. Για περισσότερα βλ. ενδεικτικά "Δεκάδες Νέα Μέλη Συγκεντρώνει Η Ομάδα Των Αγανακτισμένων," (2011). <http://www.tovima.gr/society/article/?aid=402691> (accessed 17/06/2013).

πλατείας Συντάγματος εκβάλλοντας στον, άτυπο, σχηματισμό δύο κυρίαρχων τάσεων. Η διάκριση υποδηλώθηκε, σχηματικά και σε ένα πρώτο επίπεδο, μέσα από τους τοπικούς προσδιορισμούς της «πάνω» και της «κάτω» πλατείας. Η πραγματική βάση, όμως, της παραπάνω διάκρισης αντλεί από την μορφή και το περιεχόμενο που επέλεξαν να προσδώσουν στη δράση τους τα δύο, υπό διαμόρφωση, μέρη του Συντάγματος. Καταυτόν τον τρόπο, μπορεί κανείς να κάνει λόγο για την εμφάνιση δύο επί μέρους ρεπερτορίων δράσης, τα οποία, αν και με διαφορετική επιρροή, συνδιαμόρφωσαν το διεκδικητικό ρεπερτόριο του όλου συμβάντος.

το ρεπερτόριο της «κάτω» πλατείας.

Λόγω της άμεσης οπτικής επαφής με το κοινοβούλιο, ο δρόμος της Βασιλίσσης Αμαλίας αποτέλεσε, ίσως, το αρχικό σημείο συνάντησης πολλών υποκειμένων που ήθελαν να διαμαρτυρηθούν και να εκφράσουν με συνθήματα και χειρονομίες το αίσθημα αδικίας που ένιωθαν. Παρόλα αυτά, πολύ σύντομα, επί της πλατείας Συντάγματος, διαμορφώθηκε ένας χώρος συνεύρεσης και συζήτησης μεμονωμένων ατόμων, δικτύων και ακτιβιστών. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, την πρώτη ημέρα της κινητοποίησης, συντάχθηκε το πρώτο ψήφισμα της «Λαϊκής Συνέλευσης Συντάγματος», το οποίο καλούσε στο Σύνταγμα ευρύτερα στρώματα του πληθυσμού της Αθήνας να συνδιαμορφώσουν τα αιτήματα και τις διεκδικήσεις τους ακομμάτιστα και χωρίς ιδεολογικές αγκυλώσεις.⁷² Από εκείνη τη στιγμή, η πλατεία ξεκίνησε σταδιακά να μετεξελίσσεται σε ένα αυτόνομο κέντρο συντονισμού και οργάνωσης της δράσης για ένα μεγάλο - ενδεχομένως και πλειοψηφικό - κομμάτι των ανθρώπων που συγκεντρώνονταν καθημερινά.

⁷² Βλ. φωτογραφία 2 στο παράρτημα.

Η «λαϊκή συνέλευση» κατέλαβε ένα ξεχωριστό ρόλο στην καθημερινότητα της πλατείας, δεδομένου του ότι αποτελούσε τη στιγμή κατά την οποία χιλιάδες υποκείμενα καλούνταν μέσα από τη συζήτηση να συμβάλλουν στη διαμόρφωση των κεντρικών αξόνων της πολιτικής πράξης και του λόγου που έμελε να αρθρωθεί. Οι ομιλητές προέκυπταν κατόπιν κλήρωσης και μέσα από τις ολιγόλεπτες τοποθετήσεις τους έθεταν προς ψήφιση ζητήματα οργάνωσης, πολιτικής και ιδεολογίας, πρότειναν δράσης αντίστασης και αλληλεγγύης (π.χ κάλεσμα γενικών απεργιών σε συνεννόηση με σωματεία και συνδικάτα, μηχανοκίνητες πορείες κ.ο.κ), ενώ, ταυτόχρονα, επεξεργάζονταν μορφές διεθνούς δικτύωσης. Η ποικιλομορφία συναισθημάτων, αντιλήψεων, κοινωνικών σχέσεων και τρόπων ζωής που ήρθαν στο προσκήνιο μέσα από τις διαδικασίες της συνέλευσης συνύφαναν ένα πλέγμα αιτημάτων και διεκδικήσεων, με κύριες αιχμές: ένα γενικότερο πρόταγμα για Άμεση Δημοκρατία, την κατάργηση του Μνημονίου και την καταψήφιση του Μεσοπρόθεσμου, την άρνηση-διαγραφή του χρέους, την εθνικοποίηση των Τραπεζών και την παραίτηση της κυβέρνησης.⁷³

Πολύ γρήγορα σχηματίστηκαν ομάδες εργασίας, οι οποίες ανέλαβαν να διαμορφώσουν πλαίσια δράσης γύρω από τις διεκδικήσεις και από τους κομβικούς άξονες οργάνωσης του βίου στην κατειλημμένη πλατεία Συντάγματος. Επί τούτων, ετερόκλητοι δρώντες κλήθηκαν να δημιουργήσουν χώρους και να παράγουν από κοινού έργο μέσα σε υποομάδες που ήταν επιφορτισμένες με θέματα σίτισης, καθαριότητας, περιφρούρησης-ψυχραιμίας, επικοινωνίας, νομικής και ιατρικής υποστήριξης, πολιτιστικού και καλλιτεχνικού περιεχομένου.⁷⁴ Αυτό το οργανωτικό μοτίβο συνέβαλε καθοριστικά στη πραγματοποίηση σημαντικών δράσεων και κινητοποιήσεων: από εβδομαδιαία καλλιτεχνικά

⁷³ Λαϊκή Συνέλευση Πλατείας Συντάγματος, "Φήφισμα Λαϊκής Συνέλευσης Πλατείας Συντάγματος 16/06/2011," (Αθήνα: 2011). Από το προσωπικό αρχείο του γράγοντα.

⁷⁴ Βλ. φωτογραφία 3 στο παράρτημα.

δρώμενα και συζητήσεις με φιλοσόφους, ακτιβιστές, οικονομολόγους και νομικούς, μέχρι διεθνή καλέσματα αλληλέγγυων δράσεων, οργάνωση γενικών απεργιών και πανευρωπαϊκών κινητοποιήσεων.⁷⁵ Στη δραματουργία της «κάτω» πλατείας η ρηματική συνάρθρωση αποκλινόντων, μεταξύ τους, λόγων και η σύμπραξη ετερόκλητων δρώντων υποκειμένων κατέγραψε διεκδικήσεις που έρχονταν σε απόλυτη ρήξη με τις επιλογές της κατεστημένης πολιτικής, αλλά, πολύ περισσότερο, κατάφερε να διυλίζει την άρνηση σε θέση και δράση, τις προεκτάσεις των οποίων συνέθεσαν και κλήθηκαν να υλοποιούσαν οι ίδιοι οι δρώντες.

τα ρεπερτόρια της «πάνω» πλατείας.

Οι χωρικοί σχηματισμοί, στην καθημερινή ζωή μιας κοινωνίας, οργανώνουν και φυσικοποιούν τις κοινωνικές σχέσεις, συνδέοντας συγκεκριμένους χώρους με την επιτέλεση δεδομένων κοινωνικών πρακτικών.⁷⁶ Μια ανάλογη λειτουργία του χώρου θα ήταν δυνατόν να παρατηρηθεί και στην πλατεία των Αγανακτισμένων. Τοιουτοτρόπως, οι δρώντες που επέλεξαν για τη διαμαρτυρία τους το δρόμο πάνω από την πλατεία Συντάγματος, σταδιακά ανέπτυσαν μια ετερόμορφη, από τα υποκείμενα της «κάτω» πλατείας, ρουτίνα πρακτικών. Εκκινώντας, ίσως, από διαφορετικές ιδέες, με τη χρήση ενός άλλου λόγου και με τη πλαισίωση διακριτών συμβολισμών, το πλήθος της «πάνω» πλατείας μετασχημάτισε την οδό «Βασιλίσσης Αμαλίας» στο δικό του χώρο διαμαρτυρίας και ανέπτυξε το δικό του ρεπερτόριο δράσης.⁷⁷

⁷⁵ Βλ. φωτογραφίες 4 και 5 στο παράρτημα.

⁷⁶ William H. Jr. Sewell, "Space in Contentious Politics," in *Silence and Voice in the Study of Contentious Politics*, ed. Ronald R. Aminzade (Cambridge ; New York: Cambridge University Press, 2001). Σελ.62

⁷⁷ Margaret Kohn, *Radical Space : Building the House of the People* (Ithaca: Cornell University Press, 2003). Σελ. 7

Η ποικιλομορφία του πλήθους ήταν εμφανής και σε αυτό το κομμάτι της πλατείας: άνδρες και γυναίκες όλων των ηλικιών, άνθρωποι που συμμετείχαν για πρώτη φορά σε μια κινητοποίηση, απογοητευμένοι ψηφοφόροι των δύο κομμάτων εξουσίας, πρωτοεμφανιζόμενες οργανώσεις και τυχαίοι περαστικοί παρακινούμενοι, ως ένα σημείο, από περιέργεια για αυτό που συνέβαινε. Αρκετά σύντομα και καθώς διαμορφωνόταν το πλαίσιο της «κάτω» πλατείας, οι πρακτικές του πλήθους στη «Βασιλίσσης Αμαλίας» άρχισαν να δομούν το δικό τους καθημερινό ρεπερτόριο. Ωστόσο, το γεγονός ότι δεν σχηματίστηκε μια δομή συντονισμού σε αυτό το μέρος της κινητοποίησης συνέβαλε ώστε η διαμαρτυρία των υποκειμένων να λάβει έναν πιο αυθόρμητο και καρναβαλικό χαρακτήρα: με την έννοια ότι καθ' όλη τη διάρκεια του συμβάντος ανέπτυξε μια μορφή ακατέργαστης πολυφωνίας, η οποία όμως, στη μεγάλη της πλειοψηφία, φαινόταν να διατρέχεται από παραστάσεις και λόγους με έντονες αναφορές στο φαντασιακό της ελληνικής κληρονομιάς και κατ' επέκταση στο σημαίνον «έθνος».

Πράγματι, λοιπόν, αν και τα αιτήματα παρουσιάζονταν, εν πολλοίς, ίδια και στα δύο μέρη, οι μορφές που επενδύθηκε το ρεπερτόριο της «πάνω» πλατείας εμφάνισαν διακριτά χαρακτηριστικά. Η πολιτική έκφραση και πράξη των δρώντων, οι οποίοι είχαν καταλάβει το δρόμο και το περιστύλιο μπροστά από το κοινοβούλιο, ήταν άμεσες, κυριαρχούμενες από καυστικά και υβριστικά συνθήματα που διανθίζονταν με χειρονομίες και έντονους ήχους τυμπάνων, σφυριχτρών και «κατσαρολικών». Λέξεις, όπως «Κλέφτες!» και «Απατεώνες!», επαναλαμβάνονταν συχνά με τη μορφή συνθημάτων, για να χαρακτηρίσουν τους «διεφθαρμένους» πολιτικούς και οικονομικούς παράγοντες της χώρας που οδήγησαν στο «ξεπούλημα» της Ελλάδας και στην απώλεια της εθνικής της κυριαρχίας.

Έτσι, η κρίση, ο καπιταλισμός, οι πολιτικές επιλογές των εγχώριων και διεθνών ελίτ, οι λύσεις και τα αιτήματα που προέβλεπαν τα υποκείμενα επενδύονταν με νέα νοήματα και αποκτούσαν διαφορετική διάσταση υπό το βάρος του σημαίνοντος «έθνος». Στη συμβολική αυτή διάσταση που παρατηρείται στη διαμαρτυρία της «πάνω» πλατείας, συνέβαλε μια σημαντική μερίδα του πλήθους, η οποία έφερε ελληνικές σημαίες και σημαίες της επανάστασης του 1821, ενώ δεν έλειπαν φιγούρες ντυμένες με παραδοσιακές στολές και άλλα μεμονωμένα άτομα που κουβαλούσαν αυτοσχέδιες κατασκευές: από χιουμοριστικά ομοιώματα πολιτικών μέχρι «κρεμάλες». Τέλος, η αλλαγή της φρουράς στα φυλάκια μπροστά από τη βουλή αποτέλεσε για πολλούς ένα καθημερινό τελετουργικό, κατά τη διάρκεια του οποίου έπαυαν τα συνθήματα και ψέλνονταν ο εθνικός ύμνος.

Στο σημείο αυτό, δε θα δυσκολευόταν κανείς να αναγνωρίσει σημαντικές διαφορές ανάμεσα στα ρεπερτόρια των δύο διακριτών μερών της πλατείας Συντάγματος. Παρόλα αυτά, στις 65 ημέρες που διήρκησε το συμβάν των «Αγανακτισμένων» υπήρξαν στιγμές που οι «δύο» πλατείες έδρασαν από κοινού, είτε για την πραγματοποίηση ιδιαίτερα εκτεταμένων δράσεων όπως η περικύκλωση της βουλής, είτε για μικρότερες δράσεις όπως οι μηχανοκίνητες πορείες και οι εξορμήσεις για ενημέρωση σε γειτονιές. Οι αποκλίνουσες τροχιές που διέγραψαν τα ρεπερτόρια δράσης, δεν εμπόδισαν προσπάθειες συντονισμού και συνεργασίας, ενώ σε στιγμές εντεινόμενης καταστολής η αλληλεγγύη μεταξύ των υποκειμένων φανέρωσε στοιχεία μια ιδιότυπης ολότητας. Ως εκ τούτου, είμαστε σε θέση να αναγνωρίσουμε ότι μέρος της σημαντικότητας του όλου συμβάντος έγκειται στο γεγονός ότι ετερόκλητα άτομα, χρησιμοποιώντας ανομοιογενή μέσα, εφηύραν ρεπερτόρια δράσης μέσω των οποίων αρνήθηκαν την κατεστημένη συναινετική λογική· η δραματολογία του συμβάντος των «Αγανακτισμένων», ακόμα και με τις έντονες διαφορές που παρουσίασε,

απεγκλώβισε τα υποκείμενα από το μεταπολιτικό περιθώριο της εξουσιαστικής δομής και τους έθεσε στο επίκεντρο της δημόσιας σφαίρας ως αυτόβουλους δρώντες.

3.3.2 «Ευκαιρίες» - «Απειλές» και συλλογική δράση.

Είδαμε και σε προηγούμενα κεφάλαια ότι η εμφάνιση της συλλογικής δράσης σχετίζεται με τις πολιτικές μεταβλητές που εμφανίζει το περιβάλλον σε ένα συγκεκριμένο τόπο και χρόνο. Επομένως, γίνεται κατανοητό ότι η πολιτική συμπεριφορά των δρώντων δεν εδράζεται μόνο στα μέσα που διαθέτουν και στις μορφές οργάνωσης που αναπτύσσουν, αλλά διαμορφώνεται και από τις συνθήκες που παρουσιάζει το εκάστοτε πολιτικό σύστημα. Σε μια προσπάθεια περαιτέρω ανάλυσης της σχέσης πολιτικού περιβάλλοντος/διαμαρτυρίας, ο Peter Eisinger επεξεργάστηκε την έννοια της δομής των πολιτικών ευκαιριών (structure of political opportunities).⁷⁸ Έκτοτε, σημαντικοί μελετητές της συλλογικής δράσης ασχολήθηκαν συστηματικά με την ανάπτυξη αυτού του πεδίου, το οποίο υπό την επίδραση κριτικών και αλλαγών μετεξελίχθηκε σε μια μεταβαλλόμενη συνάρτηση· υπό το πρίσμα αυτό, η συλλογική δράση αλληλεπιδρά με ένα δυναμικό πλαίσιο απόδοσης «ευκαιριών» και «απειλών» (attribution of “threats” and “opportunities”) που διαμορφώνει το εκάστοτε πολιτικό σύστημα, χωρίς, όμως, αυτό να σημαίνει ότι οι εκβάσεις της πρώτης προδιαγράφονται από το εύρος ή ακόμα και την ποιότητα των τελευταίων.

Οι «ευκαιρίες» και οι «απειλές» δύνανται να λάβουν διαφορετικούς σχηματισμούς ικανούς να επηρεάσουν τη συλλογική δράση. Συνοπτικά, ως πολιτικές ευκαιρίες για την ανάπτυξη συγκρουσιακής δράσης μπορούν να νοηθούν στιγμές κατά τις οποίες εξωτερικοί

⁷⁸ Βλ. Peter K. Eisinger and Poverty American Political Science Association. Meeting University of Wisconsin-Madison. Institute for Research on, *The Conditions of Protest Behavior in American Cities : [Revised Version of Paper Prepared for a Seminar Panel at the 1971 Meeting of the American Political Science Association at Chicago]*, Discussion Papers. (Madison, 1972).

ή/και εσωτερικοί παράγοντες είτε αποδυναμώνουν το κράτος, είτε μεταβάλλουν τις κοινωνικοπολιτικές συνθήκες, με αποτέλεσμα υποκείμενα που νοιώθουν αδικημένα και προσδοκούν αλλαγές να βρίσκουν περιθώρια δράσης.⁷⁹ Ο Sydney Tarrow, σε μια προσπάθεια συστηματοποίησης του πλαισίου των «πολιτικών ευκαιριών», κατέγραψε τις κυριότερες ως εξής: (1) άνοιγμα των διαύλων πολιτικής συμμετοχής σε νέους δρώντες, (2) εμφάνιση πολιτικών ανακατατάξεων μέσα στο πολιτικό σύστημα, (3) προσβασιμότητα σε συμμάχους με επιρροή, (4) αναδυόμενες διασπάσεις στις τάξεις των ελίτ.⁸⁰ Όσον αφορά τις «απειλές», η αναλυτική τους ιδιαιτερότητα ξεπερνάει την πρόσληψη τους ως, απλώς, την άλλη όψη των «ευκαιριών». Έτσι, λοιπόν, με τον όρο «απειλή» επιχειρείται να αποδοθεί το κόστος και το ρίσκο που αναλαμβάνουν οι δρώντες όταν κινητοποιούνται, ενώ, ταυτόχρονα, στον ορισμό περιλαμβάνονται και οι ενδεχόμενες συνέπειες της αδράνειας/μη-δράσης. Είναι η συνάρτηση των δύο πολυπαραγοντικών μεταβλητών - και όχι η καθεμία μεταβλητή ξεχωριστά - η οποία δύναται να συμβάλει στη διαμόρφωση αποφάσεων που κατευθύνουν τη δράση.

Κατά τη διάρκεια του 2010, με την ανακοίνωση των πρώτων μέτρων της κυβέρνησης Παπανδρέου, στις 9 Φεβρουαρίου και στις 3 Μαρτίου του ίδιου έτους και πριν την πρόσδεση στον μηχανισμό στήριξης, άρχισε να γίνεται ευρύτερα αντιληπτό ότι η Ελλάδα, με γρήγορους ρυθμούς, εξαιτίας του μεγέθους του ελλείμματος της - το μεγαλύτερο στην ευρωζώνη - και του χρέους της, θα ερχόταν αντιμέτωπη με μια δομική οικονομική κρίση, οι συνέπειες της οποίας δεν ήταν ακόμα πλήρως ορατές. Ωστόσο, στις αρχές του 2011, η σφοδρότητα των μέτρων που περιλαμβάνονταν στις υποχρεώσεις του πρώτου μνημονίου

⁷⁹ Jack A. Goldstone Charles Tilly, "Threat (and Opportunity): Popular Action and State Response in the Dynamics of Contentious Action," in *Silence and Voice in the Study of Contentious Politics*, ed. Ronald Aminzade (Cambridge: Cambridge University Press, 2001). Σελ. 180-183. και Tarrow. Σελ. 160

⁸⁰ Tarrow. Σελ. 164-167

και τέθηκαν σε εφαρμογή, φανέρωσαν μια επιθετική νεοφιλελεύθερη στροφή της εγχώριας πολιτικής και εγκαινίασαν μια περίοδο σκληρής οικονομικής λιτότητας.

Η δημοσιονομική αποσταθεροποίηση της χώρας συνοδεύτηκε από μια πρόσκαιρη απομόνωση της ελληνικής κυβέρνησης, η οποία, εκείνη την περίοδο, δυσκολευόταν να βρει συμμάχους ακόμα και μεταξύ των εγχώριων οικονομικών και πολιτικών ελίτ. Εντός του κοινοβουλίου, τα κόμματα της αντιπολίτευσης εξέφραζαν θέσεις εναντίωσης με την εφαρμοζόμενη πολιτική. Ακόμα και το έτερο κόμμα εξουσίας που βρισκόταν στη θέση της μείζονος αντιπολίτευσης, η «κεντροδεξιά» Νέα Δημοκρατία, εμφανιζόταν να υιοθετεί, μέχρι εκείνη τη στιγμή, «αντιμνημονιακή» στάση. Τα μεγαλύτερα εργατικά συνδικάτα και σωματεία υπό το βάρος της συγκυρίας, μολονότι, σε πολλές περιπτώσεις, η πλειοψηφούσα παράταξη προερχόταν από το κυβερνών κόμμα, εναντιώθηκαν στις αποφάσεις της κυβέρνησης και οργάνωσαν πληθώρα κινητοποιήσεων. Ταυτόχρονα, μεγάλη μερίδα των Μ.Μ.Ε και του οικονομικού κόσμου εμφανίζονταν, αρχικώς, να εκπέμπουν διπλά μηνύματα σε σχέση με τις ριζικές αλλαγές που επέφερε η επιθετική λιτότητα, τα οποία σε καμία περίπτωση δεν επαρκούσαν για να υποστηρίξουν την οικονομική πολιτική που εφάρμοζε η κυβέρνηση.

Παρόλα αυτά, οι πιέσεις που ασκούσαν από τις δυνάμεις που συμμετείχαν στο διεθνή μηχανισμό στήριξης για τη διάσωση της ελληνικής οικονομίας και αφορούσαν την διεύρυνση της υφεσιακής πολιτικής και τον περιορισμό των δομών και των υπηρεσιών του κοινωνικού κράτους, πέρα από την επίδρασή τους στην κατακόρυφη πτώση του βιοτικού επιπέδου του πληθυσμού, άρχισαν να ακουμπούν τους θεσμούς και το πολίτευμα. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η οικονομική εξαθλίωση συνοδευόταν από την κατακρήμνιση δικαιωμάτων και την απαξίωση θεσμικών λειτουργιών, ανοίγοντας το δρόμο σε μια νέα

εποχή κατά την οποία οι συνταγματικές εγγυήσεις του παρελθόντος άρχισαν να υποχωρούν.⁸¹ Η κρίση, λοιπόν, σταδιακά, μέσω της σφαίρας της οικονομίας άρχισε να εξαπλώνεται σε όλους τους τομείς του κοινωνικού βίου, δημιουργώντας ρωγμές ακόμα και στα θεμέλια της πολιτικής κοινότητας.

Η πραγματικότητα που διαμορφωνόταν από τις δομικές ανακατατάξεις που προκαλούσε η εφαρμοζόμενη πολιτική, η δημοσιονομική κατάρρευση και οι φαινομενικές αρχικές διχογνωμίες των ελίτ, αποκάλυπταν σημάδια αδυναμίας του κράτους. Τοιουτοτρόπως, η ικανότητα του κράτους να χαράσσει και να ακολουθεί μια συνεπή πολιτική περιορίστηκε από τις υποχρεώσεις του απέναντι στους δανειστές και τη διεθνή επιτήρηση της ελληνικής οικονομίας. Στα παραπάνω, μπορεί να αναγνωρίσει κανείς, στοιχεία που συμπίπτουν με το πλαίσιο απόδοσης «ευκαιριών» και «απειλών» που αναπτύξαμε στην αρχή αυτής της υποενότητας. Ένα σπирάλ «ευκαιριών» και «απειλών» άρχισε να ξετυλίγεται όσο βάθαινε η κρίση και καθώς προχωρούσαν οι ανακατατάξεις που επέφερε η άσκηση της υφεσιακής πολιτικής.

Η αναταραχή που προκάλεσαν τα μέτρα που προωθούσε η κυβέρνηση Παπανδρέου, παρείχε ευκαιρίες στα άλλα κόμματα να εντείνουν τον αντιπολιτευτικό τους λόγο και να υιοθετήσουν μια πιο επιθετική στάση απέναντι στις αλλαγές που επιχειρούνταν. Ως ακολούθως, συνδικάτα, οργανώσεις της αριστεράς, δίκτυα και απλοί άνθρωποι που ένιωθαν να πλήττονται ενθαρρύνθηκαν να εκμεταλλευτούν τις «ευκαιρίες» να οργανώσουν κινητοποιήσεις, διαδηλώσεις και γενικές απεργίες. Επιπλέον, οι προαναγγελίες για τη συνέχιση των πολιτικών επιθετικής λιτότητας, οδήγησαν μεγάλη μερίδα του κόσμου να αντιληφθεί ότι μια παθητική αποδοχή της κατάστασης πιθανόν να επέφερε ακόμα

⁸¹ Βλ. ενδεικτικά Δημήτρης Χριστόπουλος, *Στο Ρίσκο Της Κρίσης. Στρατηγικές Της Αριστεράς Των Δικαιωμάτων*, Πολιτικά (Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2013). Σελ. 19-38

σκληρότερα μέτρα, το κόστος των οποίων θα ήταν οδυνηρό για την ελληνική κοινωνία. Παρόλα αυτά, τίποτα δεν προμήνυε την έκταση που θα λάμβαναν τα διαδικτυακά καλέσματα για την κατάληψη της πλατείας Συντάγματος και άλλων δημόσιων χώρων σε όλη τη χώρα ως ένδειξη εναντίωσης στην υφιστάμενη πολιτική, τον Μάιο του 2011. Συμπεραίνουμε, λοιπόν, ότι οι «ευκαιρίες» και οι «απειλές» που δύναται να επηρεάσουν την εμφάνιση συλλογικών δράσεων έχουν αντικειμενική υπόσταση, ωστόσο για να διαδραματίσουν πραγματικό ρόλο στην ανάπτυξη συγκρουσιακών συμβάντων θα πρέπει να πλαισιωθούν από αξιακές ερμηνείες και να προσλάβουν κοινά νοήματα από τα εκάστοτε δρώντα υποκείμενα.⁸²

3.3.3 Κατασκευάζοντας νοήματα.

Όπως έχει παρατηρηθεί, η συλλογική και κινηματική δράση είναι σε θέση να μετασχηματίσει, να επεκτείνει, να συνενώσει και, εν τέλει, να παράγει νοηματικές πλαισιώσεις (framing process/collective action frames).⁸³ Έτσι, λοιπόν, τόσο τα συμβάντα κατά τα οποία αναπτύσσονται μορφές συλλογικής δράσης, όσο και οι δρώντες που συμμετέχουν σε αυτά, αποτελούν σημαίνοντες παράγοντες μιας διαδικασίας κατασκευής και διαχείρισης νοημάτων.⁸⁴ Οι πλαισιώσεις που αναδύονται μέσα από καινοτόμα σχήματα πολιτικής δράσης, αφενός μεν αλληλεπιδρούν με τους άλλους παράγοντες του πολιτικού περιβάλλοντος – ανταγωνιστές, κρατική εξουσία και θεσμούς, Μ.Μ.Ε, παρατηρητές/θεατές (observers/bystanders), κοινή γνώμη - αφετέρου δε, επηρεάζουν την ίδια τη δράση, τα συναισθήματα και τις αναπαραστάσεις των δρώντων υποκειμένων φανερώνοντας τη

⁸² Βλ. Σεφεριάδης, "Συγκρουσιακή Πολιτική, Συλλογική Δράση, Κοινωνικά Κινήματα: Μια Αποτύπωση." Σελ 15-16.

⁸³ Για μια συνοπτική παρουσίαση βλ. ενδεικτικά Neveu.Σελ. 210-212

⁸⁴ Robert D. Benford and David A. Snow, "Framing Processes and Social Movements: An Overview and Assessment," *Annual Review of Sociology* 26, (2000).Σελ. 613

δυναμική και την έκταση που δύναται να λάβει ένα συγκρουσιακό συμβάν.⁸⁵ Μέσα από την ανάλυση των νοηματικών πλαισιώσεων καθίσταται δυνατή η παρατήρηση εκφάνσεων μιας ενεργούς διαδικασίας οργάνωσης και σύγκρουσης, η οποία συμβάλει στην κατασκευή της πραγματικότητας· με άλλα λόγια, αποκαλύπτεται το πώς και το γιατί μια μορφή οργανωμένης συλλογικής δράσης, εκβάλλει στη «γέννηση» εναλλακτικών ερμηνευτικών πλαισίων, συμβολισμών ή πολιτισμικών κωδίκων που, πολύ συχνά, έρχονται σε σύγκρουση με την κατεστημένη λογική της εξουσιαστικής δομής.

Επιστρέφοντας στη περίπτωση που εξετάζει η ανά χείρας μελέτη, το μετασχηματιστικό συμβάν των «Αγανακτισμένων», όπως το αναλύσαμε σε παραπάνω κεφάλαιο, δείχνει να επηρεάζει το ισοζύγιο μια ενδεχομενικής σχέσης αλλαγής/διαμαρτυρίας. Θα μπορούσε, λοιπόν, να παρατηρηθεί μια διαδικασία επανανοηματοδότησης των γνωστικών σχημάτων των υποκειμένων, καθώς και η ύφανση μιας κοινής αντίληψης για τα περιθώρια αλλαγής της υφιστάμενης πολιτικής στην Ελλάδα. Υπό την επίδραση, λοιπόν, των κινητοποιήσεων των «Αγανακτισμένων» διανοίχτηκαν ευκαιρίες που επέτρεψαν στα δρώντα υποκείμενα να εντοπίσουν, να περιγράψουν και να αντιληφθούν τις προεκτάσεις γεγονότων που έλαβαν χώρα μέσα στο πολιτικό και οικονομικό περιβάλλον της κρίσης και τα οποία είχαν ήδη ή έμελλε να έχουν σημαντικό αντίκτυπο στην καθημερινότητά τους.⁸⁶ Ωστόσο, στα πλαίσια συλλογικών δράσεων οι υποκειμενικές κρίσεις και οπτικές δεν σωρεύονται απλώς, αλλά, πολύ περισσότερο, αλληλεπιδρούν μέσα στο εκάστοτε συμβαντικό συγκείμενο, διαμορφώνοντας μια κατάσταση κατά την οποία αναδύονται και τίθενται υπό διαρκή διαπραγμάτευση στάσεις και νοήματα που συνέχουν τους δρώντες.

⁸⁵ Tarrow.Σελ.142-144. και McAdam and Sewell.Σελ. 120

⁸⁶ Erving Goffman, *Frame Analysis : An Essay on the Organization of Experience* (Boston: Northeastern University Press, 1986).Σελ.21

Μια σύντομη προσπάθεια ανασκόπησης των νοημάτων και των αναπαραστάσεων που εξέλαβαν σημαίνουσες διαστάσεις στα γεγονότα της πλατείας Συντάγματος, οφείλει να ξεκινήσει από το αρχικό πλαίσιο προβληματοποίησης των ζητημάτων που θέτει η εκάστοτε συγκυρία. Όπως επισημαίνει ο Doug McAdam, τα συγκρουσιακά συμβάντα εμφανίζονται όταν ένα σημαντικό κομμάτι του πληθυσμού φτάνει στη συνειδητοποίηση μιας καταπιεστικής κατάστασης (cognitive liberation), κατά την οποία γιγαντώνεται ένα αίσθημα αδικίας γύρω από κομβικές στιγμές της καθημερινότητας (injustice frame) και η προσπάθεια αντιστροφής της απαιτεί να τεθούν σε κίνηση συλλογικές δράσεις.⁸⁷ Αυτό το διαγνωστικό πλαίσιο (diagnostic frame), αναγνώρισης του προβλήματος και απόδοσής του, εμφανίζεται από τα πρώτα καλέσματα των «Αγανακτισμένων», προβάλλεται στα πανό και στα συνθήματα στον χώρο της πλατείας και συνεχίζει να τελεί υπό επεξεργασία στα κείμενα και στις συνελεύσεις καθ' όλη τη διάρκεια των κινητοποιήσεων. Το πρώτο ψήφισμα της λαϊκής συνέλευσης της πλατείας Συντάγματος, στις 25/05/11, προσφέρει ως παράδειγμα αυτής της αρχικής διαδικασίας πλαισιώσεων, καθώς ορίζει το πρόβλημα και το αποδίδει σε συγκεκριμένους κοινωνικούς δρώντες, ενώ κάνει έκκληση για μαζικοποίηση των δράσεων με στόχο την αλλαγή της πολιτικοοικονομικής κατάστασης:

«Εδώ και πολύ καιρό παίρνονται αποφάσεις για εμάς χωρίς εμάς. Είμαστε εργαζόμενοι, άνεργοι, συνταξιούχοι, νεολαίοι, που έχουμε έρθει στο Σύνταγμα για να παλέψουμε και να αγωνιστούμε για τις ζωές μας και το μέλλον μας. Είμαστε εδώ γιατί γνωρίζουμε ότι οι λύσεις στα προβλήματά μας μπορούν να προέλθουν μόνο από εμάς. Καλούμε όλους τους Αθηναίους, εργαζόμενους, ανέργους και νεολαία στο Σύνταγμα, και όλη την κοινωνία να γεμίσει τις πλατείες και να πάρει τη ζωή στα χέρια της. Εκεί στις πλατείες θα συνδιαμορφώσουμε όλα μας τα αιτήματα και τις διεκδικήσεις μας. Καλούμε όλους τους εργαζόμενους που θα απεργήσουν την επόμενη περίοδο να

⁸⁷ Doug McAdam, *Political Process and the Development of Black Insurgency, 1930-1970*, Pbk. ed. (Chicago: University of Chicago Press, 1985).

καταλήγουν και να παραμένουν στο Σύνταγμα. Δεν θα φύγουμε από τις πλατείες, μέχρι να φύγουν αυτοί που μας οδήγησαν εδώ: Κυβερνήσεις, Τρόικα, Τράπεζες, Μνημόνια και όλοι όσοι μας εκμεταλλεύονται. Τους διαμηνύουμε ότι το χρέος δεν είναι δικό μας. Άμεση Δημοκρατία Τώρα. Ισότητα-Δικαιοσύνη-Αξιοπρέπεια. Ο μόνος αγώνας που χάθηκε είναι αυτός που δεν δόθηκε ποτέ»⁸⁸

Η εμφανής ετερογένεια των δρώντων στην πλατεία Συντάγματος δεν φάνηκε να λειτουργεί αποτρεπτικά στον σχηματισμό μια ευρύτερης συμφωνίας σχετικά με τον προσδιορισμό των κυριότερων προβλημάτων και των πηγών που τα δημιουργήσαν. Προχωρώντας ένα βήμα παρακάτω, σε συνέχεια των διαγνωστικών στοιχείων, δύναται να παρατηρήσει κανείς την ανάδυση προγνωστικών πλαισιώσεων (prognostic framing), οι οποίες διανοίγουν συνθήκες διάρρηξης της κυρίαρχης κουλτούρας και οδηγούν στη δημιουργία νέων χώρων διαμαρτυρίας και καινοτόμων προοπτικών δράσης που δεν θα μπορούσαν να γίνουν αντιληπτά στο πλαίσιο παρελθοντικών συμβάντων. Καθώς, λοιπόν, οι δρώντες έχουν εντοπίσει τα προβλήματα, αναζητούνται νέες λύσεις, χαράσσονται στρατηγικές, δημιουργούνται δομές οργάνωσης και επινοούνται νέες τεχνολογίες ρύθμισης των σχέσεων μεταξύ των διαφορετικών ομάδων και υποκειμένων.

Σε αυτό το σημείο, εμφανίζονται οι διαφοροποιήσεις που οδήγησαν στο σχηματισμό, αλλά και στη συνύπαρξη των δύο διακριτών μερών του συμβάντος. Συνεπώς, οι διαφορετικές απόψεις και κριτικές γύρω από την συγκυρία αρθρώθηκαν με αποκλίνοντες τρόπους και έθεσαν στο προσκήνιο μια ποικιλομορφία συμβολισμών και τοποθετήσεων, χωρίς, παρόλα αυτά, να επιδράσουν διαλυτικά στο όλο συμβάν. Η «κάτω» πλατεία υιοθέτησε, τηρουμένων των αναλογιών, ένα πλαίσιο που ανέλυε την οικονομική και πολιτική κατάσταση της Ελλάδας στη βάση ευρύτερων πρακτικών και πολιτικών που επιβάλει ο παγκοσμιοποιημένος καπιταλισμός, ενώ τα υποκείμενα της «πάνω» πλατείας

⁸⁸ Βλ. και φωτογραφία 1 στο παράρτημα.

φάνηκε να δίνουν μεγαλύτερη έμφαση στην απειλή της εθνικής κυριαρχίας της χώρας από το Δ.Ν.Τ και από παράγοντες της Ε.Ε. Καίτοι ετερόκλητες και με σημαντικές διαφορές στις τεχνοτροπίες που ανέπτυξαν και εφάρμοσαν, οι δύο αυτές οπτικές αναγνώρισαν την αναγκαιότητα συνύπαρξης και συνεργασίας, διαμορφώνοντας με αυτό τον τρόπο μια διαδικασία γεφύρωσης των πολλαπλών πλαισιώσεων (frame bridging) για την αντιμετώπιση κοινών προβλημάτων.⁸⁹

Η συμβολική επεξεργασία των κοινών προβλημάτων έθεσε επί τάπητος ζητήματα που αφορούσαν τον ρεαλιστικό χαρακτήρα της δράσης και τη νομιμοποίηση αυτής στο πλαίσιο που επέβαλε η συγκυρία. Υπό αυτό το πρίσμα, οι δρώντες κλήθηκαν να κατασκευάσουν ένα λεξιλόγιο ικανό να συνδέσει το συγκεκριμένο πρόβλημα με τις ευρύτερες κοινωνικές και πολιτικές ανακατατάξεις που θα προκαλούσε η κρίση και οι επιβαλλόμενοι, από τις ευρωπαϊκές και εγχώριες ελίτ, τρόποι αντιμετώπισής της. Σε ένα τρίτο επίπεδο, λοιπόν, τα δρώντα υποκείμενα του συμβάντος των «Αγανακτισμένων», μέσω της επεξεργασίας του λόγου που αρθρώθηκε και των πρακτικών που υιοθετήθηκαν, αποπνέοντας και ένα αίσθημα καθήκοντος, προσδοκούσαν να πείσουν για την δριμύτητα του προβλήματος και την επείγουσα ανάγκη αντιμετώπισής του στη παρούσα χρονική στιγμή. Μια διαδικασία κινηματοποιητικών πλαισιώσεων (motivational framing) επιχείρησε να αντιπαραβάλει τις αναπαραστάσεις της συλλογικής δράσης στην ιδιωτική εμπειρία, έτσι ώστε να επιτευχθεί η διάχυση της συλλογικής αλληλεγγύης και η εμπέδωση νέων ορισμών και ερμηνειών της πραγματικότητας.

⁸⁹ Οι διαφοροποιήσεις στα προγνωστικά πλαίσια εμφανίζονται συχνά σε κινηματικές διαδικασίες. Για το πώς διαμορφώθηκαν και συνυπήρξαν δύο διαφορετικές οπτικές στα πλαίσια του κινήματος κατά της θανατικής ποινής στις Η.Π.Α, βλ. ενδεικτικά Herbert H. Haines, *Against Capital Punishment : The Anti-Death Penalty Movement in America, 1972-1994* (New York ; Oxford: Oxford University Press, 1996).

Σε αυτήν την υποενότητα προσπαθήσαμε να αναδείξουμε διαδικασίες μέσα από τις οποίες τα δρώντα υποκείμενα του συμβάντος των «Αγανακτισμένων» έδωσαν νόημα στις εμπειρίες τους. Η αλληλεπίδραση και η σύγκλιση των ερμηνευτικών πλαισίων των ετερόκλητων δρώντων και η διεύρυνσή τους ώστε να κινητοποιήσουν μεγαλύτερα στρώματα του πληθυσμού, διαμόρφωσε νέους ορισμούς της πραγματικότητας και των ζητημάτων που αυτή έθετε και επανανοηματοδότησαν την ανάγκη της πολιτικής συλλογικής δράσης για την αντιμετώπιση κοινωνικών προβλημάτων. Το μετασχηματιστικό συμβάν των «Αγανακτισμένων» θέσμιζε έναν κοινωνικό χώρο συλλογικής εμπειρίας των από τα κάτω, όπου νέες σημασίες, νέες ερμηνείες και νοήματα μετασχημάτισαν το κοινωνικό *ποιεῖν* και το κοινωνικό *παριστάνειν/λέγειν*.⁹⁰

Η πολιτιστική παραγωγή του συγκρουσιακού επεισοδίου της πλατείας Συντάγματος ξεπέρασε τις περιφράξεις της καθημερινότητας και συνέβαλε στην εγκαθίδρυση μιας νησίδας αυτονομίας, όπου η συλλογική πράξη, τα κοινά υπαρξιακά βιώματα και οι συλλογικές αναπαραστάσεις μετέτρεψαν τα άτομα σε αυτενεργά υποκείμενα. Στη πλατεία των «Αγανακτισμένων», στη βάση της συλλογικής δημιουργικής δράσης και αλληλεπίδρασης διαμοιράστηκαν νοήματα, τα οποία έκαναν ορατές τις ευάλωτες όψεις της εξουσιαστικής δομής. Τα νοήματα αυτά, όμως, δεν αποτελούν μόνο ερμηνείες μιας δεδομένης κατάστασης, αλλά, πολύ περισσότερο, συμβάλλουν και στην αυτό-κατανόηση των δρώντων, καθώς μέσω αυτών αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους στο πεδίο της συλλογικής πολιτικής δράσης. Στο επόμενο κεφάλαιο, θα μελετήσουμε διαδικασίες υποκειμενοποίησης και όψεις του «εαυτού» που αναδύονται στο έδαφος των συγκρουσιακών συμβάντων.

⁹⁰ Κορνήλιος Καστοριάδης, *Η Φαντασιακή Θέσμιση Της Κοινωνίας* (Αθήνα: Κέδρος - Ράππα, 1999). Σελ499-505

4. Όψεις των υποκειμένων.

Στην μελέτη των κοινωνικών φαινομένων, συχνά, ανακύπτει το πρόβλημα του δίπολου κοινωνικός δρών/δομή. Διάφορες προσεγγίσεις, δανειζόμενες στοιχεία από τη δομιστική παράδοση και την ψυχαναλυτική θεωρία, αντιλαμβάνονται την ανθρώπινη δράση και τη συγκρότηση των ίδιων των ανθρώπινων υποκειμένων, μονοσήμαντα, ως αποτέλεσμα ευρύτερων δομικών επιδράσεων. Ακόμα, ουσιοκρατικές-βουλισιοκρατικές θεωρήσεις της υποκειμενικότητας εμφανίζουν τα άτομα και τη δράση τους να κατευθύνονται από μια επιθυμία μεγιστοποίησης των συμφερόντων τους. Ωστόσο, κατά τις τελευταίες δεκαετίες, όλο και περισσότεροι κοινωνικοί επιστήμονες συγκλίνουν στο ότι οι κοινωνικές συγκρούσεις λαμβάνουν χώρα στο συγκεκριμένο μεταξύ δομικών εντάσεων και της ανάδειξης κοινωνικών δρώντων που μέσω συναισθηματικών ή αξιακών κατηγοριοποιήσεων,⁹¹ δομούν ένα - αντικρουόμενο με το κυρίαρχο - πλαίσιο κατανόησης της κοινωνίας και οργάνωσης των ίδιων των ατομικών τους αντιλήψεων.⁹²

Η προσέγγιση που θα επεξεργαστούμε σε αυτό το κεφάλαιο επιθυμεί να αναδείξει τον τρόπο με τον οποίο οι κοινωνικοί δρώντες διαμορφώνουν και βιώνουν τις ταυτότητές τους, υπό την επίδραση της εμπρόθετης ανθρώπινης δράσης και των υπόλοιπων δυναμικών που αναπτύσσονται στα πλαίσια συλλογικών ή κινηματικών συμβάντων. Αντλώντας στοιχεία από την πολιτική κοινωνιολογία, την κοινωνική ψυχολογία και την ριζοσπαστική πολιτική φιλοσοφία, θα επιχειρήσουμε να σκιαγραφήσουμε όψεις των διαδικασιών υποκειμενοποίησης που διανοίχτηκαν υπό την επίδραση του μετασχηματιστικού συμβάντος των «Αγανακτισμένων», συμβάλλοντας, από τη μια, στην

⁹¹ Βλ. ενδεικτικά Henri Tajfel, *Human Groups and Social Categories : Studies in Social Psychology* (Cambridge: Cambridge University Press, 1981). Σελ. 225. και για περισσότερα βλ. Touraine et al.

⁹² Margaret Wetherell, *Ταυτότητες, Ομάδες Και Κοινωνικά Ζητήματα*, Κοινωνική Ψυχολογία (Αθήνα: ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ, 2005). Σελ. 299-303

εγκαθίδρυση ριζοσπαστικών υποκειμενικών θέσεων και από την άλλη στη διαμόρφωση της πραγματικότητας μέσω της εξάρθρωσης καθιερωμένων τρόπων ζωής.

4.1 Μιλώντας για ταυτότητες.

Η προσπάθεια κατανόησης της έννοιας της ταυτότητας επιτυγχάνεται καλύτερα όταν η τελευταία γίνεται αντιληπτή ως μια κοινωνική διαδικασία, παρά ως μια ιδιότητα των υποκειμένων. Δυνητικά, λοιπόν, τα συστήματα κοινωνικών σχέσεων, στα οποία τα υποκείμενα συμμετέχουν και αναγνωρίζουν τον εαυτό τους να διαδραματίζει ρόλους εντός τους, φωτίζουν διαδρομές που ακολουθούν οι ταυτότητες. Εναλλακτικά, θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι τα υποκείμενα εμφανίζουν τόσες ταυτότητες όσοι και οι ρόλοι που καλούνται να αναλάβουν στην κοινωνική ζωή τους. Πάραυτα, η θεωρία ταυτότητας (identity theory) που έχει αναπτυχθεί από μελετητές της κοινωνικής ψυχολογίας έχει προχωρήσει σε μια χρήσιμη επισήμανση για τον τρόπο οργάνωσης και ιεράρχησης των όψεων του «εαυτού».⁹³ Σύμφωνα με αυτή την ανάγνωση, ορισμένες ταυτότητες εμφανίζονται ισχυρότερες (identity salience) από άλλες και καθορίζουν τον τρόπο με τον οποίο εγκαλούνται τα εκάστοτε γνωστικά σχήματα που διαθέτουν οι δρώντες, προκειμένου να ανταποκριθούν σε δεδομένες καταστάσεις.⁹⁴ Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, γίνεται κατανοητό ότι τα γνωστικά σχήματα που αναπτύσσουν οι κοινωνικοί δρώντες για την αντιμετώπιση μιας δεδομένης περίπτωσης, καθοδηγούν τη δράση τους σύμφωνα με την έγκλιση μιας ταυτότητας.

Από τη δεκαετία του 1990, η ενασχόληση με θέματα ταυτοτήτων έχει καταλάβει σημαντική έκταση και στη βιβλιογραφία που ασχολείται με τη συλλογική δράση και τα

⁹³ Βλ. ενδεικτικά Sheldon Stryker, "Identity Competition: Key to Differential Social Movement Participation?," in *Self, Identity, and Social Movements*, ed. Sheldon Stryker, Timothy J. Owens, and Robert W. White (Minneapolis ; London: University of Minnesota Press, 2000). Σελ. 26-31

⁹⁴ Για περισσότερα βλ. Stryker Sheldon and Richard T. Serpe, "Identity Salience and Psychological Centrality: Equivalent, Overlapping, or Complementary Concepts?," *Social Psychology Quarterly* 57, no. 1 (1994).

κοινωνικά κινήματα, καθώς παρέχει χρήσιμες ερμηνείες των δυναμικών που αναπτύσσουν κινηματικά και άλλα συγκρουσιακά συμβάντα. Στο πεδίο της συλλογικής δράσης, τα δρώντα υποκείμενα καλούνται να ανταποκριθούν στα άμεσα διακυβεύματα που εγείρονται από τη συγκυρία και το πλαίσιο του συμβάντος. Η ταυτότητα κατασκευάζεται, ενδυναμώνεται ή αναδύεται μέσα από μια διαδικασία ζυμώσεων που περιλαμβάνει το εύρος των δραστηριοτήτων στις οποίες εμπλέκονται τα υποκείμενα. Έτσι, τόσο ατομικά όσο και συλλογικά, οι δρώντες παράγουν και αποδίδουν νοήματα, τα οποία αφορούν τους ίδιους, αλλά και τους εξωτερικούς παράγοντες που επηρεάζουν τη δράση τους. Επιπλέον, σε μια αντίστροφη πορεία, οι αυτό-αναπαραστάσεις των υποκειμένων συγκρούονται και αλληλεπιδρούν με διαδικασίες απόδοσης χαρακτηριστικών από τους θεσμούς, τα Μ.Μ.Ε ή άλλους κοινωνικούς δρώντες.⁹⁵

Τα γνωστικά σχήματα και οι ερμηνείες που ανακαλούνται υπό την επίδραση μιας συγκρουσιακής κατάστασης οργανώνονται, λοιπόν, στη βάση μιας ή περισσότερων διαφορών με άλλους κοινωνικούς δρώντες και συνυφαίνουν τη σχεσιακή κατασκευή ενός «εμείς» και ενός «αυτοί». Σε αυτή ακριβώς την ανταγωνιστική θέση-σχέση εδράζεται η πολιτική διάσταση των αναδυόμενων ταυτοτήτων, ήδη γνωστή από τη Σμιτιανή παράδοση και τις μετα-αφηγήσεις αυτής (με ιδιαίτερη αναφορά στο έργο της Chantal Mouffe),⁹⁶ αλλά και επεξεργασμένη από τη θεωρία των κοινωνικών κινήματων.⁹⁷ Η παραπάνω διάκριση εμφανίζεται σε κινηματικά συμβάντα, όταν ένα συλλογικό υποκείμενο στη βάση κοινών

⁹⁵ Για μια συνεκτική μελέτη βλ. Alberto Melucci and Online Cambridge Books, *Challenging Codes : Collective Action in the Information Age*, Cambridge Cultural Social Studies (Cambridge [England] ; New York: Cambridge University Press, 1996). και για μια σύνοψη βλ. Donatella Della Porta and Mario Diani, *Κοινωνικά Κινήματα : Μια Εισαγωγή* (Αθήνα: Κριτική, 2010).Σελ. 195-198

⁹⁶ Βλ. ενδεικτικά Carl Schmitt et al., *The Concept of the Political* (Chicago: University of Chicago Press, 1996). και Chantal. Mouffe, *Επί Του Πολιτικού* (Αθήνα: Εκκρεμές, 2010).

⁹⁷ Βλ. ενδεικτικά William A. Gamson, *Talking Politics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992).Σελ.135. και Taylor Verta and Nicole Raeburn, "Collective Identity in Social Movement Communities: Lesbian Feminist Mobilization.," in *Frontiers in Social Movement Theory*, ed. Aldon D. Morris and Carol McClurg Mueller(New Haven ; London: Yale University Press, 1992).Σελ. 104-129

διεκδικήσεων, αναγνωρίζει ως «καταστατικό έξωθεν» ένα «αυτοί» που, συνήθως, αντικατοπτρίζει την πολιτική εξουσία, στην οποία και αποδίδεται η ευθύνη για τα αισθήματα αδικίας ή καταπίεσης που συνέβαλαν στην αρχική κινητοποίηση.

Όπως δύναται να γίνει αντιληπτό και από τα παραπάνω, οι περισσότερες μελέτες της συλλογικής δράσης που ασχολούνται με ταυτότητες εμφανίζουν την τάση να διακρίνουν ανάμεσα σε προσωπικές («εγώ») και συλλογικές («εμείς») εκφάνσεις τους. Το γεγονός αυτό έχει ως αποτέλεσμα να δίνεται έμφαση κυρίως στην ανάλυση των συλλογικών ταυτοτήτων, καταυτόν τον τρόπο όμως, αφενός μεν δεν λαμβάνεται υπόψη η αλληλεπίδραση τους με τις ατομικές ταυτότητες, αφετέρου δε, συσκοτίζονται οι δυναμικές διαδικασίες που προκύπτουν μεταξύ των δύο αυτών εκφάνσεων.⁹⁸ Οι διαφορετικές προεκτάσεις που λαμβάνει η γενικευμένη εφαρμογή του παραπάνω διαχωρισμού στο πεδίο της συλλογικής δράσης, συχνά, χαρακτηρίζονται από εμπειρικές ασάφειες και συμβάλουν στη δημιουργία εννοιολογικών συγχύσεων. Υπό το πρίσμα αυτό, η ανά χείρας μελέτη, δεν προτίθεται να προχωρήσει σε μια στατική κατηγοριοποίηση των ταυτοτήτων που αναδύθηκαν στο συμβάν της πλατείας Συντάγματος. Αντιθέτως, επιδιώκει να επεξεργαστεί διαδικασίες, οι οποίες είναι σε θέση να αναδείξουν την ιδιαίτερη σύγκλιση που παρατηρείται ανάμεσα στις ατομικές και συλλογικές μορφές υποκειμενοποίησης και στην αλληλεπίδρασή αυτών με τη δράση και τις δυναμικές που αναπτύχθηκαν στα πλαίσια του συμβάντος των «Αγανακτισμένων».

Εκκινώντας από έναν παρόμοιο προβληματισμό για τη σχέση συλλογικής και ατομικής ταυτότητας στα πλαίσια της κινηματικής δράσης, οι Snow και McAdam, διαβλέπουν στην ακαδημαϊκή σκέψη που ασχολείται με τον άξονα «ταυτότητα/κίνημα»,

⁹⁸ Για περισσότερα βλ. Stryker. Σελ 22-26

ένα «πρόβλημα αντιστοιχίας ταυτότητας» (problem of identity correspondence).⁹⁹ Η αναγνώριση του παραπάνω προβλήματος τους ωθεί στην επεξεργασία διαφορετικών εννοιών που παρέχουν διορατικές εκτιμήσεις σχετικά με διαδικασίες, υπό το καθεστώς των οποίων διανοίγονται ευκαιρίες παρατήρησης ενός πλαισίου ευθυγράμμισης δράσης - ατομικών και συλλογικών ταυτοτήτων. Στην προσπάθεια τους να ανταποκριθούν στο πρόβλημα που εντοπίζουν, δίνουν έμφαση σε δύο διαδικασίες επίτευξης της ταυτότητας (identity work processes): στη σύγκλιση (identity convergence) και στη κατασκευή (identity construction) ταυτοτήτων.¹⁰⁰

Στην περίπτωση της σύγκλισης παρατηρείται μια ισομορφία ανάμεσα στις ατομικές και συλλογικές ταυτότητες, καθώς εντός των κινητοποιήσεων τα υποκείμενα νιώθουν ότι έχουν τον χώρο να δράσουν σε συμφωνία με τη προσωπική τους ταυτότητα. Η διαδικασία της σύγκλισης αναφέρεται, πρώτον, σε περιπτώσεις δρώντων που ψάχνουν να επιβεβαιώσουν την ταυτότητά τους μέσα από τη συμμετοχή τους σε ομαδοποιήσεις, των οποίων οι πρακτικές και οι πλαισιώσεις συνάδουν με την έκφραση αυτής της ταυτότητας. Δεύτερον, η σύγκλιση εντός των κινηματικών στιγμών παρουσιάζεται και λόγω της προεργασίας που επιτελείται στα προϋπάρχοντα δίκτυα που τις πλαισιώνουν, δεδομένου του ότι αυτά τα υποκείμενα μοιράζονται ήδη κοινωνικές σχέσεις, εμπειρίες και γνωστικά σχήματα που συντελούν στην ανάδυση ταυτοτήτων. Όσον αφορά τη διαδικασία της κατασκευής, αυτή ανακύπτει με διαφορετικές λειτουργίες σχεδόν σε όλα τα κινηματικά συμβάντα που δεν υπάρχει συνάφεια ανάμεσα στις ατομικές και συλλογικές ταυτότητες. Επομένως, θα μπορούσαμε να κάνουμε λόγο για τουλάχιστον τέσσερις διαδικασίες

⁹⁹ Για περισσότερα βλ. David A. Snow and Doug McAdam, "Identity Work Processes in the Context of Social Movements: Clarifying the Identity/Movement Nexus," in *Self, Identity, and Social Movements*, ed. Sheldon Stryker, Timothy J. Owens, and Robert W. White (Minneapolis ; London: University of Minnesota Press, 2000). Σελ. 42

¹⁰⁰ Ibid. Σελ. 47

κατασκευής ταυτοτήτων: ενίσχυση (amplification), συνένωση (consolidation), επέκταση (extension) και μετασχηματισμός (transformation). Τηρουμένων των αναλογιών, οι προσωπικές ταυτότητες των δρώντων αρχίζουν να αλλάζουν θέσεις και τυποποιήσεις μέσα στη δραματοουργία του εκάστοτε κινήματος ή συμβάντος συλλογικής δράσης, προκειμένου να συμβαδίσουν με τις κοινές πλαισιώσεις, ερμηνείες και αναπαραστάσεις που αρχίζουν αφενός να μορφοποιούν ένα «εμείς» και αφετέρου να τίθενται και οι ίδιες υπό επαναδιαπραγμάτευση κατά την ανάδυση αυτού του συλλογικού υποκειμένου.¹⁰¹

Τα κοινωνικά κινήματα φαίνεται, λοιπόν, να αποτελούν προνομιακές στιγμές για την οικοδόμηση και την επεξεργασία ταυτοτήτων. Η περίπτωση των «Αγανακτισμένων», παρά το ότι αναγνωρίστηκε σε παραπάνω κεφάλαιο ως μια κινηματική μορφή συλλογικής δράσης, εν τέλει επενδύθηκε με τις δυναμικές προεκτάσεις που παρέχει η απόδοση της έννοιας του μετασχηματιστικού συμβάντος. Μια κριτική βασισμένη στην ασυμβατότητα εφαρμογής ενός κλασικού ορισμού για τα κοινωνικά κινήματα στην μελέτη των κινητοποιήσεων των «Αγανακτισμένων», πιθανόν να οδηγούνταν και στην απόρριψη των διαστάσεων υποκειμενοποίησης που δύναται να προκύπτουν από το συμβάν. Μια τέτοια ανάγνωση, ωστόσο, θα παραγνώριζε τον κεντρικό ρόλο του συμβάντος της πλατείας Συντάγματος αφενός στη συσσώρευση εμπειριών, αναπαραστάσεων και συναισθημάτων και αφετέρου στην κινητοποίηση διαδικασιών εξωτερικής αναγνώρισης και αυτό-προσδιορισμού· δυναμικές οι οποίες, δεδομένης της συγκρουσιακότητας της συλλογικής δράσης, συνέβαλαν στον μετασχηματισμό τόσο των γνωστικών σχημάτων όσο και του συναισθηματικού πεδίου (emotional landscape) των δρώντων υποκειμένων.¹⁰²

¹⁰¹ Για περισσότερα βλ. Ibid. Σελ. 46- 53

¹⁰² Για περισσότερα σχετικά με την συναισθηματική διάσταση στις συλλογικές δράσεις βλ. Ron Aminzade and Doug McAdam, "Emotions and Contentious Politics," in *Silence and Voice in the Study of Contentious Politics*, ed. Ronald Aminzade (Cambridge: Cambridge University Press, 2001). Σελ 14- 50

«Έβλεπα την ελπίδα μέσα στις διαδικασίες, ότι κάτι θα αλλάξει, ότι κάτι θα μπορέσουμε να πετύχουμε. Τώρα το θυμάμαι με νοσταλγία, πιστεύω ότι μπορεί να υπάρξει κάτι ανάλογο.»

Μιχάλης, Δημοτικός Υπάλληλος.

«Μέσα στους Αγανακτησμένους αντιλήφθηκα τι πραγματικά σημαίνει κρατική καταστολή. Θυμάμαι στη συνέλευση, πριν τη πρώτη απεργία των ημερών, να συζητιέται τι θα κάνουμε αν μας χτυπήσουν. Ο περισσότερος κόσμος μιλούσε για ειρηνική αντίδραση, ότι πρέπει να κάνουμε μια παθητική αντίσταση για να αναδειχθεί η ουσία αυτού που κάνουμε. Γίνεται, λοιπόν, η πορεία και γίνεται χαμός! Το βράδυ, ξανά συνέλευση, είναι όλος ο κόσμος πνιγμένος από τα δακρυγόνα και ακόμα με τα μαλόξ στο δέρμα. Από εκείνη τη στιγμή, όλοι συζητούσαν πώς θα αντιδράσουμε αύριο, γιατί ήταν διήμερο, πώς θα οργανωθούμε! Μια μέρα απεργίας και καταστολής αρκούσε για να φύγει αυτή η ρομαντική πλάνη της ειρηνικής αντίδρασης.»

Σία, Δικηγόρος.

«Δεν υπήρχε εμπειρία της καταστολής, ο περισσότερος κόσμος δεν ήξερε. Άλλο να το βλέπεις στη τηλεόραση και άλλο να το ζεις. Δεν πιστεύαμε ότι θα μας χτυπήσουν, γιατί ήμασταν ειρηνικοί και δεν προκαλούσαμε, δεν το πιστεύαμε ότι μπορούσαν να φερθούν έτσι. Ακόμα και τώρα, μετά από τόσα χρόνια, δεν πιστεύουμε τη βία την οποία είδαμε. Για να δικαιολογήσουν αυτή την απρόκλητη βία, φτάσανε στο σημείο αρκετοί να υποστηρίζουν ότι πολλοί άνδρες των ΜΑΤ δεν ήταν Έλληνες, αλλά ειδική μονάδα της γερμανικής αστυνομίας που είχε έρθει για ενίσχυση.»

Μίλτος, Τεχνικός Η/Υ.

Η ανάγνωση που επεξεργάζεται η παρούσα μελέτη δεν θα μπορούσε να μη λάβει σοβαρά υπόψη της, την ετερογένεια του πλήθους στη πλατεία Συντάγματος. Οι σημαντικές διαφοροποιήσεις που εμφανίζονται στο χώρο, απεικονίζουν την ετερομορφία του κοινωνικού σώματος, το οποίο στοχοποιείται, συλλήβδην, από τις πολιτικές μετασχηματισμού της ίδιας της ανθρώπινης ζωής που επιβάλει μια όλο και περισσότερο κανονικοποιητική εξουσία. Σε αυτό το σημείο, ωστόσο, θα επιχειρηθεί μια ενιαία ταξινόμηση των διαδικασιών υποκειμενοποίησης που μπορεί να αναγνωρίσει κανείς στο

χώρο. Η διάκριση που επιχειρήθηκε σε προηγούμενα κεφάλαια, ανάμεσα στην «πάνω» και στην «κάτω» πλατεία, δεν θα λάβει κομβικό ρόλο, καθώς η σημασία δίνεται, πλέον, στις διαδικασίες υποκειμενοποίησης και δευτερευόντως στα ποιοτικά χαρακτηριστικά των διάφορων ταυτοτήτων.

4.2 Διαδικασίες υποκειμενοποίησης.

4.2.1 Η κατασκευή της ταυτότητας ως μετασχηματισμός.

«Είχα πολιτική τοποθέτηση, συντηρητική θα το λέγαμε, αλλά δεν ήμουν φανατικός ή κάποιος που ασχολείται ιδιαίτερα με τα πολιτικά γεγονότα. Δεν είχα κατέβει, βέβαια, σε καμία διαδήλωση ή σε οτιδήποτε τέτοιο. Ήμουν από τους ανθρώπους που τα απέφευγαν όλα αυτά.»

«Υπήρχε μια συνεχής διαμόρφωση. Αρχικά ένιωθες την περιέργεια και την αγανάκτηση, μετά, όσο περνούσαν οι μέρες, λόγω των έντονων στιγμών ένα τόσο ανομοιογενές πλήθος άρχισε να δένεται και να αισθάνεται ότι κάπου ανήκει. Νομίζω ότι επηρεάστηκα απόλυτα, δηλαδή η πολιτική μου συμπεριφορά από εκεί και πέρα μετασχηματίστηκε όσο δε πάει.»

Δημήτρης, Ιδιωτικός Υπάλληλος-Οικονομολόγος.

«Δεν είχα ψηφίσει ποτέ, ήμουν 46 χρονών και δεν είχα ψηφίσει ποτέ μέχρι τότε. Ούτε κατέβαινα στις πορείες, πίστευα ότι δεν έχουν νόημα, δεν ήμουν αυτής της ιδεολογίας.»

«Κάθε μέρα κατέβαινα, δεν πήγαινα σπίτι ποτέ. Δηλαδή πήγαινα το απόγευμα μετά τη δουλειά να αφήσω τα πράγματα και έφευγα. Η πολιτική μου συμπεριφορά επηρεάστηκε 100% από τους Αγανακτισμένους, από εκεί και πέρα προσπάθησα να κατεβαίνω παντού, μέχρι και στην Ιερισσό πήγα. Όπου γίνεται δράση, πλέον, θα πάω.

Έφη, Συνταξιούχος-Τραπεζοϋπάλληλος.

«Ουσιαστικά δεν ήμουν ποτέ πολιτικοποιημένη ή κομματικοποιημένη, παρόλο που δραστηριοποιούμουν κοινωνικά στους συλλόγους γονέων ή προσφέροντας βοήθεια σε οικογένειες που είχαν ανάγκη. Τα τελευταία χρόνια άρχισα να προβληματίζομαι

πολύ με την αλαζονεία της εξουσίας. Ωστόσο, τα κόμματα δεν μπορούσαν να με πείσουν να ανταποκριθώ και να ασχοληθώ με κάποια παράταξη ή δράση.»

«Τον Μάιο, στο Σύνταγμα, μαζευτήκανε και άλλοι άνθρωποι σαν και εμένα. Ήμασταν προβληματισμένοι, αγανακτισμένοι, λιγάκι αποφασισμένοι και πήγαμε ανένταχτοι και απολιτίκ. Τα γεγονότα της πλατείας με επηρέασαν πάρα πολύ. Μιλούσα με ανθρώπους, έβλεπα τόσο κόσμο και σκεφτόμουνα ότι όλοι μαζί, συλλογικά θα μπορούσαμε να κάνουμε κάτι.»

Κάλλη, Άνεργη.

«Η πολιτική μου τοποθέτηση και δράση ήταν πολύ συγκεκριμένη πριν τα γεγονότα και αποδεικνύεται εντελώς αντίθετη με τη στάση που διαμόρφωσα, εν τέλει, μέσα από αυτά. Δεν έχω κανένα πρόβλημα να το πω, ήμουν στη Νέα Δημοκρατία. Πίστευα ότι ο καπιταλισμός, ως ένα σημείο, μπορεί να λύσει ρεαλιστικά κάποια πράγματα.»

«Ήταν μια ενστικτώδης κίνηση στο να αντιδράσω σε αυτό που περίμενα ότι θα ακολουθήσει από την επιβολή αυτής της πολιτικής. Μέσα στη πλατεία ένιωσα να επηρεάζομαι. Συνάντησα ανθρώπους από διαφορετικούς χώρους, μοιραστήκαμε συναισθήματα και οπτικές με διαφορετικό τρόπο και θεωρώ ότι για εμένα αυτό ήταν ένα από τα κέρδη μου. Επηρεάστηκα αρκετά είναι η αλήθεια.»

Μιχάλης, Δημοτικός Υπάλληλος.

«Όσο ήμουν ακόμα στο λύκειο, θυμάμαι, μου άρεσε να παρακολουθώ τα πολιτικά πράγματα και να προσπαθώ να τα καταλάβω. Όταν πέρασα στη σχολή, άρχισα να απογοητεύομαι με αυτά που έβλεπα να συμβαίνουν μέσα στο πανεπιστήμιο. Οι περισσότεροι φοιτητές είτε αδιαφορούσαν πλήρως για τη πραγματικότητα είτε ενδιαφέρονταν για το στενό τους συμφέρον. Χωρίς να αποτελεί δικαιολογία, όλη αυτή η κατάσταση με αδρανοποίησε, έχασα το ενδιαφέρον μου και οποιαδήποτε ελπίδα.»

«Μόλις άρχισα να καταλαβαίνω που πάει το πράγμα, είπα στον εαυτό μου φύγαμε και ότι γίνει. Κατέβηκα στη πλατεία μόνος μου και μπλέχτηκα στον κόσμο. Ήταν όλοι ανήσυχοι, δεν δυσκολευόσουν να βρεις ανθρώπους να μοιραστείς τις σκέψεις σου, ακόμα και αν δεν τους είχες δει ποτέ ξανά. Ήταν κάτι τόσο πρωτόγνωρο και άμεσο που την επόμενη μέρα πήγα ακόμα πιο νωρίς.»

Νικόλας, απόφοιτος ΑΕΙ- Άνεργος.

Ο Δημήτρης και η Έφη συμμετείχαν στα γεγονότα των «Αγανακτισμένων» από την πρώτη εβδομάδα και δραστηριοποιήθηκαν στο χώρο της «πάνω πλατείας». Ερχόμενοι από

διαφορετικές περιοχές της Αθήνας, από διαφορετικούς επαγγελματικούς κλάδους και από άλλα κοινωνικά στρώματα, ενώθηκαν με ένα εξίσου πολυδιάστατο πλήθος υποκειμένων που είχε καταλάβει το δρόμο και το πεζοδρόμιο μπροστά από την ελληνική Βουλή. Στους δρώντες της «πάνω πλατείας» μπορεί κανείς να αναγνωρίσει ανθρώπους που προέρχονταν από το συντηρητικό χώρο της κεντροδεξιάς ή της λαϊκής δεξιάς, απογοητευμένους ψηφοφόρους των δύο κομμάτων εξουσίας, άτομα με καταβολές από την πατριωτική αριστερά και υποκείμενα που δεν είχαν ξανασυμμετάσχει σε κινητοποιήσεις - όχι απαραίτητα «απολίτικα», αλλά χωρίς να είναι σίγουρα για την παρουσία τους στο χώρο. Ο Μιχάλης, αν και πέρασε από τη πάνω πλατεία, εντάχθηκε και δραστηριοποιήθηκε, όπως και ο Νικόλας, στις διαδικασίες που ανέδειξε η «κάτω» πλατεία. Το πλήθος της «κάτω» πλατείας ήταν εξίσου ετερόκλητο με αυτό της «πάνω», ωστόσο εδώ, τα άτομα που συμμετείχαν για πρώτη φορά σε μια συλλογική δράση πλαισιωνόντουσαν από υποκείμενα με ενεργό συμμετοχή σε οργανώσεις της αριστεράς και σε άλλα αλληλέγγυα δίκτυα. Τέλος, η Κάλλη προσερχόταν και δρούσε κυρίως στη «πάνω» πλατεία, αλλά συμμετείχε στη λαϊκή συνέλευση της «κάτω» πλατείας και έλαβε μέρος σε πολλές από τις δράσεις που οργάνωσε η τελευταία.

Στις παραπάνω παραπομπές, εντοπίζονται στοιχεία μιας διαδραστικής σχέσης ανάμεσα στη συλλογική εμπλοκή και την ατομική εμπειρία, από την οποία απορρέουν δυναμικές που δύναται να συμβάλουν στην προσωπική αλλαγή. Διαμαρτυρόμενος για την οικονομική καταστροφή που έβλεπε να έρχεται, ο Δημήτρης ήρθε σε ρήξη με την προσωπική και κοινωνική του ζωή, καθώς μέχρι τότε κρατούσε αποστάσεις από την ενεργό συμμετοχή σε δημόσιες κινητοποιήσεις, τις οποίες και κατέκρινε στον κοινωνικό του περίγυρο. Για την Έφη, η παρουσία της στη πλατεία την οδήγησε να συνειδητοποιήσει τη σημασία και τις προεκτάσεις της πολιτικής συμμετοχής που στο παρελθόν υποτιμούσε. Η

Κάλλη, συνάντησε και συναναστράφηκε ανθρώπους με παρόμοιες ανησυχίες και κατάλαβε ότι η συλλογική δράση μπορεί να έχει σημαντικό αντίκτυπο στη διαμόρφωση της πραγματικότητας. Στη περίπτωση του Μιχάλη, η συμμετοχή του στις διαδικασίες της πλατείας τον γέμισε με πρωτόγνωρα συναισθήματα και του διάνοιξε νέες οπτικές που διαπνέονταν από κοινές αξίες και προσδοκίες για την επίτευξη συλλογικών σκοπών. Για τον Νικόλα, οι κινητοποιήσεις των «Αγανακτισμένων» αποτέλεσαν μια ευκαιρία επανακοινωνικοποίησης και ενασχόλησης με την πολιτική δράση.

Στην προηγούμενη ενότητα, αναφερθήκαμε στις δύο διαδικασίες επίτευξης της ταυτότητας που εισηγούνται οι Snow και MacAdam, ως σύγκλιση και κατασκευή ταυτοτήτων. Στις μαρτυρίες που παρατέθηκαν, εμφανίζονται ενδείξεις μιας προσωπικής αλλαγής των υποκειμένων κατά την ενσωμάτωση τους στη συλλογική δράση της πλατείας, επομένως θα μπορούσαν να ειπωθούν υπό το πρίσμα της διαδικασίας κατασκευής ταυτοτήτων. Έχοντας να επιλέξουμε ανάμεσα σε τέσσερις υπό-προσεγγίσεις, καταλήγουμε σε αυτή που διαπραγματεύεται τον μετασχηματισμό της ταυτότητας. Στη περίπτωση, λοιπόν, του μετασχηματισμού δεν παρατηρείται προηγούμενος προσωπικός δεσμός με την υποκειμενική θέση που έχει εγκλιθεί υπό την επίδραση ενός συμβάντος. Επιστρέφοντας στις μαρτυρίες των δρώντων, αναγνωρίζουμε σημαντικές μεταστροφές στον τρόπο με τον οποίο τα υποκείμενα αντιλαμβάνονται την πραγματικότητα και πολύ περισσότερο στο τρόπο με τον οποίο ορίζουν τον ίδιο τους τον εαυτό μέσα σε αυτή.

«Ένωσα να ριζοσπαστικοποιούμε και πήγα και προς το ακτιβιστικό κομμάτι που μέχρι τότε ήταν κάτι ξένο για εμένα. Ήμουν από ουδέτερος μέχρι και εχθρικά διακείμενος με όλες αυτές τις ιστορίες, διαδηλώσεις, πορείες κ.ο.κ. Στο Σύνταγμα συμμετείχα σε διαδηλώσεις, σε συγκρούσεις με την αστυνομία και δεν έχω σταματήσει. Είναι περίεργο για εμένα γιατί προέρχομαι από ένα χώρο συντηρητικό,

έχω και κάποια ηλικία και ένα κοινωνικό status. Στον κοινωνικό μου περίγυρο θεωρούσαν ότι ήταν μια τρέλα και μια παραξενιά δικιά μου.»

Δημήτρης, Ιδιωτικός Υπάλληλος-Οικονομολόγος.

Η ζωή μου απέκτησε νόημα μέσα από τη δράση, ήθελα να ξεσηκωθώ και το έκανα και ας έχω παραμελήσει άλλα πράγματα στη ζωή μου. Σαν να λέμε ήταν η ευκαιρία μου από καμία να νοιώσω κάποια.»

Έφη, Συνταξιούχος-Τραπεζοϋπάλληλος.

«Ζυμωθήκαμε, προβληματιστήκαμε, ακούσαμε άλλες σκέψεις, γιατί ήμασταν όλοι διαφορετικοί, που μας έκαναν να σκεφτούμε: "μήπως έχει δίκιο ο συναγωνιστής και έχω άδικο εγώ". Αρχίσαμε δηλαδή να θέτουμε τον εαυτό μας σε μια διαρκή διαδικασία αμφισβήτησης, αυτοκριτικής και επανατοποθέτησης.»

Κάλλη, Άνεργη (απολυμένη την περίοδο της κρίσης).

«Ένωσα αναγέννηση, όχι απλά ριζοσπαστικοποίηση. Αυτή η περίοδος με βοήθησε πάρα πολύ σαν άτομο, να καταλάβω τον εαυτό μου σε σχέση με όλο αυτό που ονομάζουμε πολιτική με ή χωρίς εισαγωγικά.»

Μιχάλης, Δημοτικός Υπάλληλος.

«Αυτά που βίωσα στη λαϊκή συνέλευση ήταν ανεπανάληπτα. Ένωσα την ανάγκη να εκφραστώ και να μοιραστώ συναισθήματα και προβληματισμούς με όλους τους ανθρώπους. Μου έδωσε κίνητρο να ασχοληθώ, και να δράσω από κοινού με άγνωστους, μέχρι τότε, ανθρώπους. Ένωσα τον εαυτό μου να αλλάζει μέρα με τη μέρα και πραγματικά είχα ξανά ελπίδες ότι μπορούμε να πετύχουμε πράγματα.»

Νικόλας, Απόφοιτος ΑΕΙ-Άνεργος.

Οι ατομικές ιστορίες των δρώντων αποκαλύπτουν μια διφυή διαδικασία κατά την οποία οι διαφορετικές θέσεις υποκειμένου αποδομούνται και στη συνέχεια αναδομούνται. Στη βάση της συλλογικής δράσης, γνωστικά σχήματα του παρελθόντος απορρίπτονται ή επανακαθορίζονται, ενώ στο συγκεκριμένο των νέων λόγων και των πρωτόγνωρων ρεπερτορίων που μετέρχονται οι δρώντες οικοδομούνται νέες αναπαραστάσεις και

κατασκευάζονται ταυτότητες.¹⁰³ Τα άτομα που συμμετείχαν για πρώτη φορά σε ένα συλλογικό συμβάν, κατά τη διάρκεια των κινητοποιήσεων των «Αγανακτισμένων» φαίνεται να βιώνουν μια σημαντική αλλαγή των πολιτικών και πολιτιστικών τους πλαισιώσεων. Καθώς εξελίσσεται το συμβάν εγχαράσσονται βιώματα και εμπειρίες που ενισχύουν το συνεχή επαναπροσδιορισμό των ταυτοτήτων, πυροδοτώντας μια κοινωνική διαδικασία απόδοσης νοημάτων, εφεύρεσης κοινωνικών σχέσεων και διάνοιξης νέων υποκειμενικών θέσεων.

4.2.2 Σύγκλιση και ενίσχυση ταυτοτήτων.

«Είμαι από τα 16 μου οργανωμένος στην αριστερά. Σαν κινηματίας δεν θα μπορούσα να μείνω έξω από αυτό. Την μέρα που οι Αγανακτισμένοι έκαναν το πρώτο τους κάλεσμα εμείς (ένας κοινωνικός χώρος/πολιτικό στέκι) κάναμε μια πολύ μεγάλη εκδήλωση για τους Ζαπατίστας. Είδαμε ότι υπάρχει μειωμένη συμμετοχή, περιμέναμε 500 άτομα και ήρθαν 250. Μας φάνηκε ότι για αυτό το λόγο γίνεται αυτό, οπότε το βράδυ της εκδήλωσης κατά τις 12 κατεβήκαμε στο κέντρο και είδαμε ότι υπήρχε πολύς κόσμος.»

«Κινηματικά υπήρχαν πρωτόγνωρες στιγμές, κυρίως ως οργανοτικότητα: ας πούμε τι λέμε, τι κάνουμε και πώς οργανωνόμαστε. Αυτά ήταν πρωτότυπα σε σχέση με όλο το προηγούμενο χρονικό διάστημα. Αλλά εγώ έβρισκα τον εαυτό μου εκεί πέρα, ίσως σε ένα πιο ελεύθερο κομμάτι από ότι στη συνήθη οργανοτικότητα, όμως σε καμία περίπτωση δεν μου ήταν μια ξένη δράση.»

Βασίλης, Υποψήφιος Διδάκτορας Κοινωνιολογίας.

«Πολιτικά βρίσκουμε και συμμετείχα στον ευρύτερο χώρο της αριστεράς. Ήταν πολύ σημαντικό γεγονός για να το χάσω. Δεν μπορούσες να παραβλέψεις εύκολα όλο αυτό που συνέβαινε.»

«Σε λαϊκή συνέλευση δεν είχα ξαναπάρει μέρος και σε ένα τόσο μαζικό και μεγάλης έκτασης κινηματικό γεγονός δεν είχα ξανασυμμετάσχει. Αν σκεφτείς μόνο τις ομάδες που λειτουργούσαν για τόσα θέματα ήταν εντυπωσιακό. Ωστόσο, προφανώς οι εμπειρίες μου και οι εικόνες μου από άλλες μορφές συλλογικής δράσης ήταν σε συμμετρία με τα γεγονότα στη πλατεία.»

¹⁰³ Βλ. ενδεικτικά David A. Snow and Richard Machalek, "The Sociology of Conversion," *Annual Review of Sociology* 10, (1984). Σελ.173

Γιώργος, Υποψήφιος Διδάκτορας Πολιτικής Επιστήμης.

«Ήμουν αυτό που θα λέγαμε πολιτικοποιημένη, αλλά είχα καιρό να συμμετάσχω σε δράσεις. Τα είχα αφήσει κάπως πίσω αυτά και επιπλέον είχα αποφασίσει ότι δεν θα ξαναψηφίσω. Τις πρώτες μέρες, λοιπόν, το έβλεπα με δυσπιστία, επειδή το έδειχναν και τα ΜΜΕ σαν ένα πανηγύρι. Στη συνέχεια άρχισα να νιώθω ότι κάτι γίνεται που μεγαλώνει. Δεν μπορούσα να παραγνωρίσω πλέον ότι ο κόσμος βγαίνει έξω στους δρόμους. Ένιωσα ότι έπρεπε να πάω, κατέβηκα μόνη μου και τις πρώτες μέρες μιλούσα με όλο τον κόσμο που έβλεπα εκεί.»

«Με επηρέασε σημαντικά στη δράση μου και στη σκέψη μου. Υπήρχε ζύμωση και μέσα από τη παρατήρηση και τη συμμετοχή γεννιούνται έντονα συναισθήματα. Ήταν μια διαδικασία που με επανενεργοποίησε. Μου αποκαλύφθηκαν οπτικές του κόσμου που είχα ξεχάσει και εμπλουτιστικά με βιώματα που με επηρέασαν στο πώς αντιλαμβάνομαι από εκεί και πέρα τη πολιτική και κοινωνική πραγματικότητα.»

Καλλιόπη, Ιδιωτική Υπάλληλος.

«Γενικά πάντα ήμουν πολιτικά ανήσυχη. Τον Δεκέμβρη του 2008, όμως, έλειπα εκτός Ελλάδας. Ήταν κάτι που ένιωθα κοντά σε εμένα, αλλά δεν είχα την ευκαιρία να το ζήσω από κοντά και να συμμετάσχω στις δράσεις και στις πορείες. Έτσι, όταν ξεκίνησαν οι «Αγανακτισμένοι» δεν το σκέφτηκα πάρα πολύ, το είδα σε ενημερωτικές ιστοσελίδες και κατέβηκα»

«Ήταν έντονο ότι υπήρχε ένας δεσμός ανάμεσα μας. Ένιωθες ότι γινόντουσαν πράγματα από τη κοινότητα για τη κοινότητα. Μιλάμε για ένα πράγμα από τα κάτω ανοιχτό για όλους που πρότεινε μια διαφορετική διαχείριση της καθημερινότητας. Πώς γινόταν να μη βρω τον εαυτό μου μέσα σε αυτό;»

Σία, Δικηγόρος.

Οι προσωπικές ταυτότητες υποκειμένων με ενεργό συμμετοχή σε συλλογικές κινητοποιήσεις, σε οργανώσεις της αριστεράς ή σε άλλα αλληλέγγυα δίκτυα, όπως στη δική μας περίπτωση ο Βασίλης και ο Γιώργος, παρουσιάζουν, συχνά, ισομορφικά στοιχεία με τα νοήματα και τις αναπαραστάσεις που διαμορφώνονται υπό την επίδραση κινηματικών διεργασιών (αναφερόμαστε σε συμβάντα και κινήματα, των οποίων οι διεκδικήσεις εντάσσονται, ευρύτερα, σε μια πολιτική ατζέντα της αριστεράς). Επομένως, τα γνωστικά

σχήματα που «οργανώνουν» την ατομική ταυτότητα των δρώντων στη βάση πρότερων εμπειριών από τη συμμετοχή σε διαδικασίες πολιτικών οργανώσεων ή σε άλλες συλλογικές δράσεις, τους παρέχουν ένα πλαίσιο για να δράσουν, εντός του εκάστοτε συγκρουσιακού συμβάντος, σε συμφωνία με μια ήδη ισχυρή έκφραση της ταυτότητας τους. Τόσο από την περίπτωση του Βασίλη, όσο και μέσα από τις μαρτυρίες άλλων υποκειμένων του δείγματός μας που παρουσιάζουν εμπλοκή ή στράτευση σε κοινωνικά δίκτυα, στην «κάτω» πλατεία διαφαίνεται μια χαλαρή σχέση οικειοποίησης των υφιστάμενων αλληλέγγυων δικτύων (appropriation of existing solidary networks). Επιπλέον, η αφήγηση του Γιώργου, μας παρέχει την ευκαιρία αναγνώρισης μιας διαδικασίας, κατά την οποία μεμονωμένα υποκείμενα κινητοποιούνται σε συμβάντα συλλογικής δράσης που οι πρακτικές και οι στοχεύσεις τους, προσφέρουν δυνατότητες έκφρασης της ταυτότητας αυτών των υποκειμένων (identity seeking process).

Με άλλα λόγια, θα μπορούσε κανείς να αναφερθεί σε μια διαδικασία σύγκλισης (identity convergence) των ατομικών ταυτοτήτων με τις επιδιώξεις και τις διαφαινόμενες αναπαραστάσεις του συλλογικού υποκειμένου που ξεκινάει να διαμορφώνεται.¹⁰⁴ Η διάχυση μέσα στις διαδικασίες της πλατειάς, υποκειμένων και δικτύων που είχαν δράσει από κοινού σε συλλογικές κινητοποιήσεις αρκετές φορές στο παρελθόν, συνέβαλε στη διαμόρφωση μιας αμφίδρομης σχέσης οικειοποίησης οργανωτικών πρακτικών, κοινωνικών σχέσεων, αξιών και αναπαραστάσεων. Κατά τη διαδικασία της σύγκλισης και μέσω των μηχανισμών που περιγράφονται παραπάνω, θα λέγαμε ότι τα υποκείμενα που αναγνώρισαν όψεις του εαυτού τους στο διεκδικητικό και συμβολικό πλαίσιο της πλατείας συνασπίστηκαν και στη συνέχεια διαχύθηκαν, γρήγορα και σε μεγάλο βαθμό, στην κινηματική δραστηριότητα του συμβάντος των «Αγανακτισμένων».

¹⁰⁴ David A. Snow and McAdam. Σελ. 47-48

Όσον αφορά, τώρα, τις περιπτώσεις υποκειμένων που εμφανίζουν μια διάθεση συμμετοχής σε συλλογικές δράσεις, η οποία, ωστόσο, δεν είναι τόσο έντονη για να τους κινητοποιεί λόγω άλλων προσωπικών επιλογών ή συγκυριακών καταστάσεων, θα ήταν δυνατόν να εξετασθούν υπό το πρίσμα μιας εκ των προσεγγίσεων που υπάγονται στη διαδικασία που ορίσαμε ως κατασκευή ταυτοτήτων. Τα υποκείμενα αντανakλούν εκφάνσεις της κοινωνίας στην οποία ζουν, για αυτό το λόγο, σύμφωνα και με την κοινωνική ψυχολογία, εμφανίζονται να κατέχουν πολλαπλές ταυτότητες. Είδαμε, όμως, και σε προηγούμενη ενότητα το πώς ορισμένες ταυτότητες καταλαμβάνουν εξέχουσα θέση (salient identities) ανάλογα με τις κοινωνικές περιστάσεις, στις οποίες καλούνται να ανταπεξέλθουν τα άτομα. Ακολούθως, η δράση που αναλαμβάνουν τα υποκείμενα καθορίζεται, ως ένα σημείο, από την έγκλιση μιας ταυτότητας και των γνωστικών σχημάτων που αυτή εγείρει, επηρεάζοντας τις υποκειμενικές κρίσεις για μια δεδομένη κατάσταση. Για την Καλλιόπη και τη Σία, οι «Αγανακτισμένοι» λειτούργησαν ως ελατήριο για τον επανακαθορισμό ενός *habitus* που τις οδήγησε από τις παρυφές, στο επίκεντρο της συλλογικής δράσης. Η συμμετοχή τους στους «Αγανακτισμένους» ήρθε μέσα από την ενίσχυση προϋπαρχόντων γνωστικών σχημάτων και αναπαραστάσεων που είχαν περιπέσει σε αδράνεια. Αναγνωρίζουμε, λοιπόν, μια διαδικασία επανενεργοποίησης μιας ήδη υπάρχουσας ταυτότητας και ενίσχυσης αυτής (identity amplification), έτσι ώστε τα υποκείμενα να κρίνουν δυνατή και σημαντική τη συμμετοχή και τη δράση στα πλαίσια του μετασχηματιστικού συμβάντος της πλατείας Συντάγματος.

4.3 Πολιτική υποκειμενοποίηση και ριζοσπαστικοποίηση.

Τα κινηματικά συμβάντα λαμβάνουν χώρα εντός πολιτικών συστημάτων με ορισμένη δομή και συγκεκριμένες πολιτικές διαιρετικές τομές. Συνεπώς, τις περισσότερες φορές, οι

κατεστημένες πολιτικές ταυτότητες έχουν ως σημείο αναφοράς κόμματα της κεντρικής πολιτικής σκηνής, εξωκοινοβουλευτικές οργανώσεις, άλλες πολιτικές συσσωματώσεις ή μια ιδεολογία. Παρόλα αυτά, συμβάντα συγκρουσιακής συλλογικής δράσης, όπως οι «Αγανακτισμένοι», είναι σε θέση να παράγουν συνθήκες πολιτικής επανατοποθέτησης, οι οποίες μας δίνουν την ευκαιρία να υφάνουμε μια διαφορετική ανάγνωση γύρω από το τι μπορεί να εννοιοποιηθεί ως πολιτική υποκειμενοποίηση.

Μέχρι τώρα, έχει αναφερθεί αρκετές φορές η έννοια της «υποκειμενικής θέσης» ή «θέσης υποκειμένου» για να καταδείξει την πληθώρα των στάσεων/θέσεων με τις οποίες οι ατομικοί πράττοντες δύνανται να ταυτισθούν εντός των διαφορετικών πλαισίων που καλούνται να πράξουν. Σε αυτό το σημείο, η έννοια της πολιτικής υποκειμενοποίησης έρχεται να πλαισιώσει τις διαδικασίες και τους τρόπους με τους οποίους οι κοινωνικοί δρώντες πράττουν. Για να εξηγήσουμε την έννοια της πολιτικής υποκειμενοποίησης, χρειάζεται να επιστρέψουμε, για λίγο, στη διάκριση του πολιτικού (the political) και της πολιτικής (politics), όπως αυτή επισημάνθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο. Η πολιτική δύναται να νοηθεί ως το «οντικό» πεδίο στο οποίο επιτελούνται κανονικοποιητικές λειτουργίες και πρακτικές ανάμεσα σε θεσμοποιημένες κοινωνικές δυνάμεις που επιθυμούν να συμμετέχουν στην εξουσιαστική δομή και να έχουν πρόσβαση σε δημόσια αξιώματα. Από την άλλη, σε ένα «οντολογικό» επίπεδο, το πολιτικό αναδύεται ως η εγγενής, στη κοινωνία και στις ανθρώπινες σχέσεις, διάσταση του ανταγωνισμού. Λαμβάνει, έτσι, τον χαρακτήρα συμβαντικής εξάρθρωσης/ρήξης εντός της οποίας

ετερόκλητες μοναδικότητες συνέχουν μια κοινωνικότητα συλλογικής διαβούλευσης και δράσης, με σκοπό τη διεκδίκηση και την προστασία ενός συλλογικού σκοπού.¹⁰⁵

Επί τούτων, ο ανταγωνισμός προβάλλει ως αναγκαία συνθήκη για τη θέσμιση του κοινωνικού χώρου. Η στιγμή της ανάδυσης του πολιτικού συγκρούεται με την «λησμονιά των απαρχών», με την παγίωση, δηλαδή, των σχέσεων εξουσίας που έχει επιβάλει ο κυρίαρχος λόγος στον κοινωνικό χώρο και χρόνο· είναι, αυτή, η στιγμή της αρχικής θέσμισης του κοινωνικού που αποκαλύπτει την ενδεχομενικότητά των ρηματικών δομών, διαρρηγνύει την κατεστημένη διάταξη και δημιουργεί τον απαραίτητο χώρο ώστε να καταφέρουν να αναπτυχθούν νέες ρηματικές κατασκευές, ιδεολογικές πλαισιώσεις, πολιτικοί λόγοι και πρακτικές, χειραφετητικές συλλογικές δράσεις και κοινωνικά κινήματα.¹⁰⁶

Στην αρχή της ελληνικής κρίσης, η διεθνής «συνταγή» αντιμετώπισής της φάνηκε να προτάσσει τη διατήρηση του, προσιδιάζοντας σε «νεκροζώντανο», ελληνικού καπιταλισμού και των μηχανισμών του με κάθε δυνατό κόστος. Στο πλαίσιο αυτής της γενικευμένης υποβάθμισης της ζωής, τα υποκείμενα βίωσαν μια βίαιη άρνηση της ταυτότητάς τους, η οποία ξεπήδησε από τις μεταδημοκρατικές αντιφάσεις του κυρίαρχου συστήματος. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η καταναλωτική *jouissance* του μεταδημοκρατικού φαντασιακού έτεινε μονοδιάστατα προς την πλήρη έλλειψη, γκρεμίζοντας, με αυτόν τον τρόπο, τη βιτρίνα του καπιταλισμού.¹⁰⁷ Σε αυτό το σημείο, η ατομοκεντρική θεώρηση του νεοφιλελεύθερου ιδεώδους ήρθε αντιμέτωπη με την αρνητικότητα της, η οποία ισοδυναμούσε με την

¹⁰⁵ Βλ. ενδεικτικά Mouffe.Σελ. 16-17 και Jacques Rancière, "Politics, Identification, and Subjectivization," *October* 61, (1992).Σελ. 58-59

¹⁰⁶ Για περισσότερα βλ. Σταυρακάκης. σελ 92

¹⁰⁷ Βλ. ενδεικτικά *ibid.* Σελ. 312-314

«αποτυχία» της κυρίαρχης δομής να αποδώσει κοινωνικές ταυτότητες, έτσι τα άτομα ξαναέγιναν υποκείμενα διεκδικήσεων.

Οι αντιστάσεις της ελληνικής κοινωνίας, εκείνη την περίοδο, κορυφώθηκαν με την εμφάνιση των «Αγανακτισμένων». Το μοντέλο κοινωνικής και πολιτικής οργάνωσης που προέταξε η πλατεία έφερε στο προσκήνιο ετερόκλητες ατομικότητες, τις διαφορές των οποίων κατάφερε, σε μεγάλο βαθμό, να συναρθρώσει μέσα από την ανάδυση κοινών νοηματικών πλαισιώσεων και την ύφανση κοινών πολιτικορηματικών ρεπερτορίων δράσης που έθεταν στο στόχαστρο την πολιτική λιτότητας και το αυξανόμενο έλλειμμα δημοκρατίας. Η πλατεία Συντάγματος μετατράπηκε σε μια αντι-κοινότητα ανθρώπων *sans-part* (αυτών που δεν έχουν κανένα «πιστοποιητικό» για να ασκούν εξουσία) που διεκδικούσαν, πλέον, το μερίδιό τους στο λόγο και στην ύπαρξη.¹⁰⁸ Στον αντι-χώρο των «Αγανακτισμένων», ανταγωνιστικά στοιχεία απέκτησαν ρηματική παρουσία και συναρθρώθηκαν σε ένα λόγο χειραφέτησης (*emancipation discourse*). Η έννοια του *λόγου-discourse*, χρησιμοποιείται για να αποδώσει μια ευρύτερη διαδικασία που περιλαμβάνει γλωσσικά και εξω-γλωσσικά στοιχεία που δημιουργούν μια ρηματική ολότητα (*discursive totality*), η οποία, εκτός από το λόγο, συνέχεται από την πράξη, την αναπαράσταση και την υποκειμενοποίηση των δρώντων εντός της διαδικασίας που μόλις περιγράψαμε.¹⁰⁹

Η συνύπαρξη στην πλατεία των «Αγανακτισμένων» επαλήθευσε την ισότητα του καθενός ξεχωριστά και όλων μαζί στην έκφραση και στη λήψη αποφάσεων για ζητήματα που επηρέαζαν τη δημόσια πολιτική ζωή και σχετίζονταν άμεσα με την καθημερινότητά. Τα ρεπερτόρια δράσης, η λαϊκή συνέλευση, τα νοήματα που άρχισαν να μοιράζονται οι

¹⁰⁸ Βλ. ενδεικτικά Jacques Rancière, "Does Democracy Mean Something" in *Dissensus : On Politics and Aesthetics*, ed. Jacques Rancière and Steve Corcoran (London: Continuum, 2009).

¹⁰⁹ Για περισσότερα βλ. Ernesto Laclau and Chantal Mouffe, "Post-Marxism without Apologies," *New Left Review* 1/166, (1987).

δρώντες, ακόμα και οι πιο αυθόρμητες αναλύσεις και ομιλίες με τις «ντουντούκες» στη «πάνω» πλατεία διαμόρφωσαν έναν τόπο όπου οι αναδυόμενες χειραφετητικές αναπαραστάσεις μεταφοροποιήθηκαν σε μια μυθική τάξη που ξεπερνούσε το πεδίο της αρχικής εξάρθρωσης· ήτοι, το υπό κατασκευή συλλογικό φαντασιακό δημιουργούσε τις συνθήκες ριζοσπαστικοποίησης της μεταφορικής στιγμής της αναπαράστασης.¹¹⁰ Μέσα σε αυτό το εξισωτικό πεδίο πολιτικής οργάνωσης, ο *δήμος*, ως οι απλοί άνθρωποι χωρίς μερίδιο, είναι δυνατόν να αναπαρασταθεί ως ο ανταγωνιστικός πόλος που δημιουργεί συνθήκες ρήξης με τη κυρίαρχη δομή.¹¹¹ Είναι η στιγμή αυτή, όταν οι κοινωνικοί δρώντες ωθούνται να λάβουν αποφάσεις, να ταυτιστούν με πολιτικά προτάγματα και να συναρθρώσουν χειραφετητικούς λόγους, η στιγμή της ανάδυσης πολιτικών υποκειμενοτήτων. Η συνείδηση και η σταθεροποίηση αυτών των ταυτίσεων, τείνει να ριζοσπαστικοποιεί τους κοινωνικούς πράττοντες, καθώς επιτρέπει των σχηματισμό νέων θέσεων υποκειμένου που παρουσιάζουν χαρακτηριστικά και ιδιότητες με αναφορές στο συλλογικό διεκδικητικό πεδίο νοήματος του συμβάντος: στη συνύφανση του καθολικού με το μερικό και στην διεκδίκηση κοινών αγαθών.

«Έσπαγε την καθημερινότητα και δημιουργούσε μια κοινότητα από το πουθενά. Άνθρωποι που υπό άλλες συνθήκες δεν θα βρισκόντουσαν στον δρόμο, βρέθηκαν να παρακολουθούν, να μιλάνε στις συνελεύσεις καθημερινά και να αναλαμβάνουν δράση. Η πλατεία κατάφερε να διαπραγματευτεί διαφορετικά τον δημόσιο χώρο, Το Σύνταγμα δεν ήταν μια πλατεία που περνούσες και έφευγες. Ήταν ένας κατειλημμένος χώρος στον οποίο στηνόταν η ζωή από την αρχή. Άνθρωποι έμεναν στη πλατεία, διασκεδάζανε, γνωριζόντουσαν αλλά το κυριότερο συζητούσαν για όλα τα θέματα που τους αφορούσαν, από το αν θα μείνει η καντίνα στη γωνία μέχρι το αν θέλουμε συνταγματική αναθεωρητική βουλή.»

Σία, Δικηγόρος.

¹¹⁰ Για περισσότερα βλ. Laclau.Σελ. 139-145

¹¹¹ Βλ. ενδεικτικά: Laclau, "Λαϊκισμός: Τι Σημασία Έχει Τ'όνομα."

«Η παρακαταθήκη είναι ότι έχουμε την εμπειρία για να λειτουργήσουμε καλύτερα σε, μέσα από την ελευθερία της οργάνωσης που μας έμαθαν οι πλατείες. Αυτό που γεννήθηκε στο Σύνταγμα ήταν το αίτημα της άμεσης δημοκρατίας, της συμμετοχής του πολίτη στις πολιτικές αποφάσεις. Το αντιμνημονιακό αίτημα ήταν η μήτρα που γέννησε τα άλλα αιτήματα που για εμένα είναι και τα σημαντικότερα.»

Μιχάλης, Δημοτικός Υπάλληλος.

«Το κίνημα της πλατείας Συντάγματος έθεσε τις πραγματικές διαστάσεις του προβλήματος που αρχίζαμε να βιώνουμε. Ο κόσμος έμαθε να ενεργοποιείται από μόνος του και ενεργοποιήθηκε. Ήταν ένας σταθμός αφετηρίας για πολλούς, οι οποίοι δραστηριοποιήθηκαν μαζικότερα και με πάρα πολύ συνέπεια έκτοτε. Δηλαδή είμαστε ακόμα στους δρόμους αρκετοί άνθρωποι που συναντηθήκαμε στη πλατεία. Ένωσα αυτό που θα έλεγες ριζοσπαστικοποίηση, ο κόσμος άρχισε να συντονίζεται και να δημιουργεί ομάδες δράσης.»

Δήμητρα, Άνεργη.

«Η ριζοσπαστικοποίηση ήταν άμεση για όλη την ελληνική κοινωνία, όχι μόνο για την αριστερή, αλλά και για τους δεξιούς που ήταν εκεί. Δε νομίζω δεξιόι άνθρωποι να έχουν φάει άλλη φορά τόση καταστολή από το κράτος. Έτσι μιλάμε για συνειδητοποίηση σε ένα αντιπροσωπευτικό κομμάτι της ελληνικής κοινωνίας. Το γεγονός βέβαια ότι βρέθηκαν μαζί αριστεροί και δεξιόι στο δρόμο να μιλάνε και να πράττουν πολιτικά, δεν είναι κάτι που το συναντάς συχνά.»

Γιώργος, Υποψήφιος Διδάκτορας Πολιτικής Επιστήμης.

Κλείνοντας την ενότητα αυτή, λαμβάνοντας υπόψη τις διαδικασίες υποκειμενοποίησης που μας απασχόλησαν και επαναπροσδιορίζοντάς τις στη βάση της ανάγνωσης της πολιτικής υποκειμενοποίησης που σκιαγραφήσαμε, κρίνεται απαραίτητη μια τελευταία επισήμανση αναφορικά με το πώς τόσο ετερόκλητοι δρώντες, δέθηκαν στα πλαίσια του συμβάντος των «Αγανακτισμένων» γύρω από ταυτότητες-ρόλους που, παρά τις διαφορές, συνέκλιναν ακόμα και σε έναν συλλογικό αυτοπροσδιορισμό. Τα διαφορετικά ρεπερτόρια δράσης, τα ετερογενή νοήματα και η ευρύτερη, εν τέλει, ποικιλομορφία των

δρώντων αποτέλεσαν δεδομένα στοιχεία καθ' όλη τη διάρκεια των κινητοποιήσεων των «Αγανακτισμένων». Ωστόσο, για 65 ημέρες, καθημερινά, αυτές οι ετερόκλητες ατομικότητες βρισκόντουσαν στον ίδιο χώρο αλληλεπιδρώντας μεταξύ τους, τροποποιώντας, πολλές φορές, τις δράσεις ή το λόγο τους ανάλογα με τις αντιδράσεις, διαπραγματευόμενες επανειλημμένως το ποιοι είναι, συστήνοντας νέες μορφές κοινωνικών σχέσεων και αναδεικνύοντας καινοτόμες όψεις μιας συλλογικής πολιτικής συμμετοχής. Επιπλέον, η εντεινόμενη κρατική καταστολή, με την οποία ήρθαν αντιμέτωποι οι δρώντες τις μέρες που πραγματοποιούνταν μαζικές συγκεντρώσεις, δημιούργησε δεσμούς αλληλεγγύης και ενίσχυσε την κοινή δράση ανάμεσα στις «δύο πλατείες». Ένα ιδιότυπο *bricolage* ετερόκλητων ρεπερτορίων δράσης και νοηματικών πλαισιώσεων συνέβαλε στη διαμόρφωση ενός *sui generis* συλλογικού πράττειν/παριστάνειν, το οποίο επηρέασε άμεσα την ιεράρχηση των θέσεων υποκειμένου που κατείχαν οι συμμετέχοντες στο συμβάν.

«Πάρα τις διαφορές, όχι μόνο μεταξύ πάνω και κάτω πλατείας, αλλά και γενικότερα, ένιωσα πάρα πολλές φορές μέρος μιας ολότητας. Εκεί που το αίσθημα αυτό γινόταν κυρίαρχο ήταν στις μεγάλες συγκεντρώσεις και στις μεγάλες συγκρούσεις με την αστυνομία. Τις μέρες εκείνες υπήρχε μια τεράστια αλληλεγγύη, μοιραζόσουν με αγνώστους ότι υπήρχε για να αντιμετωπίσεις τα δακρυγόνα, για να παρέχουμε τις πρώτες βοήθειες.»

Περικλής, Λογιστής.

«Είχαμε τόσα πράγματα να σκεφτούμε και να οργανώσουμε. Βλέπαμε να έρχεται το μεσοπρόθεσμο, "πώς θα αντιμετωπίσουμε την καταστολή, πώς θα κλείσουμε τους δρόμους;". Αυτές οι μέρες και αυτές οι διαδικασίες μας ένωσαν, την "πάνω" και την "κάτω" πλατεία. Όλα αυτά έχουν χαραχτεί στη μνήμη μου. Δεν είχε σημασία "πάνω" ή "κάτω", η αλληλεγγύη και η βοήθεια δεν γνώριζε τέτοια, ένιωθες ότι είμαστε ένα.»

Κάλλη, Άνεργη (απολυμένη την περίοδο της κρίσης).

«Δημιούργησε έντονα βιώματα, κάθε φορά που περνάω από τη πλατεία θυμάμαι τι κάναμε εκείνες τις μέρες. Η διαδικασία με ριζοσπαστικοποίησε, έβλεπα τον κόσμο και ένιωθα αυτή την ανάγκη της έκφρασης και του να νιώσουμε ότι είμαστε και δρούμε μαζί. Ήταν μια αφορμή πολιτικής κοινωνικοποίησης ας πούμε. Την ώρα που ήμασταν στη πλατεία, είτε στις σκηνές είτε στις μεγάλες συγκεντρώσεις ένιωθα ότι είμαστε ένα σύνολο. Ότι ο καθένας μπορεί και κάνει κάτι για τον άλλο που ήταν εκεί και χωρίς να γνωριζόμαστε.»

Καλλιόπη, Ιδιωτική Υπάλληλος.

5. Παρέκβαση: το άλλοθι της ακροδεξιάς.

Η ανάδυση του ακροδεξιού μορφώματος της Χρυσής Αυγής από το παρασκήνιο στη θεσμική πολιτική σκηνή, καθώς και το ριζωμά της σε αυτή μετά και τις διπλές εθνικές εκλογές του Μαΐου-Ιουνίου του 2012, χρησιμοποιήθηκαν, ουκ ολίγες φορές, από τον κυρίαρχο λόγο ως άλλοθι στοχοποίησης των αντιστάσεων της ελληνικής κοινωνίας. Η κυρίαρχη αφήγηση, λοιπόν, εμφανίζει την ενδυνάμωση της Χρυσής Αυγής ως άμεσο αποτέλεσμα της «λαϊκιστικής ανομίας» που εξέθρεψαν οι κοινωνικές αντιδράσεις κατά την περίοδο της κρίσης. Υπό το πρίσμα αυτό, το συμβάν των «Αγανακτισμένων» παρουσιάστηκε από δημοσιογράφους και πολιτικούς σαν προνομιακό πεδίο δράσης και δεξαμενή στρατολόγησης μελών και ψηφοφόρων της ακροδεξιάς οργάνωσης.¹¹² Στα πλαίσια της ανάλυσης που υιοθετεί η παρούσα εργασία, η παραπάνω ανάγνωση κρίνεται αποσπασματική, αλλά κυρίως παραπλανητική και εμφιλοχworούσα κινδύνους που σχετίζονται με μια διευρυμένη προσπάθεια ηθικής και πολιτικής αποσύνθεσης της κοινωνικής διαμαρτυρίας. Σε αυτό το σημείο, οφείλουμε να αποδώσουμε τις πραγματικές, κατά τη γνώμη μας, αιτίες ανόδου της Χρυσής Αυγής.

Χωρίς καμία αμφιβολία, η άνοδος της άκρας δεξιάς δεν αποτελεί ελληνικό φαινόμενο, καθώς κατά τις τελευταίες δεκαετίες παρατηρείται μια πανευρωπαϊκή στήριξη κομμάτων που ανήκουν στην οικογένεια αυτή. Οι λόγοι μιας τέτοιας μετάλλαξης του πολιτικού σκηνικού είναι πολλοί και μπορεί να ποικίλουν από χώρα σε χώρα. Συμπυκνώνοντας, ωστόσο, κάποια από τα βασικά συμπεράσματα σημαντικών μελετητών του φαινομένου, θα μπορούσε να συμπεράνει κανείς ότι η αποτυχία των κατεστημένων

¹¹²Βλ. ενδεικτικά Σταύρος Θεοδωράκης, "Στα Μούτρα Σας," (2011). <http://www.protagon.gr/?i=protagon.el.article&id=7120> (accessed 22/01/2014). και Θεόδωρος Πάγκαλος, "«Φασίστες, Κομμουνιστές Και Μαλάκες Οι Αγανακτισμένοι»," (2011). <http://www.iefimerida.gr/news/27561> (accessed 22.01.2014).

κομμάτων να ανταποκριθούν σε μια σειρά από αιτήματα σχετικά με την μετανάστευση, την επιβολή «του νόμου και της τάξης» δημιούργησε ένα κενό στην πολιτική σκηνή. Το συνεπαγόμενο αίσθημα ανασφάλειας τροφοδοτήθηκε ακόμα περισσότερο από τις κρίσεις των μεταβιομηχανικών κοινωνιών, την συρρίκνωση του κράτους πρόνοιας, την παγκοσμιοποίηση και την ευρωπαϊκή ενοποίηση.¹¹³ Έτσι, το κενό μεγάλωνε και όσο τα παραδοσιακά κόμματα συνέκλιναν μεταξύ τους, προκειμένου να αντιμετωπίσουν, όπως τουλάχιστον θεωρούσαν, του υφιστάμενους κλυδωνισμούς, δημιουργήθηκαν οι κατάλληλες συνθήκες για την κάλυψη του παρατηρούμενου κενού από τις «αντιπολιτικές» δυνάμεις της άκρας δεξιάς.¹¹⁴

Η ιστορία της Ελλάδας, βέβαια, έχει να επιδείξει πληθώρα σχηματισμών της λαϊκιστικής άκρας δεξιάς ακόμα και κατά την μεταδικτατορική περίοδο. Η μετάβαση της χώρας στη δημοκρατία, εμφανίζοντας παρόμοια χαρακτηριστικά με τη Γερμανία και την Αυστρία, είχε ως αποτέλεσμα ένα τμήμα της κοινωνίας να παραμείνει προσκολλημένο στο παλιό καθεστώς, αρνούμενο να δεχτεί τη νέα πολιτική πραγματικότητα.¹¹⁵ Ως εκ τούτου, μερίδα της ελληνικής κοινωνίας συνέχισε να διατηρεί συντηρητικά αιτήματα, τα οποία αντλούσαν από το ευρύτερο κοινωνικοπολιτικό φάσμα της λαϊκιστικής και άκρας δεξιάς και έβρισκαν διέξοδο στη στήριξη πιο μετριοπαθών πολιτικών σχηματισμών του χώρου αυτού, διαχρονικά από την «Εθνική Δημοκρατική Ένωση» μέχρι, πρόσφατα, το «ΛΑΟΣ».¹¹⁶ Τις τελευταίες δεκαετίες, λοιπόν, η «ζήτηση» συντηρητικών και αυταρχικών πολιτικών,

¹¹³ Βλ. ενδεικτικά Bert Klandermans and Nonna Mayer, *Extreme Right Activists in Europe : Through the Magnifying Glass*, Routledge Studies in Extremism and Democracy (London ; New York: Routledge, 2006).

¹¹⁴ Για περισσότερα βλ. Roger Eatwell and Cas Mudde, *Western Democracies and the Extreme Right Challenge*, Routledge Studies in Extremism and Democracy (London: Routledge, 2004). Σελ. 152

¹¹⁵ Antonis Ellinas, *The Media and the Far Right in Western Europe. Playing the Nationalist Card*. (New York: Cambridge University Press, 2010). Σελ 128.

¹¹⁶ Βλ. ενδεικτικά Piero Ignazi, *Extreme Right Parties in Western Europe*, Comparative Politics (Oxford University Press) (Oxford: Oxford University Press, 2006). και Antonis A. Ellinas, *The Media and the Far Right in Western Europe [Electronic Resource] : Playing the Nationalist Card* (Leiden: Cambridge University Press, 2010).

συνέβαλε στη διαμόρφωση μιας πολιτικής «ατζέντας» που επένδυσε σε εθνικά ζητήματα και θέματα εσωτερικής πολιτικής· δηλαδή στο φόβο για τον «Άλλο», είτε επρόκειτο για ξένες δυνάμεις, γειτονικές χώρες και διεθνείς οργανισμούς, είτε για ανθρώπους, κυρίως τους μετανάστες. Αυτή η βιοπολιτική του φόβου, όπως, συνήθως, εμφανιζόταν λίγο πριν ή κατά τη διάρκεια περιόδων πολιτική αστάθειας, βρήκε πρόσφορο έδαφος ανάπτυξης στο περιβάλλον της κρίσης.

Από την άλλη, η εξάπλωση της κρίσης δημιούργησε τις πρώτες κοινωνικές ανακατατάξεις, οι οποίες συνδέθηκαν με το κλείσιμο μικρομεσαίων επιχειρήσεων, με την αύξηση της ανεργίας, τη μείωση των μισθών και την αύξηση της φορολογίας σε βασικά αγαθά. Η αδυναμία των κυβερνήσεων να αντιμετωπίσουν τόσο κρίσιμα ζητήματα σε μια συγκυρία οικονομικής ύφεσης, ενέτεινε τη διάρρηξη του κοινωνικού ιστού και συνέβαλε στην επιδείνωση της κατάστασης με ακόμα πιο σκληρά μέτρα. Μέσα στο πλαίσιο της μεταπολιτικής της συναίνεσης, όπου τα περιθώρια δημοκρατικού διαλόγου εξαλείφονται και η ανταγωνιστική διάσταση του πολιτικού εξοβελίζεται, εναλλακτικές δυνατότητες που απομακρύνονταν από την κατεστημένη νεοφιλελεύθερη πολιτική, απονομιμοποιήθηκαν από το κυρίαρχο λόγο ως επικίνδυνα και αναχρονιστικά ιδεολογήματα. Το γεγονός αυτό συνέβαλε, ώστε να εκλείψει η αίσθηση μερίδας πολιτών ότι μπορεί να υπάρξει διαφορετική αντιμετώπιση των προβλημάτων και ουσιαστικό πεδίο συμμετοχής στη λήψη αποφάσεων γύρω από σημαντικά ζητήματα του κοινωνικού βίου.

Οδηγούμαστε, λοιπόν, στο συμπέρασμα ότι με το βάθεμα της κρίσης, η πολιτική που περιγράφουμε αναδύθηκε ως κυρίαρχη μορφή παρέμβασης της εξουσίας, γεγονός που έθεσε από την αρχή μια βάση απάρνησης της καταστατικής διάστασης του πολιτικού, η

οποία έτεινε να χρησιμοποιεί το φόβο ως τη μόνη δύναμη κινητοποίησης.¹¹⁷ Την ίδια ώρα που η κοινωνικοοικονομική συγκυρία πολλαπλασίαζε την ανασφάλεια και την μειονεξία των πιο αδύναμων στρωμάτων του πληθυσμού, μεγάλης κυκλοφορίας εφημερίδες και υψηλής τηλεθέασης δελτία ειδήσεων και ενημερωτικές εκπομπές, συνέβαλαν στο χτίσιμο του αντισυστημικού και πατριωτικού προφίλ της ακροδεξιάς οργάνωσης, παραλείποντας συστηματικά την δημοσιοποίηση στοιχείων από την εγκληματική της δράση.¹¹⁸ Επιπλέον, η ανάδειξη του μεταναστευτικού σε μείζον πρόβλημα της ελληνικής κοινωνίας επέφερε την αυστηροποίηση του πλαισίου γύρω από την αντιμετώπιση των μεταναστών και των μεταναστευτικών ροών, ενώ η εντεινόμενη καταστολή των κοινωνικών αντιστάσεων στα χρόνια της κρίσης είχε ως αποτέλεσμα την απόλυτη επιστροφή στο δόγμα της τάξης και της ασφάλειας. Τα παραπάνω, σε συνδυασμό με την παρουσία του ΛΑΟΣ στη σύγχρονη πολιτική ζωή της χώρας, μέχρι και τη συμμετοχή του στην κυβέρνηση Παπαδήμου, διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στην περαιτέρω νομιμοποίηση του ακροδεξιού λόγου.

Για να επιστρέψουμε, όμως, στην αφορμή που μας οδήγησε στη παράθεση αυτού του συλλογισμού, παρατηρείται μια, εκ των υστέρων, προσπάθεια ταύτισης των κινητοποιήσεων των «Αγανακτισμένων» με την εκλογική άνοδο της Χρυσής Αυγής. Βασισμένη στη ρητορική της βίας, η επιχειρηματολογία που αναπτύσσεται για να υποστηρίξει αυτή την οπτική παραγνωρίζει την πραγματικότητα. Στην πλατεία Συντάγματος, τις 65 ημέρες του συμβάντος των «Αγανακτισμένων», δεν υπήρξε οργανωμένη παρουσία της ακροδεξιάς οργάνωσης. Όπως είδαμε μέχρι τώρα, η «πάνω» πλατεία μετέλθε ρεπερτορίων δράσης, χρησιμοποίησε συμβολισμούς και κατασκεύασε

¹¹⁷ Για περισσότερα βλ. Slavoj Žižek, *Βία: Έξι Λοξοί Στοχασμοί*, Πολιτισμική Θεωρία-Κριτική (Αθήνα: Εκδόσεις SCRIPTA, 2010). Σελ. 54

¹¹⁸ Για μια σύνοψη βλ. ενδεικτικά Δημήτρης Ψαρράς, "Τα Μέσα Ενημέρωσης Και Η Χρυσή Αυγή.," (2012). <http://tvxs.gr/news/egrapsan-eipan/ta-mesa-enimerosis-kai-i-xrysi-aygi-toy-dimitri-psarra> (accessed 22/01/2014).

νοήματα που απηχούσαν πατριωτικές συνδηλώσεις, ωστόσο από καμία μαρτυρία των δρώντων υποκειμένων που συμμετείχαν σε αυτό το κομμάτι του συμβάντος δεν στοιχειοθετείται οργανωμένη δράση της ακροδεξιάς οργάνωσης στο χώρο του Συντάγματος. Ενδεχομένως, ωστόσο, υποκείμενα που έλαβαν μέρος στα γεγονότα των «Αγανακτισμένων» είναι δυνατόν να στήριξαν εκλογικά τη Χρυσή Αυγή, παρόλα αυτά μια τέτοια συμπεριφορά δεν μπορεί να χαρακτηρίσει και πολύ περισσότερο να συνδέσει τη συλλογική δράση που αναπτύχθηκε στη πλατεία με την ανάδυση του ακροδεξιού μορφώματος.

«Το κυριότερο βήμα των ακροδεξιών ήταν τα κανάλια, η βουλή και η νομοθεσία μας που επέτρεψαν σε τέτοιες νεοναζιστικές ομάδες να έρθουν στο προσκήνιο. Αν στο Σύνταγμα εξέφραζε κάποιος ανοιχτά φασιστικές ιδέες θα αντιμετώπιζε την οργή του κόσμου, όπως και έγινε σε μια περίπτωση, ο οποίος δεν ήταν καθόλου διατεθειμένος για μη δημοκρατικές διαδικασίες. Κάποιος δεξιός που ίσως συγγενεύει με φασίζουσες ιδέες, ήρθε κοντά με αριστερούς ανθρώπους και κινηματικές διαδικασίες. Επομένως είδαμε μια σύγκλιση από τα δεξιά προς τα αριστερά κυρίως.»

Γιώργος, Υποψήφιος Διδάκτορας Πολιτικής Επιστήμης.

«Δεν συμφωνώ καθόλου ότι οι πλατείες εξέθρεψαν τη βία και τον φασισμό. Τη βία την δεχθήκαμε: γέροι να κάθονται απλά και ξαφνικά να δέχονται χτυπήματα από γκλόπ στο κεφάλι, υπάρχουν φωτογραφίες και βίντεο. Από την άλλη για τη Χρυσή Αυγή, δεν το πιστεύω. Δεν βρισκόταν ποτέ οργανωμένα στο χώρο. Κάποιοι μπορεί να ψήφισαν μετά Χ.Α, αλλά δε πιστεύω ότι ήταν πολλοί. Υπήρχε αυτό το πατριωτικό στη πάνω πλατεία, αλλά λίγοι πίστεψαν ότι η Χ.Α είναι πατριώτες. Δεν δόθηκε βήμα στη Χ.Α, ήρθαν να δουν τι παίζει, για αυτό είμαι βέβαιος, αλλά δεν μπόρεσαν να σταθούν στο χώρο.»

Δημήτρης, Ιδιωτικός Υπάλληλος-Οικονομολόγος.

«Οι πλατείες έδωσαν βήμα στη δημοκρατία! τη βία και τον φασισμό τον εξέθρεψε το σύστημα. Μπορεί να εμφανίστηκαν άτομα της Χ.Α συγκαλυμμένα, αλλά βήμα δε δόθηκε ποτέ.»

Μιχάλης, Δημοτικός Υπάλληλος.

«Οι πλατείες σε καμία περίπτωση δεν έδωσαν βήμα στους φασίστες. Στη πάνω πλατεία μπορούσες να δεις λίγα μεμονωμένα άτομα που θα τους χαρακτήριζες ακροδεξιούς ή φασίστες. Ωστόσο, δεν τους δόθηκε ευκαιρία να δράσουν, όταν γινόντουσαν αντιληπτοί τους έδιωχνε ο κόσμος και άγρια πολλές φορές. Η Χρυσή Αυγή ως Χρυσή Αυγή δεν εμφανίστηκε ποτέ στη πλατεία. Ότι ενδεχομένως να τσίμπησε κάποια άτομα μετά, αυτό δεν μπορεί να σχετίζεται με τη δική μας δράση.»

Κάλλη, Άνεργη.

«Όχι βέβαια, δεν συμφωνώ ότι η πλατεία εξέθρεψε τη βία και τον φασισμό. Δε δόθηκε βήμα στους χρυσαυγίτες. Τη σημαία την είχα γιατί πόνναγα την πατρίδα μου όχι γιατί είμαι εθνικίστρια, όπως την είχαν και αιγύπτιοι που είχαν έρθει και ήμουν αλληλέγγυα μαζί τους. Πόνναγε η ψυχή μου και για τον δικό τους τόπο και για τις δικές τους οικογένειες. Δεν είχα καμιά μανία με τη σημαία απλά ήθελα να δείξει αυτόν τον πόνο.»

Έφη, Συνταξιούχος-Τραπεζοϋπάλληλος.

«Δεν δόθηκε βήμα στη Χρυσή Αυγή, πολλές φορές με τη συνθηματολογία μας και λόγω του ενθουσιασμού μας, μπορεί να πει κάποιος ότι ορισμένοι μπήκανε σε εθνικιστικά μονοπάτια. Σε πληροφορώ, όμως, ότι όλοι αντιδράσαμε όταν παρουσιάστηκαν άτομα που υποψιαστήκαμε ότι είχαν τέτοιες ιδέες.»

Περικλής, Λογιστής.

«Η Χ.Α δεν υπήρχε πουθενά, ούτε στη κάτω ούτε στη πάνω πλατεία. Μεμονωμένα άτομα μπορεί να πέρασαν: ακροδεξιόι, νοσταλγοί της χούντας αλλά είναι το συντηρητικό ποσοστό που παρουσιάζει έτσι και αλλιώς η ελληνική κοινωνία. Δεν υπάρχει καμία πολιτική βάση για να δομηθεί ένα τέτοιο επιχείρημα.»

Σία, Δικηγόρος.

«Δεν δόθηκε βήμα στη Χρυσή Αυγή και όσες φορές προσπάθησαν διάφοροι ακροδεξιόι να το πάρουν, αντιμετώπισαν τη λαϊκή καταστολή και την απομόνωση του κόσμου. Γιατί, το γεγονός ότι κάποιος κουβαλούσε σημαία δε σήμαινε ότι ήταν και εθνικιστής ή ψήφιζε Χρυσή Αυγή. Η Χρυσή Αυγή δεν συμμετείχε στη πλατεία, δεν θα μπορούσε να συμμετάσχει με της σημαίες της και τα κόλπα της. Θυμάμαι ότι λοιδορούσε κιόλας τον κόσμο που κατέβαινε. Ότι κέρδισαν κόσμο από αυτό είναι πολύ πιθανόν, αλλά δεν έχει καμία σχέση.»

Βασίλης, Υποψήφιος Διδάκτορας Κοινωνιολογίας.

Σε μεμονωμένες περιπτώσεις, όπου εμφανίστηκαν συμπεριφορές που προσιδιάζαν σε ένα ακροδεξιό φαντασιακό (κυρίως προπηλακισμό μεταναστών-μικροπωλητών), υπήρξε άμεση αντίδραση του πλήθους για την απομάκρυνση αυτών των ατόμων, ενώ χαρακτηριστική περίπτωση αποτελεί η βίαιη απώθηση (συγκέντρωση 15/06/2011), από τους συγκεντρωμένους, ατόμων που αναγνωρίστηκαν από παλαιότερη συμμετοχή τους σε δράσεις του ακροδεξιού χώρου. Αντιθέτα, λοιπόν, από τις εμμονές του κυρίαρχου λόγου, το συμβάν των «Αγανακτισμένων» επανέφερε τη σημασία του πολιτικού μέσω της συλλογικής δράσης, η οποία εγκαθίδρυσε ένα πεδίο δημοκρατικού διαλόγου και αμεσοδημοκρατικής αντεξουσίας (με την έννοια ότι στοχοποιεί τον τρόπο άσκησης της εξουσίας και το περιεχόμενό της), έναν αντιχώρο παραγωγής πολιτικών και κοινωνικών σχέσεων που βασίζονταν, πρωτίστως, στην αλληλεγγύη. Οι πλατείες αποτέλεσαν πολιτική διέξοδο σε προβλήματα που θα μπορούσαν να εκβάλουν σε βίαιες αποφορτίσεις. Το δικαίωμα στη διαφωνία με την κατεστημένη πολιτική, μέσω της εμφάνισης εναλλακτικών δομών συλλογικής πολιτικής οργάνωσης, όχι μόνο δεν παραπέμπει σε φασίζουσες ιδεολογίες, αλλά πολύ περισσότερο αποτελεί την πεμπτουσία της δημοκρατικής συμμετοχής. Η αφήγηση που εξισώνει κάθε μορφή κοινωνικής διαμαρτυρίας με τη βία και τον φασισμό, επιβεβαιώνει το διαχρονικό δημοκρατικό παράδοξο: *«η δημοκρατία ως μορφή διακυβέρνησης απειλείται από την δημοκρατία ως μορφή κοινωνικής και πολιτικής ζωής και έτσι η πρώτη πρέπει να καταπιέζει την τελευταία.»*¹¹⁹

¹¹⁹ Για περισσότερα βλ. Rancière, "Does Democracy Mean Something ". Σελ. 47

6. Αντί επιλόγου.

Στις 28 και 29 Ιουνίου του 2011, ημέρες ψήφισης του μεσοπρόθεσμου σχεδίου, οι συγκεντρώσεις των «Αγανακτισμένων» ήταν πιο πολυπληθείς και δυναμικές από κάθε άλλη φορά. Παρά την ολοήμερη καταστολή από τις αστυνομικές δυνάμεις, μεγάλη μερίδα του πλήθους παρέμενε στο χώρο της πλατείας, ενώ όσοι υποχωρούσαν, επέστρεφαν πάλι μετά από λίγο. Οι επιθέσεις της αστυνομίας συνεχίστηκαν ακόμα και κατά τη διάρκεια των συναυλιών, τις βραδινές ώρες, γεγονός που μαρτυρούσε τη διάθεσή εκκένωσης της πλατείας, ωστόσο η πλειοψηφία των συγκεντρωμένων δεν εγκατέλειπε το χώρο. Μετά το διήμερο ψήφισης του μεσοπρόθεσμου και παρά την αρχική απογοήτευση, οι συγκεντρώσεις και οι διαδικασίες στην πλατεία Συντάγματος συνέχισαν να πραγματοποιούνται, αλλά σταδιακά η προσέλευση του κόσμου μειωνόταν, μέχρι την τελική εκκένωση της πλατείας περίπου ένα μήνα μετά, στις 30 Ιουλίου του 2011.

Παρόλα αυτά, το τέλος του συμβάντος των «Αγανακτισμένων» δεν θα πρέπει να εκλαμβάνεται ως αποτυχία της συλλογικής δράσης που αναπτύχθηκε για 65 ημέρες στην καρδιά του μητροπολιτικού κέντρου της χώρας. Η μετασχηματιστική δυναμική του συμβάντος δύναται να διαγνωσθεί στον απόηχο της φυσικής του παρουσίας στο χώρο και στο χρόνο που πραγματοποιήθηκε. Τα κοινά νοήματα και οι εμπειρίες που μοιράστηκαν τα δρώντα υποκείμενα, οι συλλογικές αναπαραστάσεις και η συνύφανση νέων τρόπων παραγωγής πολιτικών και κοινωνικών σχέσεων που κατασκευάστηκαν μέσα στο συλλογικό *discourse* (με την έννοια που δώσαμε και παραπάνω, ως μια κοινωνική και πολιτική κατασκευή που αγκαλιάζει το λόγο, τις πρακτικές και τις σχέσεις) της πλατείας, μετασχημάτισαν τους τρόπους με τους οποίους οργανώθηκαν από εκεί και πέρα οι

κοινωνικές αντιστάσεις και η αλληλεγγύη, καθώς, επίσης, συνέβαλαν καθοριστικά στην αλλαγή του συσχετισμού δυνάμεων στη χώρα.

6.1 Αναδιατάξεις στην κεντρική πολιτική σκηνή.

Στο διάστημα που ακολούθησε του συμβάντος των «Αγανακτισμένων» παρατηρούνται σημαντικές ανακατατάξεις στο επίπεδο της κεντρικής πολιτικής σκηνής, ο κύκλος των οποίων φαίνεται να κλείνει, προσωρινά τουλάχιστον, σχεδόν ένα χρόνο μετά της κινητοποιήσεις των πλατειών, με τις διπλές εκλογές τον Μάιο και τον Ιούνιο του 2012. Μέσα σε αυτό τον πολιτικά πυκνό χρόνο, μπορεί κανείς να εντοπίσει την παραίτηση της κυβέρνησης Παπανδρέου (6 Νοεμβρίου 2011), τη συγκρότηση κυβέρνησης συνεργασίας ΠΑΣΟΚ-ΝΔ-ΛΑΟΣ με διορισμένο πρωθυπουργό (11 Νοεμβρίου 2011) για την ψήφιση του δεύτερου Μνημονίου (12 Φεβρουαρίου 2012) και τη διάλυση της βουλής (11 Απριλίου 2012) με την προκήρυξη των πρόωπων εθνικών εκλογών της 6^{ης} Μαΐου του 2012, το αποτέλεσμα των οποίων οδήγησε σε επαναληπτικές εκλογές στις 17 Ιουνίου.

Τα αποτελέσματα των εκλογών προκάλεσαν θεαματική αναδιάταξη του πολιτικού τοπίου. Η Νέα Δημοκρατία κατάφερε οριακά να κερδίσει την πρώτη θέση από τον ΣΥΡΙΖΑ, ο οποίος αναδείχθηκε αξιωματική αντιπολίτευση, καθώς τα ποσοστά του ΠΑΣΟΚ εμφάνισαν πρωτοφανή πτώση. Την ίδια ώρα, η ακροδεξιά οργάνωση της Χρυσής Αυγής και το κόμμα των Ανεξάρτητων Ελλήνων κατάφεραν να εκλεγούν για πρώτη φορά στο κοινοβούλιο, με σημαντικό αριθμό ψήφων.¹²⁰ Στα πλαίσια της παρούσας εργασίας, δεν κρίνεται εφικτή η απόδοση αιτιωδών συσχετίσεων αναφορικά με τη δράση των «Αγανακτισμένων» και την παρατηρούμενη αναδιάταξη της κεντρικής πολιτικής σκηνής. Ωστόσο, είμαστε σε θέση να

¹²⁰ Για αποτελέσματα εκλογών 2012 βλ. Υπουργείο Εσωτερικών, "Βουλευτικές Εκλογές Μάιος 2012", Singular Logic [http://ekloges-prev.singularlogic.eu/v2012a/public/index.html#{"cls":"main","params":{}}](http://ekloges-prev.singularlogic.eu/v2012a/public/index.html#{). και Υπουργείο Εσωτερικών, "Βουλευτικές Εκλογές Ιούνιος 2012", Singular Logic <http://ekloges.yes.gr/v2012b/public/index.html#%7B>.

επισημάνουμε ορισμένα καίρια στοιχεία που απορρέουν από το συμβάν των «Αγανακτισμένων» και που, κατά τη γνώμη μας, συνέβαλαν στην μεταστροφή της πολιτικής πραγματικότητας σε θεσμικό επίπεδο.

Το πολιτικό κλίμα που είχε διαμορφωθεί στον απόηχο των «Αγανακτισμένων», εμφάνιζε στοιχεία έντονης αντίθεσης και κοινωνικής δυσaráσκείας ευρύτερων στρωμάτων του πληθυσμού με την υφιστάμενη πολιτική. Η προσήλωση της κυβέρνησης Παπανδρέου στη συνέχιση των προγραμμάτων επιθετικής λιτότητας στα πλαίσια του μηχανισμού στήριξης, οι ραγδαίες αλλαγές που αυτά επέφεραν στην καθημερινότητα της κοινωνίας και η συνεπαγόμενη ενίσχυση των κοινωνικών αντιστάσεων, με αποκορύφωμα τους «Αγανακτισμένους», προεξοφλούσαν την αδυναμία του υπάρχοντος κυβερνητικού σχηματισμού να διαχειριστεί την ήδη διαμορφωμένη πολιτική πραγματικότητα και πολύ περισσότερο να καταφέρει να προωθήσει ακόμα πιο επιθετικά μέτρα. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, με τις πιέσεις και τη στήριξη των διεθνών δυνάμεων που συγκροτούσαν τον μηχανισμό στήριξης της ελληνικής οικονομίας, η κυβέρνηση Παπανδρέου οδηγήθηκε σε παραίτηση στις 6 Νοεμβρίου του 2011, προκειμένου να σχηματιστεί μια κυβέρνηση τρικομματικής συνεργασίας με διευρυμένη πλειοψηφία μέσα στο κοινοβούλιο και μεγαλύτερη απήχηση στην κοινωνία.

Η ψήφιση του δεύτερου πακέτου διάσωσης, από την κυβέρνηση συνεργασίας με διορισμένο πρωθυπουργό τον Λουκά Παπαδήμο, έγινε στις 12 Φεβρουαρίου του 2012 εν μέσω πολυπληθών συγκεντρώσεων. Το κάλεσμα της συγκέντρωσης της Αθήνας απέκτησε συνδηλώσεις επανεμφάνισης των «Αγανακτισμένων». Το πλήθος που κατέλαβε το δημόσιο χώρο σε μια μεγάλη ακτίνα περιμετρικά του κοινοβουλίου, ανταποκρινόμενο στα καλέσματα του δικτύου των λαϊκών συνελεύσεων, πολιτικών οργανώσεων και συνδικάτων,

δήλωνε αποφασισμένο να παραμείνει στο δρόμο «όσο χρειαστεί», για την αποτροπή της ψήφισης του δεύτερου Μνημονίου. Η διευρυμένη επιχείρηση καταστολής των συγκεντρωμένων κατά τη διαδικασία ψήφισης του πολυνομοσχεδίου, προκάλεσε εκτεταμένες και πολύωρες συγκρούσεις με τις αστυνομικές δυνάμεις. Η διάλυση του πλήθους έπειτα από τη μαζική χρήση χημικών, δεν σήμανε και την αποφόρτιση της κοινωνικής δυσaráσκειας. Σύντομα, έγινε κατανοητό ότι αυτή η μη εκλεγμένη κυβέρνηση «ειδικού σκοπού» δεν θα ήταν εφικτό να συνεχίσει χωρίς να έχει τη νομιμοποίηση της κοινωνίας. Ως ακολούθως, προς εκτόνωση των κοινωνικών διαμαρτυριών, αποφασίστηκε η διάλυση της βουλής στις 11 Απριλίου του 2012 και η προκήρυξη των εκλογών της 6^{ης} Μαΐου.

Η κινητοποίηση των «Αγανακτισμένων» παρά το ότι απέκλειε την εμφανή δράση κομματικών οργανώσεων, παρείχε τη δυνατότητα συμμετοχής σε άτομα που εμφάνιζαν κομματική ένταξη, ως εκ τούτου διάφορες οργανώσεις της αριστεράς εκπροσωπούνταν άτυπα μέσω αυτών των υποκειμένων. Η γείωση της κομματικής ένταξης στις διαδικασίες της πλατείας έφερε σε αλληλεπίδραση τα δρώντα υποκείμενα με πιο οργανωμένες μορφές πολιτικής συμμετοχής, οι οποίες σε μεγάλο βαθμό επηρέασαν την παραγωγή ρεπερτορίων δράσης και πλαισιώσεων. Συνακόλουθα, επετεύχθη η δικτύωση και η εξοικείωση ανένταχτων δρώντων με τους λόγους και τα πλαίσια πιο οργανωμένων πολιτικών φορέων. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, η στήριξη του συμβάντος από τα κόμματα και τις οργανώσεις της αριστεράς και ιδιαίτερα αυτής του ΣΥΡΙΖΑ, ως κοινοβουλευτικού κόμματος, σε επίπεδο δημοσίου λόγου, άνοιξε παράπλευρους δρόμους διάδρασης του πλήθους με την κινηματική έκφανση θεσμικών πολιτικών παραγόντων. Δεδομένων και των συνθηκών που δημιουργούσε η κρίση, ο ΣΥΡΙΖΑ κατάφερε να ενσωματώσει και να εκφράσει, ως ένα

σημείο, μέρος των πολιτιστικών και κοινωνικών ανησυχιών των δρώντων υποκειμένων. Αυτή η διφυής διαδικασία πολιτισμικής αλληλεπίδρασης, δύναται να συνέβαλε στη διαμόρφωση μιας εικόνας του ΣΥΡΙΖΑ, ως οιονεί εκφραστή της κοινωνικής διαμαρτυρίας στους θεσμικούς διαύλους. Έτσι, λοιπόν, μια ευρύτερη μερίδα των ψηφοφόρων που θέλησαν να εκφράσουν τη διαμαρτυρία τους έναντι της υφιστάμενης πολιτικής στράφηκε στην εκλογική στήριξη του ΣΥΡΙΖΑ.

Από την άλλη, η συμμετοχή, στο συμβάν των «Αγανακτισμένων», υποκειμένων με καταβολές από το συντηρητικό ή κεντροδεξιό χώρο, τους έφερε σε επαφή με πρωτόγνωρες πολιτικές διαδικασίες και πολιτισμικές προσλαμβάνουσες, δημιουργώντας προοπτικές εμφάνισης νέων πολιτικών σχηματισμών. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με την αλλαγή πολιτικής τοποθέτησης κυρίως της Νέα Δημοκρατίας και δευτερευόντως του ΛΑΟΣ, σε σχέση με την εφαρμοζόμενη υφεσιακή ατζέντα, δημιούργησε ένα κενό εκπροσώπησης των διαφωνούντων στο χώρο της δεξιάς. Το κενό αυτό, φαίνεται να καλύφθηκε πρωτίστως από νεοσύστατους πολιτικούς φορείς με απεύθυνση στην παραδοσιακή δεξαμενή ψηφοφόρων της λαϊκής δεξιάς, όπως οι Ανεξάρτητοι Έλληνες και το ΕΠΑΜ. Τέλος, όπως εξηγήσαμε και σε προηγούμενο κεφάλαιο, η ανά χείρας μελέτη δεν αναγνωρίζει καμία σύνδεση της ανάδυσης της Χρυσής Αυγής στην κεντρική πολιτική σκηνή σε συνάρτηση με τους κοινωνικούς αγώνες, παρά το γεγονός ότι δεν παραγνωρίζεται η πιθανή στήριξη του ακροδεξιού μορφώματος από υποκείμενα που βρέθηκαν στην πλατεία Συντάγματος.

6.2 Το «Αγανακτισμένο» υποκείμενο.

Η ανάδυση της ενδεχομενικής διάστασης του κοινωνικού έγκειται ακριβώς στη στιγμή της σύγκρουσης με τις λογικές της κυρίαρχης ρηματικής δομής και στον εκτοπισμό του συνόρου της εξουσίας. Η διατάραξη της κυριαρχίας των κατεστημένων πολιτικών και

οικονομικών ελίτ, προϋποθέτει τη συνάρθρωση ετερόκλητων αιτημάτων που θα αποκτήσουν τη μορφή αγωνιστικών διεκδικήσεων με την ύφανση ενός πραγματικά δημοκρατικού λόγου. Η διαδικασία αυτή οφείλει να αναδείξει και να επιβεβαιώσει την ισότητα όλων των δρώντων υποκειμένων και των λόγων που συναρθρώνονται στα πλαίσια της. Μόνο μέσα από την κατανόηση του εαυτού ως «άλλου» καθίσταται δυνατή η χειραφετητική διεκδίκηση της πραγματικής δημοκρατίας.¹²¹ Οι απλοί άνθρωποι ιδωμένοι ως δήμος, δηλαδή ως αυτοί που δεν έχουν τίποτα, καμία περιουσία ή «ικανότητα» που να τους επιτρέπει να ασκήσουν εξουσία, είναι αυτοί που θα πρέπει να ενεργοποιηθούν και έρθουν σε ρήξη με την κατεστημένη τάξη δημιουργώντας ένα χώρο πολεμικής διεκδίκησης και διαφωνίας.¹²²

Η ελληνική εμπειρία του συμβάντος των «Αγανακτισμένων», ανέδειξε συλλογικές διεκδικήσεις και προοπτικές συνύφανσης νοηματικών πλαισιώσεων ενός ετερόκλητου πλήθους δρώντων υποκειμένων που κατέλαβε το δημόσιο χώρο και αρνήθηκε να συναινέσει με την κατεστημένη εξουσία. Καταυτόν τον τρόπο, μέσω των διαδικασιών υποκειμενοποίησης που αναδείξαμε, φαίνεται να χαράσσεται μια διαχωριστική γραμμή ανάμεσα σε ένα «εμείς» και ένα «αυτοί», διάκριση που, ταυτόχρονα, αποτελεί προϋπόθεση για την ανάδυση πολιτικών ταυτοτήτων. Υπό αυτό το πρίσμα, η διάκριση εμείς/αυτοί αναδεικνύει τον ανεξάλειπτο ανταγωνισμό που βρίσκεται στον πυρήνα της ριζοσπαστικής θεώρησης της δημοκρατίας. Μέσα από τις διαδικασίες *μαστορέματος* του συλλογικού πράττειν και παριστάνειν των «Αγανακτισμένων», αποκαλύφθηκαν στιγμές αποκαθήλωσης του κυρίαρχου νοήματος, κατά τις οποίες τα δρώντα υποκείμενα

¹²¹ Jacques Rancière, "Politics, Identification, and Subjectivization," 61(1992).

<http://www.jstor.org/stable/778785> . (accessed 11/04/2013).

¹²² Για περισσότερα βλ: Nick Hewlett and Inc ebrary, *Badiou, Balibar, Rancière [Electronic Resource] : Rethinking Emancipation*, Continuum Studies in Continental Philosophy (London ; New York: Continuum International Pub. Group, 2007).

διεκδίκησαν τους όρους συμπερίληψης τους στον πολιτικό και κοινωνικό χώρο. Η ρηματική και πρακτική κατασκευή κοινών λόγων και συλλογικών δράσεων δύναται να αποτελέσει την πολεμική επικύρωση της ανάδυσης ριζοσπαστικοποιημένων θέσεων υποκειμένου.

6.3 Το συμβάν των «Αγανακτισμένων» και οι τοπικές αντιστάσεις.

Οι 65 ημέρες των «Αγανακτισμένων» έφεραν στο προσκήνιο ένα πρωτόγνωρο πρότυπο οργάνωσης της πολιτικής και κοινωνικής δράσης, το οποίο βασίστηκε στην αυτενέργεια των δρώντων υποκειμένων. Το εγχείρημα αυτό κατάφερε σταδιακά να συνδέσει οριζόντια ένα ετερογενές σύνολο ανθρώπων και να συναρθρώσει ισότιμα διαφορές, αναγνωρίζοντας την αυτονομία και την ισηγορία των δρώντων μοναδικοτήτων. Ως αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας, επήλθε μια χαλαρή δικτύωση οργανώσεων, ομάδων και ατόμων, μέσω της οποίας προέκυψε ένα αυθόρμητο και ελευθεριάζον οργανωτικό πλαίσιο που έπαιξε σημαντικό ρόλο ώστε να παρακαμφθούν γραφειοκρατικές αντιλήψεις και πειθαρχημένα σχήματα. Ένα ετερόκλητο σύνολο ανθρώπων επαναοικιοποιήθηκε το δημόσιο χώρο και χρόνο μέσω της συλλογικής δράσης, απεκδυόμενο, ταυτόχρονα, κομματικές πλαισιώσεις, συνεκτικές ιδεολογίες και μορφές αντιπροσώπευσης. Έτσι, το εγχείρημα της πλατείας Συντάγματος αποτέλεσε ένα κομβικό σημείο σηματοδότησης μιας νέας μορφής πολιτικής και κοινωνικής οργάνωσης που βασίστηκε στη συνάθροιση και στη σύμπραξη ετερογενών δρώντων υποκειμένων.

Τις ημέρες και τους μήνες που ακολούθησαν του συμβάντος των «Αγανακτισμένων» παρατηρήθηκε μια σημαντική εξάπλωση των αυτοοργανομένων πολιτικών και κοινωνικών πρωτοβουλιών σε επίπεδο γειτονιάς και μια μαζικοποίηση των ήδη υπαρχόντων. Μιμούμενοι σε μεγάλο βαθμό το κυρίαρχο πρότυπο οργάνωσης της πλατείας, απλοί άνθρωποι συντόνισαν καλέσματα για τη δημιουργία λαϊκών συνελεύσεων σε περιοχές και

δήμους ανά την επικράτεια. Τα υποκείμενα που συμμετείχαν σε αυτές τις πρωτοβουλίες κλήθηκαν να αναπτύξουν νέες μορφές κοινωνικών σχέσεων, να συζητήσουν και να ενεργήσουν από κοινού για ζητήματα που αφορούσαν την καθημερινή παραγωγή του βίου τους στον τόπο διαμονής τους. Η εμπειρία των «Αγανακτισμένων» λειτούργησε υποστηρικτικά στα πρώτα βήματα αυτών των σχηματισμών, καθώς η ετερογένεια των συμμετεχόντων ήταν εξίσου υπαρκτή με αυτή του πλήθους στις πλατείες. Τα νοήματα και τα συλλογικά ρεπερτόρια δράσης που αναδύθηκαν υπό την επίδραση του συμβάντος «μετακόμισαν» και κατόπιν μετεξελίχθηκαν στις γειτονιές των μεγαλύτερων αστικών κέντρων της χώρας. Για ένα αρκετά μεγάλο χρονικό διάστημα, η συλλογική δράση που αναπτύχθηκε στις γειτονιές γνώρισε σημαντική διάδοση, οδηγώντας μάλιστα σε προσπάθειες ευρύτερου συντονισμού των κατά τόπους πρωτοβουλιών.¹²³ Ταυτόχρονα, μέσα από την επικοινωνία των δρώντων και την εξάπλωση της από κοινού δράσης, άρχισαν να πλασιώνονται και να λειτουργούν νέες δομές αλληλεγγύης όπως: τα κοινωνικά ιατρεία, τα κοινωνικά παντοπωλεία, τα ανταλλακτικά παζάρια και προσπάθειες που κατέληξαν στις «αγορές χωρίς μεσάζοντες».¹²⁴

¹²³ Βλ. ενδεικτικά "Πρακτικά Της Συνάντησης Των Λαϊκών Συνελεύσεων Στο Πάντειο Στις 14 Γενάρη." <http://laikisynelaysihalandri.wordpress.com/2012/01/26/%CF%80%CF%81%CE%B1%CE%BA%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AC-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CF%83%CF%85%CE%BD%CE%AC%CE%BD%CF%84%CE%B7%CF%83%CE%B7%CF%82-%CF%84%CF%89%CE%BD-%CE%BB%CE%B1%CF%8A%CE%BA%CF%8E%CE%BD-%CF%83%CF%85/> (accessed 18/03 2014).

¹²⁴ Βλ. ενδεικτικά Μητροπολιτικό Κοινωνικό Ιατρείο Ελληνικού, "Παρουσίαση Του Ιατρείου" <http://www.mkiellinikou.org/%CF%80%CE%BB%CE%B7%CF%81%CE%BF%CF%86%CE%BF%CF%81%CE%AF%CE%B5%CF%82-%CE%B9%CE%B1%CF%84%CF%81%CE%B5%CE%AF%CE%BF%CF%85/%CF%80%CE%B1%CF%81%CE%BF%CF%85%CF%83%CE%AF%CE%B1%CF%83%CE%B7-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%B9%CE%B1%CF%84%CF%81%CE%B5%CE%AF%CE%BF%CF%85/> (accessed 22/03 2014). και «Μαζί ...να τα φάμε» Ανοικτή Πρωτοβουλία Αλληλεγγύης Χαλανδρίου, "Ποιοι Είμαστε" http://mazinatafame.blogspot.gr/p/blog-page_328.html (accessed 22/03/ 2014).

6.4 Προς μια νέα φόρμα πολιτικής διαμαρτυρίας.

Πέρα, όμως, από τα τοπικά ριζώματα του προτύπου κοινωνικής και πολιτικής οργάνωσης που αναδείχθηκε στις πλατείες, το συμβάν των «Αγανακτισμένων» έδωσε το στίγμα του για την εμφάνιση ενός καινοφανούς ιδιώματος πολιτικής διαμαρτυρίας. Ως εκ τούτου, η δυναμική των «Αγανακτισμένων» εξέβαλε στον μετασχηματισμό παγιωμένων μορφών δράσης και μετέτρεψε το σχήμα της κατάληψης του δημόσιου χώρου σε κατεξοχήν φόρμα (master template) πολιτικής δράσης και διεκδίκησης. Οι κανονιστικές πλαισιώσεις και χρήσεις του δημόσιου χώρου στην εκδήλωση της κοινωνικής διαμαρτυρίας διανοίγουν ένα πεδίο ενδεχόμενων σημασιοδοτήσεων που αλληλεπιδρούν με τον τόπο και το χρόνο της εκδήλωσης της δημόσιας πολιτικής δράσης. Υπό το πρίσμα αυτό, οι πορείες και οι διαδηλώσεις, ως οι κεντρικές μορφές εκδήλωσης της διαμαρτυρίας στον ελληνικό χώρο τις τελευταίες δεκαετίες, ήταν το μέσο που έφερνε τις εκάστοτε διεκδικήσεις στο προσκήνιο της δημόσιας σφαίρας. Ωστόσο, τις περισσότερες φορές, η δυναμική της διεκδίκησης έδειχνε να εξαντλείται στο χρόνο της φυσικής παρουσίας της διαδήλωσης, με αποτέλεσμα να εμφανίζει τα παροδικά χαρακτηριστικά μια εφήμερης δράσης.

Αντιθέτως, το συμβάν του Συντάγματος ανέδειξε νέες δυνατότητες στην εκδήλωση της δημόσιας διαμαρτυρίας. Η επιλογή, ως τόπου διαμαρτυρίας, της κεντρικής πλατείας της ελληνικής πρωτεύουσας, απέναντι από το κοινοβούλιο, αποκτούσε έντονη συμβολική ισχύ, η οποία δήλωνε ότι οι λόγοι και τα αιτήματα των δρώντων συγκροτούν τον πραγματικό δημόσιο αντίλογο στην κορυφή της εθνικής πολιτικής ατζέντας. Η κατάληψη του χώρου (το ίδιο ισχύει για όλα τα σημεία συγκεντρώσεων στη χώρα) επέτρεψε την καθημερινή προσωπική συνεύρεση και αλληλεπίδραση, ενώ, ταυτόχρονα, καθιστούσε

δημοσίως ορατή τη σωματοποίηση της αντίστασης.¹²⁵ Ο «ανακτημένος» δημόσιος χώρος διάνοιξε περιθώρια εγκαθίδρυσης μιας παραστατικής οργανωτικής δομής, η οποία, με τη σειρά της, έθεσε τις βάσεις μετασχηματισμού του μερικού και του συγκεκριμένου σε μια καθολική πρόταση αναδιάταξης του κοινωνικού και πολιτικού βίου.

Καταυτόν τον τρόπο, η δυναμική της συνάρθρωσης των καινοτόμων σχημάτων πολιτικής δράσης που εμφάνισε το συμβάν των «Αγανακτισμένων», εκβάλλει σε νέες ερμηνείες για τις διαστάσεις που δύναται να λάβει η συλλογική δράση. Μετά την εμπειρία του συμβάντος των «Αγανακτισμένων», η χωροταξία των αντιστάσεων φαίνεται να μετασχηματίζεται μέσα από την αναπαραγωγή της φόρμας διαμαρτυρίας που αναπτύχθηκε στη πλατεία. Από μικρότερες συγκεντρώσεις που ακολούθησαν τους επόμενους μήνες, μέχρι την πολυπληθή κινητοποίηση της 12^{ης} Φεβρουαρίου του 2012 και ως σήμερα, μπορεί κανείς να παρατηρήσει ότι η κατάληψη του δημόσιου χώρου κατά τη διάρκεια διαμαρτυριών έχει μετατραπεί σε κυρίαρχη φόρμα εκδήλωσης της πολιτικής δράσης.

6.5 Η ελπίδα της δημοκρατικής συμμετοχής.

Στο έδαφος της ελληνικής κρίσης, ο έλεγχος των οικονομικών διαδικασιών πραγματοποιείται, εξόφθαλμα πλέον, από μια πολιτική και οικονομική ελίτ υπό τον μανδύα της κυβερνητικής-κρατικής πολιτικής, προκειμένου η κυριαρχία της κατεστημένης τάξης (order) να αποκτήσει μια ολοποιητική ενότητα.¹²⁶ Η αυταρχικές πολιτικές λιτότητας έχουν δημιουργήσει έναν υφεσιακό φαύλο κύκλο, στη δίνη του οποίου ανακατανέμονται όλες οι ανθρώπινες σχέσεις και δραστηριότητες. Είναι σε αυτό το έδαφος, που μια διαρκής

¹²⁵ Βλ. ενδεικτικά Sewell. Σελ. 57-61

¹²⁶ Για το πώς διαμορφώνεται η νεοφιλελεύθερη κυβερνητικότητα στον 20^ο αιώνα βλ. ενδεικτικά: Michel Foucault, *Η Γέννηση Της Βιοπολιτικής. Παραδόσεις Στο Κολλέγιο Της Γαλλίας (1978-1979)* (Αθήνα: Πλέθρον, 2012).

κατάσταση εκτάκτου ανάγκης, η οποία τείνει να μετατραπεί σε κανονικότητα, προκρίνει όλο και πιο αυταρχικές υφεσιακές πολιτικές, αυξάνει την καταστολή, αποστερεί βίαια κοινωνικά και ατομικά δικαιώματα, μονιμοποιεί συνθήκες εργασιακής επισφάλειας, προχωρά στην καταβράθρωση του κράτους πρόνοιας, των παροχών υγείας, της παιδείας και του δημόσιου χαρακτήρα της.¹²⁷ Έτσι, λοιπόν, οι απλοί άνθρωποι, βιώνουν μια βίαιη ματαίωση των προσδοκιών τους που οδηγεί στη συντριβή των κοινωνικών και υποκειμενικών τους πραγματικοτήτων, η οποία, σε συνδυασμό με την επιχειρούμενη αποπολιτικοποίηση της δημόσιας σφαίρας, διαμορφώνει στο εσωτερικό των κοινωνιών τις συνθήκες ανάδυσης ακροδεξιών μορφωμάτων, του ρατσισμού, της εγκληματικής βίας, της ξενοφοβίας και άλλων παρόμοιων φαινομένων.

Στον αντίποδα όλων αυτών, αντιλαμβανόμαστε ότι η μετασχηματιστική δυναμική που είδαμε να απορρέει από το συμβάν των «Αγανακτισμένων» συνέβαλε στην επανενεργοποίηση κοινωνικών και πολιτισμικών πρακτικών και στην κατασκευή νέων πεδίων νοήματος που ήρθαν σε ρήξη με την παραγωγή της κυρίαρχης πολιτικής. Έτσι, οι «Αγανακτισμένοι» δύναται να κατανοηθούν ως κομβικό σημείο συμπύκνωσης και οργάνωσης μιας συλλογικής πολιτικής δράσης, η οποία έθεσε βάσεις επαναδιαπραγμάτευσης των κοινωνικών σχέσεων και των ταυτοτήτων των δρώντων υποκειμένων. Οι εμπειρίες και οι αναπαραστάσεις που αναπτύχθηκαν στις πλατειές, ανιχνεύονται στις πολλαπλές διαδρομές που έχει χαράξει η συλλογική δράση στον ελληνικό χώρο, τα τελευταία χρόνια. Από τον αγώνα των κατοίκων της Ιερισσού, μέχρι την στήριξη ανθρώπων που βίωσαν τον τιμωρητικό χαρακτήρα της έννομης τάξης και ως την

¹²⁷ Slavoj Žižek, "A Permanent Economic Emergency," 64(2010). <http://newleftreview.org/II/64/slavoj-zizek-a-permanent-economic-emergency> (accessed 12/05/2013).

πλαisiώση των κινητοποιήσεων των εργαζομένων στην ΕΡΤ, ένα μεγάλο μέρος της ελληνικής κοινωνίας συνεχίζει να αντιστέκεται και να δημιουργεί νησίδες δημοκρατίας.

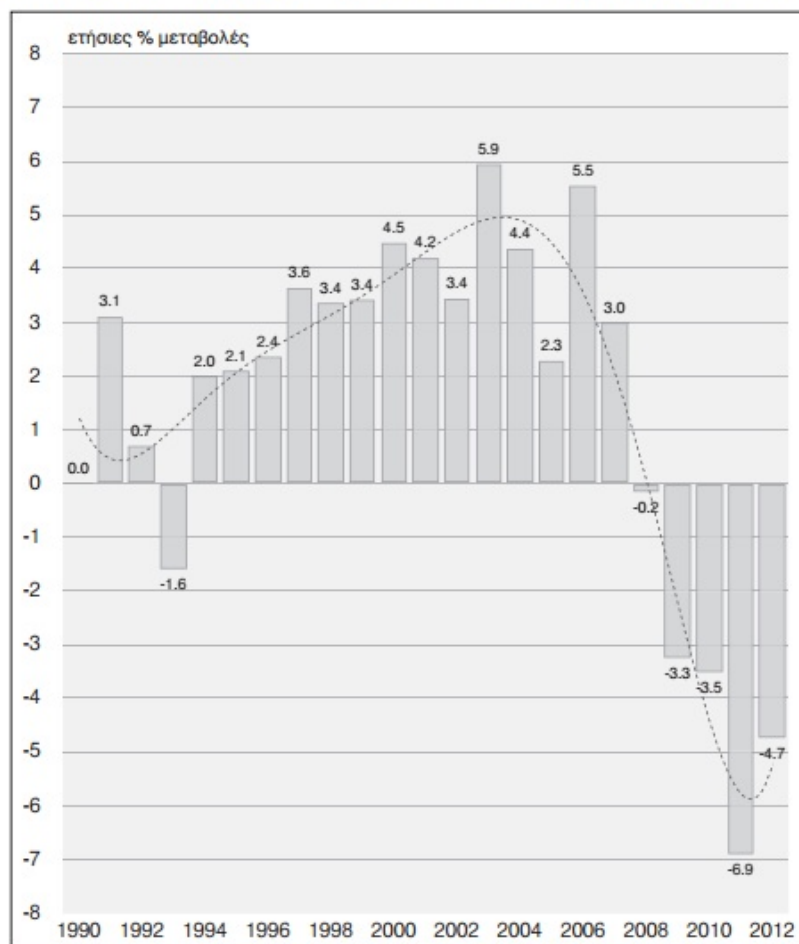
Αυτοοργανομένες και αλληλέγγυες δομές, επικοινωνιακά δίκτυα, συλλογικές δράσεις, μαζικές συνελεύσεις και μαχητικά ρεπερτόρια αντίστασης συγκροτούν μια πολιτική κοινότητα, η οποία αρθρώνει το δικό της δημοκρατικό αντί-λόγο. Ο *δήμος*, μέσα σε αυτές τις διαδικασίες, αναδύεται ως το συλλογικό υποκείμενο διεκδίκησης και υπεράσπισης των δικαιωμάτων του, ενώ τα δρώντα υποκείμενα αναγνωρίζουν και τοποθετούν τον εαυτό τους εντός του. Η ταυτότητα των υποκειμένων αναδομείται διαρκώς στο πλαίσιο της αντιπαράθεσης με την κατεστημένη εξουσία, η οποία μέσα από μια πολιτική διαδικασία επινόησης γίνεται ο «άλλος». Ως εκ τούτου, οι χειραφετητικές διεκδικήσεις των υποκειμένων δομούν έναν νέο λόγο περί κοινότητας και απεικονίζουν την αρθρωμένη, στο χώρο και στο χρόνο, διαφωνία (*spatialized dissent*).¹²⁸ Καταυτόν τον τρόπο, η δημοκρατική ρήξη, το σπάσιμο της παθητικής συναίνεσης, ανάγεται σε ζητούμενο και διαταράσσει την κατεστημένη μεταδημοκρατική διάταξη, αφενός ως παράγωγο της πολιτικορηματικής συνάρθρωσης πρακτικών και λογικών συλλογικής διεκδίκησης, αφετέρου ως δομικό αποτέλεσμα των τρόπων αναπαράστασης και αντιπροσώπευσης των δρώντων υποκειμένων.

¹²⁸ Mustafa Dikec, "Space, Politics, and the Political," *Environment and Planning D: Society and Space* 23, (2005).

Παράρτημα.

Πίνακας 1.¹²⁹

Το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν σε σταθερές τιμές, 1990-2012

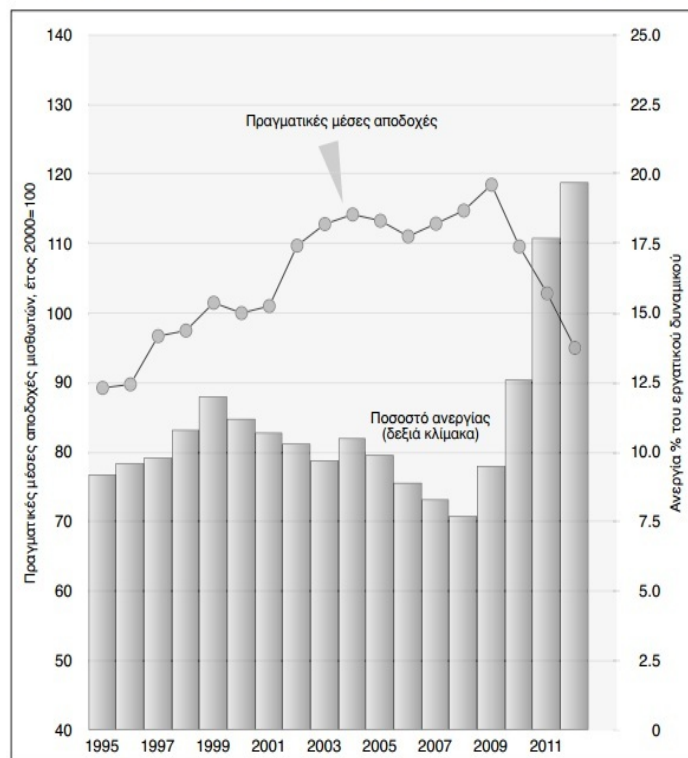

Πηγή: Annual Macroeconomic Database, Ευρωπαϊκή Επιτροπή.

¹²⁹ Παρατίθεται στο ΙΝΕ-ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, *Ετησια Εκθεση 2012: Η Ελληνική Οικονομία Και Η Απασχόληση* (Αθήνα: ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, 2012).

Πίνακας 2.¹³⁰

Πραγματικές μέσες αποδοχές και ποσοστό ανεργίας

Πηγή: Έρευνα Εργατικού Δυναμικού ΕΣΥΕ.

¹³⁰ Παρατίθεται στο *ibid.*

Φωτογραφία 1.¹³¹

Φωτογραφία 2.¹³²

Υποβλήθηκε από gkouna την Τρί, 07/06/2011 - 15:06.

Ημ/νία Συνέλευσης:

Wed, 25/05/2011

Εδώ και πολύ καιρό παίρνονται αποφάσεις για εμάς χωρίς εμάς. Είμαστε εργαζόμενοι, άνεργοι, συνταξιούχοι, νεολαίοι, που έχουμε έρθει στο σύνταγμα για να παλέψουμε και να αγωνιστούμε για τις ζωές μας και το μέλλον μας. Είμαστε εδώ γιατί γνωρίζουμε ότι οι λύσεις στα προβλήματά μας μπορούν να προέλθουν μόνο από εμάς.

Καλούμε όλους τους Αθηναίους, εργαζόμενους, ανέργους και νεολαία στο Σύνταγμα, και όλη την κοινωνία να γεμίσει τις πλατείες και να πάρει τη ζωή στα χέρια της.

Εκεί στις πλατείες θα συνδιαμορφώσουμε όλα μας τα αιτήματα και τις διεκδικήσεις μας.

Καλούμε όλους τους εργαζόμενους που θα απεργήσουν την επόμενη περίοδο να καταλήγουν και να παραμένουν στο Σύνταγμα.

Δεν θα φύγουμε από τις πλατείες, μέχρι να φύγουν αυτοί που μας οδήγησαν εδώ: Κυβερνήσεις, Τρόικα, Τράπεζες, Μνημόνια και όλοι όσοι μας εκμεταλλεύονται. Τους διαμηνύουμε ότι το χρέος δεν είναι δικό μας.

ΑΜΕΣΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΤΩΡΑ!

ΙΣΟΤΗΤΑ - ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ - ΑΞΙΟΠΡΕΠΕΙΑ!

Ο μόνος αγώνας που χάνεται είναι αυτός που δεν δόθηκε ποτέ!

<http://real-democracy.gr>

¹³¹ Από το προσωπικό αρχείο του γράφοντα.

¹³² Από το προσωπικό αρχείο του γράφοντα

Φωτογραφία 3.¹³³

Ψήφισμα λαϊκής συνέλευσης Συντάγματος

Υποβλήθηκε από admin την Τρί, 07/06/2011 - 09:10.

Ημ/νία Συνέλευσης:

Συη, 29/05/2011

Η Λαϊκή Συνέλευση της πλατείας Συντάγματος αποφάσισε να δημιουργήσει θεματικές συνελεύσεις προκειμένου να μπορέσει όλος ο κόσμος να συζητήσει και να προβληματιστεί γύρω από θέματα που τον απασχολούν.

Οι θεματικές που θα μαζευτούν είναι οι εξής:

- Θεματική Συνέλευση για ζητήματα Οικονομίας
- Θεματική Συνέλευση για ζητήματα Εργασίας
- Θεματική Συνέλευση για ζητήματα Εκπαίδευσης
- Θεματική Συνέλευση για ζητήματα Υγείας και Ασφάλισης
- Θεματική Συνέλευση για ζητήματα Περιβάλλοντος
- Θεματική Συνέλευση για ζητήματα Ομάδα Τεχνολογίας
- Θεματική Συνέλευση για ζητήματα Κοινωνικής Αλληλεγγύης
- Θεματική Συνέλευση για ζητήματα Ατόμων με ειδικές ικανότητες
- Θεματική Συνέλευση για ζητήματα Δικαιοσύνης - νομικών ζητημάτων

Την Τρίτη 31/5 θα μαζευτούν οι θεματικές συνελεύσεις για πρώτη φορά στις 7:00 μμ

Ακόμη, ενημερώνουμε ότι λειτουργούν οι ακόλουθες ομάδες εργασίας:

Ομάδες Νομικών
Ομάδες Εξορμήσεων
Ομάδες Σίτισης
Ομάδες Καθαρισμού
Ομάδες Καλλιτεχνών
Ομάδα Στήριξης
Ομάδα Περιφρούρησης
Ομάδα Επικοινωνίας
Ομάδα Φύλου

¹³³ Από το προσωπικό αρχείο του γράφοντα.

Φωτογραφία 4.¹³⁴

Ψήφισμα Λαϊκής Συνέλευσης Πλατείας Συντάγματος Ευρωπαϊκού ξεσηκωμού

Υποβλήθηκε από admin την Τρί, 07/06/2011 - 09:16.

Ημ/νία Συνέλευσης:

Thu, 02/06/2011

1. Τώρα μιλάμε εμείς! Κάλεσμα για πανευρωπαϊκό ξεσηκωμό στις 5 Ιουνίου. Από τις 25 Μαΐου, χιλιάδες πολίτες έχουμε κατακλύσει τις πλατείες όλης της χώρας διεκδικώντας να πάρουμε τις ζωές μας στα χέρια μας. Έχουμε διαφορετικές ιδεολογικές αφετηρίες, αλλά μάς ενώνουν η αγανάκτηση για όσα συμβαίνουν καθώς και ο πόθος μας για δικαιοσύνη, ισότητα και αξιοπρέπεια. Είμαστε διαφορετικοί, αλλά είμαστε και θα μένουμε όλοι μαζί ενωμένοι!

Ταυτόχρονα, ανάλογες κινήσεις γίνονται παντού στην Ευρώπη. Την Κυριακή 5 Ιουνίου συντονίζουμε πανευρωπαϊκά το βηματισμό μας και δίνουμε ραντεβού στις 6:00 στο Σύνταγμα, σε όλες τις πλατείες της χώρας, και παντού στην Ευρώπη. Πρέπει να ακουστεί παντού δυνατά η φωνή μας:

- γιατί δεν μπορεί να θυσιάζονται ολόκληροι λαοί για να μη ζημιωθούν οι δανειστές- το χρέος δεν είναι δικό μας και δεν θα το πληρώσουμε,
- γιατί αυτό το πολιτικό σύστημα που κάνει τους φτωχούς φτωχότερους και τους πλούσιους πλουσιότερους, δεν μπορεί πια να αποφασίζει για μας χωρίς εμάς και πρέπει να ανατραπεί,
- γιατί θέλουμε να ζούμε με αξιοπρέπεια από την εργασία μας, χωρίς τη διαρκή τρομοκρατία της ανεργίας,
- γιατί πρέπει να τιμωρηθούν όσοι λεηλάτησαν το δημόσιο πλούτο.
- γιατί η δημόσια και δωρεάν υγεία και παιδεία είναι αναφαίρετα δικαιώματα όλων,
- γιατί το Μεσοπρόθεσμο Πρόγραμμα δεν πρέπει να περάσει.

Η οργανωμένη παραπληροφόρηση δεν μας φοβίζει. Θα μένουμε στις πλατείες μέχρι να φύγουν και να μην επιστρέψουν με άλλο προσωπείο όλοι όσοι δημιούργησαν το σημερινό αδιέξοδο: ΔΝΤ, Μνημόνια, τρόικα, κυβερνήσεις, τράπεζες και όσοι μάς εκμεταλλεύονται. Θα συνεχίσουμε να διαδηλώνουμε ενωτικά και συλλογικά μέχρι "Ταραχή να πέσει στον Άδη, και το σανίδωμα να υποχωρήσει από την πίεση τη μεγάλη του ήλιου"

Άμεση δημοκρατία τώρα!

¹³⁴ Από το προσωπικό αρχείο του γράφοντα.

Ψήφισμα Λαϊκής Συνέλευσης

Υποβλήθηκε από syntagma την Πέμ, 16/06/2011 - 00:21.

Ημ/νία Συνέλευσης:

Wed, 15/06/2011

Εκατοντάδες χιλιάδες εργαζόμενοι, άνεργοι, φοιτητές, συνταξιούχοι, μετανάστες περικυκλώσαμε σήμερα την Βουλή και βουλιάσαμε το Σύνταγμα. Χιλιάδες απεργοί ένωσαν την φωνή τους διατρανώνοντας ότι δεν θα αποφασίζουν πια για εμάς χωρίς εμάς, ότι το μεσοπρόθεσμο δεν θα περάσει.

Παράλληλα, σε πολλές πόλεις της Ελλάδας πραγματοποιήθηκαν καταλήψεις Δημαρχείων και κτιρίων περιφερειών. Είναι ένα παράδειγμα δράσης, μία πρωτοβουλία που πρέπει να εξαπλωθεί παντού.

Η αιδερόφρακτη Βουλή, η αστυνομοκρατούμενη Αθήνα και οι βουλευτές που κατάφεραν να μπουν στην Βουλή μόνο με τη συνοδεία των ειδικών δυνάμεων της αστυνομίας απέδειξαν ότι έχει χαθεί και το τελευταίο ίχνος κοινωνικής νομιμοποίησης της κυβέρνησης.

Οι δολοφονικές αστυνομικές επιθέσεις και η ωμή κρατική βία δεν λύγισαν χιλιάδες διαδηλωτές που παρέμειναν στο Σύνταγμα εν μέσω χημικών δακρυγόνων.

Σήμερα οι πολίτες της Αθήνας κι όλης της Ελλάδας με την αποφασιστικότητά τους έγραψαν ιστορία. Είναι η πρώτη φορά μετά τα Ιουλιανά, που ο λαός οδηγεί στην κατάρρευση μια κυβέρνηση.

Είναι αυτονόητο ότι θα μείνουμε στις πλατείες μέχρι να φύγουν και να μην επιστρέψουν με οποιοδήποτε προσωπείο, όλοι όσοι δημιούργησαν το σημερινό αδιέξοδο: ΔΝΤ, Μνημόνια, Τρόικα, ΕΕ, Κυβερνήσεις, τράπεζες και όλους όσους μας εκμεταλλεύονται.

Το μεσοπρόθεσμο δεν θα ψηφιστεί όποιον κι αν έχουμε απέναντί μας. Οι ελιγμοί του πολιτικού συστήματος και της κυβέρνησης δεν μας ξεγελούν.

Δεν διαπραγματευόμαστε και δεν επαναδιαπραγματευόμαστε. Η ψήφος εμπιστοσύνης στην κυβέρνηση είναι ψήφος εμπιστοσύνης στο Μνημόνιο και στο Μεσοπρόθεσμο.

Την παραμονή της ψήφου εμπιστοσύνης στην κυβέρνηση, να ζητήσει η λαϊκή συνέλευση του Συντάγματος από όλα τα σωματεία, τα εργατικά κέντρα, την ΓΣΕΕ και την ΑΔΕΔΥ να κηρύξουν την ημέρα της ψήφου εμπιστοσύνης, Γενική απεργία, και μαζί με όλους τους εργαζομένους να περικυκλώσουμε την Βουλή με αίτημα την πτώση της κυβέρνησης. Όλοι στους δρόμους τη μέρα εκείνη για να τους ανατρέψουμε.

Καλούμε όλα τα σωματεία να προχωρήσουν σε επαναλαμβανόμενες απεργίες.

Κάθε μέρα στην πλατεία Συντάγματος, κάθε βράδυ στη συνέλευση και την Κυριακή 19.6 όλοι στους δρόμους.

Αλληλεγγύη στους τραυματίες και συλληφθέντες για τους οποίους ζητάμε την άμεση απελευθέρωση.

¹³⁵ Από το προσωπικό αρχείο του γράφοντα.

Ενδεικτικός οδηγός ερωτήσεων για τη διαδικασία της συνέντευξης.

1. Πως παρακινηθήκατε να συμμετάσχετε στις διαδικασίες της πλατείας;
2. Είχατε συγκεκριμένη πολιτική κατεύθυνση πριν από τα γεγονότα της πλατείας;
3. Πώς νιώσατε να διαμορφώνεται κατά τη διάρκεια της συμμετοχής σας, αλλά και μετά τα γεγονότα;
4. Σε μια κλίμακα από το 1 ως το 5 (όπου το 1 είναι καθόλου και το 5 απόλυτα) κατά πόσο τα γεγονότα της πλατείας επηρέασαν την μετέπειτα πολιτική σας συμπεριφορά;
5. Σε μια κλίμακα από το 1 ως το 5 (όπου το 1 είναι καθόλου και το 5 απόλυτα) πόσο αυτόνομα θεωρείται ότι έδρασαν οι Αγανακτισμένοι;
6. Το γεγονός ότι είχαν αποκλειστεί εξ αρχής οι κομματικές πλαισιώσεις και ο καθένας κλήθηκε να συμμετάσχει ως άτομο επηρέασε την δική σας συμμετοχή και με ποιον τρόπο;
7. Πιστεύεται ότι ο αποκλεισμός της εμφανούς δράσης κομμάτων και οργανώσεων ήταν ένας από τους λόγους που ενεργοποίησε τα άτομα και έδωσε άλλο νόημα στην πολιτική πράξη;
8. Πιστεύετε ότι επήλθε μια ριζοσπαστικοποίηση στην πολιτικής σας ταυτότητα και πρακτική;
9. Τι σήμαινε για εσάς να συμμετέχετε στους «Αγανακτισμένους» τότε και πώς το βλέπετε σήμερα;
10. Νοιώσατε μέλος μιας «ολότητας» (ενός συνόλου, συλλογικότητας, ομάδας) στο χώρο, η οποία διαπνέεται ,εν μέρει, από κοινούς σκοπούς, κοινά αιτήματα και αισθήματα αλληλεγγύης;
11. Τι πιστεύετε ότι κέρδισαν οι πλατείες και τι παρακαταθήκη έχουν αφήσει στους λαϊκούς αγώνες;
12. Πείτε μου 2,3 δράσεις ή διαδικασίες που ξεχωρίζετε από αυτές που έλαβαν χώρα στα πλαίσια των αγανακτισμένων και γιατί;
13. Μπορείτε να ξεχωρίσετε ορισμένες στιγμές που κατά τη γνώμη σας είτε χαρακτήρισαν τους Αγανακτισμένους είτε αποτέλεσαν κομβικά σημεία του κινήματος;

14. Μπορείτε να αναφέρετε ένα, δύο κεντρικά αιτήματα που πιστεύετε ότι κυριάρχησαν στον δημόσιο λόγο της πλατείας;
15. Ποια πιστεύετε ότι ήταν τα σημαντικότερα προβλήματα ή αδιέξοδα με τα οποία ήρθε αντιμέτωπο το «κίνημα»;
16. Πιστεύετε ότι οι Αγανακτισμένοι επηρέασαν άμεσα τη κεντρική πολιτική σκηνή;
17. Στις διπλές εκλογές του 12, ακριβώς ένα χρόνο μετά τους αγανακτισμένους, εμφανίστηκε μια σημαντική αλλαγή της εκλογικής επιρροής κάποιων κομμάτων. Νομίζετε ότι τα γεγονότα της πλατείας συνεισέφεραν σε αυτή τη μεταστροφή του πολιτικού σκηνικού;
18. Σε μια κλίμακα από το 1 ως το 5 (το 1 καθόλου το 5 απόλυτα) συμφωνείτε με τη φράση «οι πλατείες εξέθρεψαν την βία και τον φασισμό»;
19. Πως αιτιολογείτε την παραπάνω απάντηση σας, πιστεύετε ότι δόθηκε βήμα σε ακροδεξιές ομάδες και συγκεκριμένα στη Χρυσή Αυγή;

Βιβλιογραφία.

- "Istanbul Protests" <http://crowdvoice.org/istanbul-protests?gclid=CNy7zdinrsCFczC3godMgwAXg> (accessed 7/12 2013).
- "S&P: Hosting Olympics May Hurt City's Rating." no. 3089 (2005).
<http://www.themoscowtimes.com/business/article/sp-hosting-olympics-may-hurt-citys-rating/225887.html> [accessed 08/11/13].
- "After the Party: What Happens When the Olympics Leave Town." (2008).
<http://www.independent.co.uk/sport/olympics/after-the-party-what-happens-when-the-olympics-leave-town-901629.html> [accessed 08/11/13].
- "Δεκάδες Νέα Μέλη Συγκεντρώνει Η Ομάδα Των Αγανακτισμένων." (2011).
<http://www.tovima.gr/society/article/?aid=402691> [accessed 17/06/2013].
- "Θ. Πάγκαλος: Το Μνημονιο Είναι Ευτυχια Για Τον Τοπο", YouTube GR
<http://www.youtube.com/watch?v=DID-1eg8W-o>.
- "Πρακτικά Της Συνάντησης Των Λαϊκών Συνελεύσεων Στο Πάντειο Στις 14 Γενάρη."
<http://laikisynelysihalandri.wordpress.com/2012/01/26/%CF%80%CF%81%CE%B1%CE%BA%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AC-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CF%83%CF%85%CE%BD%CE%AC%CE%BD%CF%84%CE%B7%CF%83%CE%B7%CF%82-%CF%84%CF%89%CE%BD-%CE%BB%CE%B1%CF%8A%CE%BA%CF%8E%CE%BD-%CF%83%CF%85/> (accessed 18/03 2014).
- Adorno, Theodor W. and Thomas Schröder. *Problems of Moral Philosophy*. Cambridge, UK: Polity, 2001.
- Agamben, Giorgio. *Homo Sacer : Κυρίαρχη Εξουσία Και Γυμνή Ζωή Πολιτισμική Θεωρία - Κριτική*, Edited by Γιάννης Σταυρακάκης. Αθήνα: Εκδόσεις SCRIPTA, 2005.
- Althusser, Louis. *For Marx*. London: Lane, 1969.
- Benford, Robert D. and David A. Snow. "Framing Processes and Social Movements: An Overview and Assessment." *Annual Review of Sociology* 26, (2000): 611-639.
- Butler, Judith. *Λογοδοτώντας Για Τον Εαυτό*. Translated by Μιχάλης Λαλιώτης. Αθήνα: Εκδόσεις ΕΚΚΡΕΜΕΣ, 2009.
- Canovan, Margaret. "Εμπιστοσύνη Στο Λαό! Ο Λαϊκισμός Και Οι Δύο Όψεις Της Δημοκρατίας*." *Σύγχρονα Θέματα* 110 Ιούλιος-Σεπτέμβριος, (2010): 58-69.

Carroll, David. *The States of "Theory" : History, Art, and Critical Discourse* Irvine Studies in the Humanities. New York: Columbia University Press, 1990.

Castells, Manuel. *Networks of Outrage and Hope : Social Movements in the Internet Age*. Cambridge: Polity, 2012.

Castoriadis, Cornelius and David Ames Curtis. *Philosophy, Politics, Autonomy* Odéon. New York: Oxford University Press, 1991.

Charles Tilly, Jack A. Goldstone "Threat (and Opportunity):Popular Action and State Response in the Dynamics of Contentious Action." In *Silence and Voice in the Study of Contentious Politics*, edited by Ronald Aminzade, xv, 280 p. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

Crouch, Colin. *Μεταδημοκρατία*. Αθήνα: Εκρεμμές, 2006.

David A. Snow and Doug McAdam. "Identity Work Processes in the Context of Social Movements: Clarifying the Identity/Movement Nexus." In *Self, Identity, and Social Movements*, edited by Sheldon Stryker, Timothy J. Owens and Robert W. White, x, 370 p. Minneapolis ; London: University of Minnesota Press, 2000.

Della Porta, Donatella and Mario Diani. *Κοινωνικά Κινήματα : Μια Εισαγωγή*. Αθήνα: Κριτική, 2010.

Dikec, Mustafa. "Space, Politics, and the Political." *Environment and Planning D: Society and Space* 23, (2005): 171-188.

Eatwell, Roger and Cas Mudde. *Western Democracies and the Extreme Right Challenge* Routledge Studies in Extremism and Democracy. London: Routledge, 2004.

Eisinger, Peter K. and Poverty American Political Science Association. Meeting University of Wisconsin-Madison.Institute for Research on. *The Conditions of Protest Behavior in American Cities : [Revised Version of Paper Prepared for a Seminar Panel at the 1971 Meeting of the American Political Science Association at Chicago]* Discussion Papers.: Madison, 1972.

Ellinas, Antonis. *The Media and the Far Right in Western Europe. Playing the Nationalist Card*. New York: Cambridge University Press, 2010.

Ellinas, Antonis A. *The Media and the Far Right in Western Europe [Electronic Resource] : Playing the Nationalist Card*. Leiden: Cambridge University Press, 2010.

Foucault, Michel. *Ιστορία Της Σεξουαλικότητας : Η Βούληση Για Γνώση*. Αθήνα: Πλέθρον, 2011.

Foucault, Michel. *Η Γέννηση Της Βιοπολιτικής. Παραδόσεις Στο Κολλέγιο Της Γαλλίας (1978-1979)*. Αθήνα: Πλέθρον, 2012.

Foucault, Michel, Michel Senellart, Arnold I. Davidson and France Collège de. *Security, Territory, Population : Lectures at the Collège De France, 1977-1978* Michel Foucault : Lectures at the Collège De France. Houndmills: Palgrave Macmillan, 2007.

Gamson, William A. *Talking Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.

Gerbaudo, Paolo, "Los Indignados: The Emerging Politics of Outrage"
<http://www.redpepper.org.uk/los-indignados/> (accessed 9/8/2012 2012).

Giddens, Anthony. *Beyond Left and Right : The Future of Radical Politics*. Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1994.

Goffman, Erving. *Frame Analysis : An Essay on the Organization of Experience*. Boston: Northeastern University Press, 1986.

Haines, Herbert H. *Against Capital Punishment : The Anti-Death Penalty Movement in America, 1972-1994*. New York ; Oxford: Oxford University Press, 1996.

Heidegger, Martin, Parvis Emad and Kenneth Maly. *Contributions to Philosophy (from Enowing)* Studies in Continental Thought. Bloomington: Indiana University Press, 1999.

Hewlett, Nick and Inc ebrary. *Badiou, Balibar, Rancière [Electronic Resource] : Rethinking Emancipation* Continuum Studies in Continental Philosophy. London ; New York: Continuum International Pub. Group, 2007.

Howarth, David. *Η Έννοια Του Λόγου* Θεωρία-Ιδέες [Κοινωνιολογία]. Αθήνα: ΠΟΛΥΤΡΟΠΟΝ, 2008.

Ignazi, Piero. *Extreme Right Parties in Western Europe* Comparative Politics (Oxford University Press). Oxford: Oxford University Press, 2006.

Jacques Rancière, Davide Panagia and Rachel Bowlby. "Ten Theses on Politics." *Theory & Event* 5, no. 3 (2001).

Kahn, Robert Louis, Cannell and Charles F. Cannell. *The Dynamics of Interviewing. Theory, Technique, and Cases*. New York: John Wiley & Sons ; London : Chapman & Hall, 1957.

Klandermans, Bert and Nonna Mayer. *Extreme Right Activists in Europe : Through the Magnifying Glass* Routledge Studies in Extremism and Democracy. London ; New York: Routledge, 2006.

Kohn, Margaret. *Radical Space : Building the House of the People*. Ithaca: Cornell University Press, 2003.

Laclau, Ernesto. *Politics and Ideology in Marxist Theory : Capitalism, Fascism, Populism*. London: NLB, 1977.

Laclau, Ernesto. *Για Την Επανάσταση Της Εποχής Μας : Κοινωνική Εξάρθρωση, Ηγεμονία Και Ριζοσπαστική Δημοκρατία* Νήσος. Αθήνα, 1997.

Laclau, Ernesto. "Λαϊκισμός: Τι Σημασία Έχει Τ'όνομα." *ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΘΕΜΑΤΑ* 110, (2010).

Laclau, Ernesto and Chantal Mouffe. "Post-Marxism without Apologies." *New Left Review* I/166, (1987): 79-106.

Laclau, Ernesto and Chantal Mouffe. *Hegemony and Socialist Strategy : Towards a Radical Democratic Politics*. 2nd ed. London ; New York: Verso, 2001.

Lacoue-Labarthe, Philippe, Jean-Luc Nancy and Simon Sparks. *Retreating the Political* Warwick Studies in European Philosophy. London: Routledge, 1997.

Le Bon, Gustave. *The Crowd : A Study of the Popular Mind*. Mineola, NY: Dover Publications, 2001.

Lefebvre, Henri and Donald Nicholson-Smith. *The Production of Space*. Oxford: Blackwell, 1991.

Lefort, Claude. *Democracy and Political Theory*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1988.

Lefort, Claude. *Democracy and Political Theory*. Cambridge: Polity in association with Basil Blackwell, 1988.

Leontidou, Lila. "Urban Social Movements in 'Weak' Civil Societies: The Right to the City and Cosmopolitan Activism in Southern Europe." *Urban Studies* 47, no. 6 (2010): 1179-1203.

Levi-Straus, Claude. *Το Ωμό Και Το Μαγειρεμένο* Αθήνα: Αρσενίδης, 2001.

Marchart, Oliver. *Post-Foundational Political Thought : Political Difference in Nancy, Lefort, Badiou and Laclau* Taking on the Political (Edinburgh, Scotland). Edinburgh: Edinburgh University Press, 2007.

McAdam, Doug. *Political Process and the Development of Black Insurgency, 1930-1970*. Pbk. ed. Chicago: University of Chicago Press, 1985.

McAdam, Doug and William H. Jr. Sewell. "It's About Time: Temporality in the Study of Social Movements and Revolutions " In *Silence and Voice in the Study of Contentious Politics*: Cambridge University Press, 2001.

Melucci, Alberto and Online Cambridge Books. *Challenging Codes : Collective Action in the Information Age* Cambridge Cultural Social Studies. Cambridge [England] ; New York: Cambridge University Press, 1996.

Morris, Aldon. "Reflections on Social Movement Theory: Criticisms and Proposals." *Contemporary Sociology* 29, (2000): 445-454.

Moser, C. A. Sir and G. Kalton. *Survey Methods in Social Investigation*. Second edition. ed. London: Heinemann Educational Books, 1977.

Mouffe, Chantal. *Το Δημοκρατικό Παράδοξο*. Translated by Αλέξανδρος Κιουπκιολής. Αθήνα: Πόλις, 2004.

Mouffe, Chantal. *Επί Του Πολιτικού*. Αθήνα: Εκκρεμές, 2010.

Neveu, Èrik. *Κοινωνιολογία Των Κοινωνικών Κινήματων Και Ιστορίες Κινήματων Από Το Μεσαίωνα μέχρι Σήμερα* Κοινωνικές Επιστήμες=Social Sciences. Αθήνα: Σαββάλας, 2010.

Olson, Gary A. and Lynn Worsham. "Hegemony and the Future of Democracy: Ernesto Laclau's Political Philosophy." In *Race, Rhetoric, and the Postcolonial*, xv, 259 p. Albany: State University of New York Press, 1999.

Panizza, Francisco. *Populism and the Mirror of Democracy* Phronesis (London, England). London: Verso, 2005.

Piven, Frances Fox and Richard A. Cloward. *Poor People's Movements : Why They Succeed, How They Fail*. 1st ed. New York: Pantheon Books, 1977.

Ranciere, Jacques. *Το Μίσος Για Την Δημοκρατία. Πολιτική, Δημοκρατία, Χειραφέτιση*. Αθήνα: Πεδίο, 2010.

Rancière, Jacques. "Politics, Identification, and Subjectivization." *October* 61, (1992): 58-64.

Rancière, Jacques. "Politics, Identification, and Subjectivization." 61 (1992).
<http://www.jstor.org/stable/778785> . [accessed 11/04/2013].

- Rancière, Jacques. "Does Democracy Mean Something " In *Dissensus : On Politics and Aesthetics*, edited by Jacques Rancière and Steve Corcoran, vi, 230 p. London: Continuum, 2009.
- Ron Aminzade and Doug McAdam. "Emotions and Contentious Politics." In *Silence and Voice in the Study of Contentious Politics*, edited by Ronald Aminzade, xv, 280 p. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- Schmitt, Carl, George Schwab, Leo Strauss and Harvey Lomax. *The Concept of the Political*. Chicago: University of Chicago Press, 1996.
- Sewell, William H. Jr. "Space in Contentious Politics." In *Silence and Voice in the Study of Contentious Politics*, edited by Ronald R. Aminzade, xv, 280. Cambridge ; New York: Cambridge University Press, 2001.
- Seymat, Thomas. "Bulgarian Students Join Anti-Government Protests, Occupy University Buildings." (2013). <http://www.euronews.com/2013/10/28/in-bulgaria-students-join-anti-government-protests-occupy-university-buildings/> [accessed 07/12/2013].
- Sheldon, Stryker and Richard T. Serpe. "Identity Salience and Psychological Centrality: Equivalent, Overlapping, or Complementary Concepts?" *Social Psychology Quarterly* 57, no. 1 (1994): 16-35.
- Snow, David A. and Richard Machalek. "The Sociology of Conversion." *Annual Review of Sociology* 10, (1984): 167-190.
- Snow, David A., Sarah Anne Soule and Hanspeter Kriesi. *The Blackwell Companion to Social Movements*. Pbk ed. Blackwell Companions to Sociology. Malden, MA ; Oxford: Blackwell, 2007.
- Stryker, Sheldon. "Identity Competition: Key to Differential Social Movement Participation?" In *Self, Identity, and Social Movements*, edited by Sheldon Stryker, Timothy J. Owens and Robert W. White, x, 370 p. Minneapolis ; London: University of Minnesota Press, 2000.
- Tajfel, Henri. *Human Groups and Social Categories : Studies in Social Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press, 1981.
- Tarrow, Sidney. "Silence and Voice in the Study of Contentious Politics: Introduction." In *Cambridge Studies in Contentious Politics*, edited by Ronald Aminzade, xv, 280 p. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- Tarrow, Sidney G. *Power in Movement : Social Movements and Contentious Politics*. Rev. & updated 3rd ed. Cambridge Studies in Comparative Politics. New York: Cambridge University Press, 2011.

Taylor Verta and Nicole Raeburn. "Collective Identity in Social Movement Communities: Lesbian Feminist Mobilization." In *Frontiers in Social Movement Theory*, edited by Aldon D. Morris and Carol McClurg Mueller, xii, 382p. New Haven ; London: Yale University Press, 1992.

Tilly, Charles. *From Mobilization to Revolution*. Reading, Mass.: Addison-Wesley, 1978.

Tilly, Charles. "Speaking Your Mind without Elections, Surveys, or Social Movements." *The Public Opinion Quarterly* 47, no. 4 (1983): 461-478.

Tilly, Charles. *Κοινωνικά Κινήματα 1768-2004 Κοινωνικές Επιστήμες*. Αθήνα: Σαββάλας, 2007.

Tilly, Charles and Sidney G. Tarrow. *Contentious Politics*. Boulder, Colo.: Paradigm Publishers, 2007.

Tilly, Charles, Louise A. Tilly and Richard H. Tilly. *The Rebellious Century : 1830-1930*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1975.

Touraine, Alain, Alan Duff and Richard Sennett. *The Voice and the Eye : An Analysis of Social Movements*. Cambridge [Cambridgeshire] ; New York: Paris : Cambridge University Press ; Editions de la Maison des Sciences de l'Homme, 1981.

Wetherell, Margaret. *Ταυτότητες, Ομάδες Και Κοινωνικά Ζητήματα Κοινωνική Ψυχολογία*. Αθήνα: METAIXMIO, 2005.

Žižek, Slavoj. "A Permanent Economic Emergency." 64 (2010). <http://newleftreview.org/II/64/slavoj-zizek-a-permanent-economic-emergency> [accessed 12/05/2013].

Žižek, Slavoj. *Βία. Έξι Λοξοί Στοχασμοί Πολιτισμική Θεωρία-Κριτική*. Αθήνα: Εκδόσεις SCRIPTA, 2010.

Βάλια Αρανίτου, Ευθύμης Παπαβλασόπουλος and Μιχάλης Σπουρδαλάκης. "Από Την Πολυεπίπεδη Διακυβέρνηση Στο ... Μνημονιο: Το «Χρονικο» Μιας Προαναγγελθείσας Κρίσης." *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 134-135 Α' - Β', (2011): 37-50.

Ποιοι Ήταν Οι Αγανακτισμένοι; Η Πολιτική Γεωγραφία Της Πλατείας Συντάγματος.
<http://www.3comma14.gr/pi/?survey=13795>.

Βούλγαρης, Γιάννης. "Γιατί Είναι Επικίνδυνη Η Χρυσή Αυγή." (2012).
<http://www.metarithmisi.gr/el/readText.asp?textID=12088&sw=1366> [accessed 15/10/2013].

Γκάλιου, Πηνελόπη. "Στουρνάρας: Το Μνημόνιο Είναι Το Μόνο Σοβαρό Κείμενο Στη Χώρα

" (2013). <http://www.skai.gr/news/politics/article/243701/stournaras-to-mnimonio-einai-to-mono-sovaro-keimeno-sti-xora/> [accessed 06/11/2013].

Διαμαντούρος, Νικηφόρος. *Πολιτισμικός Δυισμός Και Πολιτική Αλλαγή Στην Ελλάδα Της Μεταπολίτευσης*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2000.

Δουζίνας, Κώστας. *Αντίσταση Και Φιλοσοφία Στη Κριση. Πολιτική, Ηθική Και Στάση Σύνταγμα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2011.

Ελληνικού, Μητροπολιτικό Κοινωνικό Ιατρείο, "Παρουσίαση Του Ιατρείου"
<http://www.mkiellinikou.org/%CF%80%CE%BB%CE%B7%CF%81%CE%BF%CF%86%CE%BF%CF%81%CE%AF%CE%B5%CF%82-%CE%B9%CE%B1%CF%84%CF%81%CE%B5%CE%AF%CE%BF%CF%85/%CF%80%CE%B1%CF%81%CE%BF%CF%85%CF%83%CE%AF%CE%B1%CF%83%CE%B7-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%B9%CE%B1%CF%84%CF%81%CE%B5%CE%AF%CE%BF%CF%85/> (accessed 22/03 2014).

Εσωτερικών, Υπουργείο, "Βουλευτικές Εκλογές Ιούνιος 2012", Singular Logic
<http://ekloges.ypes.gr/v2012b/public/index.html#%7B>.

Εσωτερικών, Υπουργείο, "Βουλευτικές Εκλογές Μάιος 2012", Singular Logic [http://ekloges-prev.singularlogic.eu/v2012a/public/index.html#{"cls":"main","params":{}}](http://ekloges-prev.singularlogic.eu/v2012a/public/index.html#{).

Θεοδωράκης, Σταύρος. "Στα Μούτρα Σας." (2011).
<http://www.protagon.gr/?i=protagon.el.article&id=7120> [accessed 22/01/2014].

ΙΝΕ-ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ. *Ετησια Εκθεση 2012: Η Ελληνική Οικονομία Και Η Απασχόληση*. Αθήνα: ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, 2012.

Καλύβας, Στάθης. "Η Εξουσία Των Άδειων Αντίσκηνων." (2011).
<http://www.kathimerini.gr/726336/opinion/epikairothta/arxeio-monimes-sthles/h-e3oysia-twn-adeiwn-antiskhnwn> [accessed 20/11/2013].

Καστοριάδης, Κορνήλιος. *Η Φαντασιακή Θέσμιση Της Κοινωνίας*. Αθήνα: Κέδρος - Ράππα, 1999.

Λοβέρδος, Ανδρέας. "Θέσεις Για Τη Νέα Ελληνική Ανόρθωση." Αθήνα, 2012.

Μανδραβέλης, Πάσχος. "Το Όρυγμα Στη Νομιμότητα." (2011).
http://news.kathimerini.gr/4dcgi/w_articles_columns_2_15/04/2011_438991 [accessed 18/06/2013].

Μαραντζίδης, Νίκος. "Ο Αντικοινοβουλευτισμός Της Πλατείας." (2011).
<http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=408212> [accessed 20/11/2013].

- Μαραντζίδης, Νίκος. "Η Επαναστατική Βία, Η Αριστερά Και Η Δημοκρατία." (2013).
<http://www.kathimerini.gr/733742/opinion/epikairothta/arxeio-monimes-sthles/h-epanastatikh-via-h-aristera-kai-h-dhmokratia> [accessed 20/11/2013].
- Νικόλας Σεβαστάκης, Γιάννης Σταυρακάκης *Λαϊκισμός, Αντιλαϊκισμός Και Κρίση*. Αθήνα: Νεφέλη, 2012.
- Πάγκαλος, Θεόδωρος. "«Φασίστες, Κομμουνιστές Και Μαλάκες Οι Αγανακτισμένοι»." (2011).
<http://www.iefimerida.gr/news/27561> [accessed 22.01.2014].
- Πανταζόπουλος, Ανδρέας. *Ο Αριστερός Εθνικολαϊκισμός 2008-2013: Από Την "Εξέγερση" Του Δεκέμβρη, Τους "Αγανακτισμένους" Και Τις Εκλογές Του 2012 Μέχρι Το Νέο Κυπριακό Ζήτημα*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, 2013.
- Παπανδρέου, Γιώργος, "Διάγγελμα Στο Καστελόριζο", YouTube
http://www.youtube.com/watch?v=e6XxWgy1r_I.
- Σεφεριάδης, Σεραφείμ Ι. "Συγκρουσιακή Πολιτική, Συλλογική Δράση, Κοινωνικά Κινήματα: Μια Αποτύπωση." *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης* 27, (2006): 7-42.
- Σεφεριάδης, Σεραφείμ Ι. "Πρόλογος Στην Ελληνική Έκδοση." In *Κοινωνικά Κινήματα : Μια Εισαγωγή*, edited by Mario Diani Donatella della Porta. Αθήνα: Κριτική, 2010.
- Σταυρακάκης, Γιάννης. *Η Λακανική Αριστερά : Ψυχανάλυση, Θεωρία, Πολιτική Κοινωνικές Επιστήμες = Social Sciences*. Αθήνα: Σαββάλας, 2012.
- Συλλογικό. *Η Κερατέα, Η Κοινωνία Των Σκουπιδιών Και Σημειώσεις Για Τη Σημερινή Μας Κατάσταση*. Αθήνα: άλλη δημοκρατία, 2011.
- Συντάγματος, Λαϊκή Συνέλευση Πλατείας. "Φήφισμα Λαϊκής Συνέλευσης Πλατείας Συντάγματος 16/06/2011." Αθήνα, 2011.
- Τόλιος, Γιάννης. *Συγκέντρωση Κεφαλαίου: Πολυκλαδικοί Όμιλοι Στην Ελληνική Οικονομία*. Αθήνα: Κ. Γ. Παπούλιας Ο.Ε., 2000.
- Χ. Λυριντζής, Η. Νικολακόπουλος, Δ. Σωτηρόπουλος. "Εισαγωγή: Η Ποιότητα Και Η Λειτουργία Της Τρίτης Ελληνικής Δημοκρατίας." In *Κοινωνία Και Πολιτική. Όψεις Της Γ Ελληνικής Δημοκρατίας 1974-1994*, edited by Η. Νικολακόπουλος Χ. Λυριντζής, Δ. Σωτηρόπουλος. Αθήνα: Εκδόσεις Θεμέλιο, 1996.
- Χαλανδρίου, «Μαζί ...να τα φάμε» Ανοικτή Πρωτοβουλία Αλληλεγγύης, "Ποιοι Είμαστε"
http://mazinatafame.blogspot.gr/p/blog-page_328.html (accessed 22/03/ 2014).

Χριστόπουλος, Δημήτρης. *Στο Ρίσκο Της Κρίσης. Στρατηγικές Της Αριστεράς Των Δικαιωμάτων Πολιτικά*. Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2013.

Ψαρράς, Δημήτρης. "Τα Μέσα Ενημέρωσης Και Η Χρυσή Αυγή. ." (2012).
<http://tvxs.gr/news/egrapsan-eipan/ta-mesa-enimerosis-kai-i-xrysi-aygi-toy-dimitri-psarra>
[accessed 22/01/2014].